153

1933

РІЧНИК І. Том II.

Книжка 4. Квітень

ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИСТЕЦТВА, НАУКИ Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ.

Адреса Редакції й Адміністрації:
ЛЬВІВ, ЧАРНЕЦЬКОГО 3/6.
Чекове конто Р. К. О. 500·371

ЗМІСТ:

Н. Лівицька-Холодна:
Під килимом . . . 241
„ Під звуки вальсу . 242
Евген Маланюк:
З циклю Беатриче і Кармен 242
О. Ольжич:
Ґеольоґія, археольоґія, антропольоґія 245
Б. Антонич:
Гострим ножем . . . 245
Киднир:
Три Ґенерації 245
Л. Мосендз:
Засів 248
А. Ворон:
Гуцульська помста . . 257
Джон Ґолсворси:
Людина що дотримувала форми 262
Степан Смаль-Стоцький:
Немолів (спомини). . . 267
Шов ов Донфермляйн:
Процес Ісуса Христа . 273
І. Федорович-Малицька:
Biennale (мистец. вистава у Венеції) 279
М. Андрусяк:
З найновішої літератури про Мазепу . . . 284
П. Королів-Старий:
Тобілевич-Садовський . 291
Дм. Донцов:
Сумерк марксизму . . 299
Ю. Романчук:
Лист до Редакції. . . 309
М. Л.:
З пресового фільму . 312
Бібліографія 314
Від Редакції й Адміністрації 318

Читайте! Купуйте! Передплачуйте!

НАШ ПРАПОР

ілюстрований популярний часопис, що виходить двічі в тиждень в четвер і в неділю

Адреса: ЛЬВІВ, РУСЬКА 18.

КОЖНИЙ ТОЧНИЙ ПЕРЕДПЛАТНИК „НАШОГО ПРАПОРУ“ дістає що місяця безплатно один том „Української Бібліотеки“ за надісланням 35 ґр. за опакування і пересилку.

ПЕРЕДПЛАТА НА „НАШ ПРАПОР“

Річно 18 зол. Піврічно 9 зол. Чвертьрічно 4·50 зол. На два місяці 3 зол. Місячно 1·60 зол. За кордоном 3 ам. доляри річно, або їх рівновартість в іншій валюті.

На пересилку томів „Української Бібліотеки“ слід додавати по 35 грошів у місяць, то є 4·20 золотих річно, 2·10 зол. піврічно, 1·05 чвертьрічно.

„Українська Бібліотека“

Періодичне видавництво кращих творів українського й світового письменства. Виходить щомісячними випусками в обємі 8 аркушів (128 стор.) друку

накладом Івана Тиктора.

Адреса: Львів, Руська 18.

„УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА“

є найдешевшим видавництвом у свойому роді бо **цілорічна передплата** за 12 томів, обєму 96 аркушів або 1356 сторін друку, виносить всього **9·60 зол.** Піврічна — 5 зол. Чвертьрічна — 2·60 зол. Для закордону 2 ам. доляри.

Важкі економічні відносини не звільняють Вас від обовязку забезпечення будучности Вашої Рідні. Ви нині здорові, що буде завтра в Вами, не знати. Тому вже нині подбайте про забезпечення майбутнього Вашого і Вашої Родини в одинокім українськім Товаристві обезпечень на життя й ренти —

КАРПАТІЯ, Львів, Ринок 38.

В адміністрації „ВІСТНИКА“ можна набувати такі книжки:

1) Д. ДОНЦОВ — Маса і Провід . ц. 1·— зл.
2) Поетка українського рісорджімента (Леся Українка) . . „ 1·— „
3) Націоналізм, Львів 1926 . . „ 5·— „
4) БЕРНАРД ШОВ — Велика Катерина (драма) . . . . „ 1·— „
5) Г. ЗУДЕРМАН — Литовські Оповідання . . . . . „ 1·50 „
6) Д. ДОНЦОВ — Підстави нашої політики, Відень 1922 . . „ 2·— „

П 12531/1933
Р.1 кн.4

Наталя Лівицька-Холодна.

Під килимом

О, забудь мені гнівне слово,
Не дивись на мене так грізно!
Я сьогодня така нервова,
Така хвора, і вже так пізно!

Ось ходи лиш сюди, під килим,
Покажи лице усміхнене,
Будь зі мною добрий, мій милий,
Це найліпші ліки для мене.

Зайнялись килимові квіти:
Це троянда, а це шипшина...
Як же дивно так довго жити
Без весни і без України!

Памятаєш? Дніпро і кручі,
— Дай сльозу тобі, любий витру —
І в леваді верби забуті,
І весняні дотики вітру.

Памятаєш? Садки у вишнях,
І Сімнацятий і прапори.
В наших душах ясних, тодішніх
Стільки мрій було і простору!

Чи забув ти? На тих дорогах
Наші ноги рвучкі, крилаті!
Як богато було там Бога,
В кожнім серці і в кожній хаті!

Памятаєш? Ми там зустрілись
На дорогах тих в день гарячий,
І серця в нас ще не забились,
Ні твоє, ні моє, дитяче.

Обніми мене, мій єдиний,
Вийми з мене все кволе й хворе:
Може прийдуть ще дні шипшини
І вишневий цвіт і прапори.

—о—

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Львівська державна
наукова бібліотека
4275

Наталя Лівицька-Холодна.

Під звуки вальсу

Я бачив вас: в вікні з вродливим паном
Стояли ви задумлива й сумна,
І сукня зацвіла на вас тюльпаном,
І очі в вас були, як ніч, без дна.

Снував за вами сутінки світанок,
Мовчала люстра синя глибина,
І смуток був за вами, як серпанок,
І звуки вальсу тужні і весна.

— — — — — — — — — — —

А потім ви пройшли закохана й капризна
І иншого до танцю вибрали собі,
Та на руці у вас була широка близна,
І погляд ваш шукав настирливо в юрбі.

—o—

Евген Маланюк.

З циклю „Беатриче і Кармен“

* * *

Лани. Пшениця колосисто ничить.
Широкий вітер лине злотом хвиль.
— Добридень, польовая Беатриче,
Селянська музо цих достиглих піль!

— Куди ідеш? Зажевріле обличча
Ховає марним порухом зусиль.
У кошику — вода та хліб і сіль —
Обід батькам. Не має часу. Кличуть.

Пішла. І тихий промінь ясно згас.
І знов пече земний, звичайний час —
Немила праця, визначені стрічі...

Ось — міряй, обраховуй, конструуй,
В умовний час хвилюйся і цілуй
І гірко знай, що є десь Беатриче.

* * *

1.

Кармен, Кармен, — безоднє чорна,
О, не принажуй і не ваб!
Самаж отруйна і моторна
Ти знаєш тьмяне слово: раб.

Гадючий стан співає й кличе
І тягне пяна ніч очей,
І так звабливо — мальовниче
Твоє відхилене плече.

На стегна, стягнуті єдвабом,
Лягла смаглявая долонь —
І в кожнім русі дише зваба!
І в кожнім відрусі — вогонь!

2.

Ти сьогодня пройшла і торкнула плечем,
І скісним своїм зором різнула.
І вже серце сказилось, і бє гаряче,
І вже память забула минуле.

Знаю — там Ескамільо над мертвим биком,
На арені, де — бурі і грози — — —
Яж сьогодня неголений, з хмурим чолом,
Як останньої дії Дон-Хóзе.

Ти пройшла і торкнула. Але стережись!
Кров не знає ні болю, ні страху:
Я у пазусі руку до муки стис,
Бо в руці, як вогонь — наваха.*)

* * *

Ґвоздика — Кармен, Беатриче — нарцис
М. Рильський.

І день і ніч на невмолимім герці,
Під шум важких знамен,
Нерівним полумям горіло серце
Між Беатриче і Кармен.

Тяжкими хмарами тремтіло небо —
Чи схід палав, чи захід гас —
Однаково Едемом і Еребом
Грозився час.

І білий цвіт лілеї і нарциса
Багрила чорна кров,
І білим жаром чорного заліза
Пекла любов.

—o—

*) Еспанський ніж — кинджал.

О. Ольжич.

Ґеольоґія

Ю. Р.

Із книжки грубої в твердих палітурка́х,
З гірських пластів за вікнами вагону
Пливе на нас симфонія пянка
Одвічного, натхненного закону.

Котились води, дихала земля.
На сірий намул падало проміння.
Родились і лишали світло дня
Нечувані, потворні сотворіння.

О, скільки зелені, о, скільки душних злив
У грудочці блискучій антрациту!
Яке намисто золотавих днів
В одній краплині бурштину укрито!

Не порошинкою хіба твоє життя
В цьому потоці соняшних сторіччів?
Але земля — одвічне вороття
І переходять вічно річі в річі.

— — — — — — — — — — —

В саду тінистому, в нескошеній траві
Дзвінким дівчатам, хлопцям ясночолим
Читати буде солодко нові
Книжки, що нам не розгорнуть ніколи.

Археольоґія

Л. Мосендзу.

Поважна мова вро́чистих вітрин.
Уривчасто — скупі її аннали.
„Ми — жали хліб. Ми — вигадали млин.
Ми — знали мідь. Ми — завжди воювали“.

„Мене забито в чесному бою,
Поховано дбайли́вою сімєю“.
Як не стояти так, як я стою,
В просторій залі мудрого музею?

— — — — — — — — — — —

Так виразно ввижається мені
Болючими безсонними ночами:
Я жив колись в простому курені
Над озером з ясними берегами.

Антропольоґія

Ст. С.

Також наука... Зжалься, Божа Мати!
Рахуй та міряй, міряй та терпи.
Бери, принось з кладовищ черепи,
Щоб їх якимсь насінням наповняти.

Зате по праці — що за насолода,
Ступаючи в довірливій юрбі,
Зясовувать недбайливо собі
Походження прохожого народа!

Або, діждавшись слушного момента,
Перед свічадом, з острахом в очах,
Прослідкувати прадідівський шлях
По двох, а то і більше континентах...

—о—

Б. І. Антонич.

Гострим ножем

Муза вдарила у груди мене
гострим, холодним ножем.
Юність осяяна блиском жене
кожним осліплена днем.

Виє вітрами безмежний пустар,
безкрай і вічности тінь.
В творчій гарячці шепочуть уста
спалені їддю хотінь.

Знов під ногами палає земля,
серце бичем розпече.
Бачиш: народу твойого цей шлях
різьбить століття мечем.

Простору вітер додолу нас гне,
гордо напроти ідем.
Муза вдарила у груди мене
гострим, блискучим ножем.

—о—

Кидпир.

Три ґенерації

І. Прабабка.

Наш прапращур чигав за кущем,
І трясла ним страшна лихоманка:
Недалеко відтіль з зашарілим лицем
Воркотала з коханцем коханка.

Закривав волохатий шкурлат
Її стан і принади дівочі,
І спадали їй коси від тімя до пят,
І горіли під черепом очі.

А коханець — кудлатий, як звір,
Коренастий, як відземок дуба.
В його правій руці — з кремінюки топір,
А в обіймах під лівою — люба.

——

Загарчало нараз, заревло!
І коханець упав, ані мукнув.
Хтось з-позаду його через тімя в чоло
Величезною довбнею стукнув.

То прапращур був наш. Наша кров!
Наша з вами основина спільна.
...І почалася знов там гаряча любов,
І була та любов обопільна.

II. Красуня Пепіда.

Дон Сальвадор кохав без ума,
А дон Педро без краю, без міри.
Та сказала їм ніжно Пепіда сама,
Подаючи блискучі рапіри:

„Лиш хоробрість — принада моя!
Під вінець з хоробрішим я піду.
Бо ніщо — ні краса, ні майно, ні імя —
Зчарувати не годні Пепіду.“

Дон Сальвадор — рапіру одну,
А дон Педро — рапіру другую!
І почався двобій за красуню знадну,
За Пепіду, обом дорогую.

Мов струна, гостре лезо бренить
Відбиваючи згубні заміри.
Дон Сальвадор схибив. І загналось у мить
В його серце жало від рапіри.

Дон Сальвадор упав, як не жив.
А дон Педро рапіру кріваву
Уродливій Пепіді до ніг положив,
Уродливій Пепіді на славу.

Там ще цюркотом цюркала кров,
А тут радість і свято побіди,
Бо відразу палка та гаряча любов
Спалахнула у серці Пепіди.

З того часу Пепіда не та —
Стала з Педром ласкава, покірна.
І годила йому через довгі літа,
І до смерти була йому вірна.

А як з Педром на деякий час
Розлучалась Пепіда кохана,
Він на тіло її надягав срібний пас,
Щоб та вірність була бездоганна.

III. Спортсменка Марі.

Що ні крок, то гарчить ампліон
І голосять експресні видання,
Що атлєт сер Бізон, світовий чемпіон,
Приїжджає сюди на змагання.

Схвилювались малі і старі
Спортофіли всілякого сорту,
А найбільше за всіх схвилювалась Марі,
Експанзивна аматорка спорту.

Спалахнув її зір із очей,
Наче іскри палкі з-під кресала,
І провівши без сна пару, другу ночей,
До Бізона таке написала:

„Вас побачити — мрія моя,
Так багато про вас я читала
І так часто я ваше славутнє імя
У вінки своїх мрій заплітала.

Безнастанно в уяві моїй
Мужня постать, завзяттям натхнена,
І ті мязи-ґудзи, що на звоєві звій,
І ті грізно-могутні рамена.

І той погляд, та пара очей,
Звідкіля мов буй-тур визирає,
І той горб на карку від дебелих плечей,
Що під тімя саме підпирає.

І екстаза розбурханих мас,
І нестримані крики овацій,
І все те, через що покохала я вас,
І за що ця любов і слова ці.

Я тремчу від солодких думок,
Що прибудете в наше около
І сама я надіну лавровий вінок
Вам на низько підстрижене чоло“!

———

Л. Мосендз

Засів*)

(докінчення)

Думав Ніно, що вельми дістанеться йому за „хвостату“, але нічого ніхто не згадував, і сама тітка теж. Це йому сподобалося, але взагалі ціле гостювання цілком вибило з колії його життя. Бо кожний його крок, кожне поступовання в хаті, кожне слово заразже підпадає невсипущій і немилосердній критиці.

Усі немов зговорилися на нього. Навіть мати, що раніше так мало звертала на нього уваги. А тепер маєш: не так ступив, не так повернувся, а чому ґудзик розщібнутий, а чому?.. й не перерахувати всього. І найбільше за „мужицькі“ слова, і найбільше тітка, мабуть у відплату за тую „хвостату“. І так присікалися до нього, що або хоч язика відріж, або ввесь час мовчи, або з хати втікай! Та й утікби, не показувавсяб може знов од ранку до вечора, але кілька днів на нещастя сипле холодний дощ. Утікти нікуди... І цілий світ здававсяб Нінові одною великою інквізицією, якби він знав, що таке інквізиція.

Навіть і Гафія, та співуча, балакуча Гафія, що ніколи не звертала уваги на його поведінку, й та тепер нагадує йому, що годиться, а що ні. Добре хоч, що стара Татарчучка нічого не вимагає й залишилася такою, як була. Та й Терень той самий. У них тільки й спасіння.

У таку слоту стара звичайно сидить на печі, обкладена горою кукурудзяних качанів, які жваво лущить, натискаючи одним об оден, та розмовляє з Ніном. Він од неї нічого не затаює й усе завжди розказує, особливож про цюю муштру, від якої йому так погано, препогано ведеться. Баба уважно вислухує дитячі щирі жалі й де-неде вставляє слово.

У думці вона на боці хлопця. Навіщо, дійсно дитину мучити? Перш за все він є хлопець. А хлопці всі однакові. І панські й мужицькі. Знає вона це добре: і чужих скільки бачила й своїх скільки вигодувала! Мусять видуритися, вибігатися. Не можнаж його привязати до стола в хаті, щоб воно, мале, зівало й присохло... Прийде час ще, висидиться за книжками, змарніє. Та хтож його знає, яке й життя буде... Хай же радується.

І стара перестає лущити та здіймає з шнурка під стелею вязку сушених на сонці яблук. Ніно одержує вязку й лізе на піч помагати бабі. А вона далі снує свої думки про хлопця: от за мову, кажуть, його лають. Звичайно, панська дитина, мусить панську мову знати. Але хибаж то така

---

*) Див. „Вістник“, кн. III.

погана й їхня „мужицька“? Якби погана була, то не співалиб пани нераз, їхніх мужицьких пісень і не зналиби цієї мови. Та й деж йому, дитині, вчитися тої панської? От піде до школи й навчиться там, як усі школярі. А то хотять, щоб дитина тільки по панськи й говорила. Мов тії кацапи, що крім своєї мови не розуміють жадної иншої...

Ні, старій рішуче не подобається, як в останнім часі поводяться з Ніном. Шкода хлопця, але щож вона може зробити? Не годиться їй „встромляти палець межи двері“ та радити батькам, як мають виховувати своїх дітей. Особливож панам. Але свого пустунчика старій справді шкода. Вона ці свої думки таки й одважилася сказати одного разу його матері, але зустріла чемний опір. Хай! Та всеж стара поважає авторитет батьків і не хоче його ані словом руйнувати в дитині. Вона навіть не забуває нагадати йому, що мами й бабуні треба слухати, й гладить його по головці своєю шаршавою жилястою рукою. І ці пестощі краще слів кажуть дитині, що лише баба з ним за одне.

Ах, зненавидівби мабуть хлопець своїх родичів, якби не вмів так легко, цілком по дитячому забувати й пристосовуватися. Ось тількищо плакав, хмарився, жалівся, а за хвильку знов веселий. Та проте є дещо в бабуні й тітці, що хлопцеві иноді подобається. Це їхнє вміння оповідати. Про своє волинське містечко, про ліси, полювання, вірних псів, дичину, про покійного діда... Особливо гарно вміє оповідати баба. Не так звичайно, як Татарчучка, але всеж дуже гарно. От тільки на запитання також не любить одповідати. Взагалі, як всі дорослі. А такби хотілося когось запитати, що сталося з дядьком, з тим таємним дядьком, що його кудись „за тую Україну“ заслали...' Але всі ці запитання, що відчуває хлопець, відносяться до категорії „мужицьких“, на які не можна чекати від старших відповіді, а ще може бути й нагінка.

Другий тиждень уже гості в домі. Чи то їхній вплив, чи то вплив наступаючої осені, але змінився хлопець за цей час. Став ніби серіозніший, тихіший. Навіть батько завважив це та й запитав раз, заглядаючи в вічі:

— Що тобі, Ніну? нездоровий?

— Ні, тату, нічого, — і хлопець потерає щокою об батькову руку. Ще раз подивився Людкевич хлопцеві в вічі. Чи зрозумів, чи ні, але нічого не сказав. Тільки зітхнув і попляцав хлопця по спині:

— Будь розумний! Скрутиться — змелеться! Слухай старших!

Ах ті старші! Завсіди їх треба слухати й тільки слухати! І коли, нарешті, вони послухають молодших?

—:—

Відїхала бабуня й відпровадив її Ніно з невиразним почуттям. Бо й сподобалася вона йому своїм небуденним умін-

ням оживити уяву про минулі події свого життя. Але її суворість, її повсякчасне обшарпування всього поступовання дитини, нарешті її незрозуміла хлопцеві мова, коли вона розмовляла з доньками,—все це, здається, викликало в Ніна скорше радість ніж сум з її відїзду.

Та всеж той відїзд не приніс позороту щасливих попередніх днів. Майбутнє його вже було роздумано й вирішено, й хлопець знов мав нагоду почути вечірню нараду в їдальні, нараду, що була присвячена виключно йому.

Говорила тоді найбільше баба, й її виразні, ніби точені слова з характеристичним, дивно-чужим говором спадали мов тягарці на вагу його долі. Із цих слів довідувався Ніно, що він, правда, дуже самостійна дитина, не дурна, смілива, але занадто амбітна, без поважання до старших, нестримана на язик і найбільше всього невихована, ах, яка невихована!

Такого погляду Ніно про себе ще ніколи не чув, і хоч багато з промови не розумів, але добре тямив, що над усіми думками про нього панує вже давно знайоме йому обвинувачення, що він власне збитошне мужиченя, яке треба всіми засобами направити, бо инакше багато, багато неприємностей зробить він у житті й собі самому й батькам...

З усіх слів, часом незрозумілих, часом дивних, дихало на хлопця чимось чужим, суворим, холодним, невідкличним; чимось, що причаїлося десь близенько, близенько й ось має схопити, зімняти, скрутити й потягти за собою в далеку сіру будуччину. Беззахистність проти цілого того почуття дивної чужоти викликає в дитячій душі глибоку тоскність: так завмираючи тріпається зловлена пташка, від самого дотику ворожої руки, відчуваючи жах невідомого.

А баба говорить далі: про рід Людкевичів, який не сміє, мовляв, іти долу, про дивні нахили, які зростають у дитини, про шкідливість зацікавлення Україною, про небезпеку навіть цього захоплення, яке з дитячих років уже показуватиме йому шлях дядька, того, що за свої українсько-гайдамацькі вподобання блукає десь сибірськими просторами...

Так говорить стара, й у мовчанні батька й матері відчуває хлопець згоду з її думками. А до почуття внутрішньої здеревенілости долучається трохи, ще лише трохи, жалю, що ані слова не чув він од батька, ані слова на його оборону або заперечення. Тепер ця мовчазна злоба батьків лягає на його душу як паморочна імла, й у ній він опускається на дно тяжкого сну.

Цеж почуття присудженості знов захоплює його в свої ціпкі паморочні обійми, коли після відїзду баби наказує йому мати залишитися зранку в їдальні:

— Нікуди не ходи, Ніну! Сьогодня почнемо вчитися абетки, — підтверджує тітка.

А хлопець, пригнічений незрозумілими йому досі впливами та власними думками за ввесь останній час, покірно

зітхає й умощується на високий стілець перед розкритою на столі книжкою.

Вирівнані в рядки й складені в стовпчик стоять перед Ніном чорні знаки абетки, й він, слідкуючи за кінцем олівця, що ним показує тітка на окремі буквки, проказує за нею невиразним тоном: а, бе, ве, ге... Так ось перебігають його очі по рядках букв раз, і другий і десятий, а уста самочинно повторюють за тіткою їхні назви. Але коли дівчина вимагає, щоб він сам тепер проказав усю абетку, то Ніно нічого, нічогісінько не знає. Бо зразу опанувала була дитину настроєва гра образотворности й зовсім не те бачив він, на що показував олівець й не те чув, що проказували послушні уста. Бо букви вже видавалися йому довгим, довгим ключем чорних птахів, що тягнуться шнуром кудись у сіру безвість, і кожна з них відносить з собою крихітку його радостей, а замісць них, лишають йому своє вічне, одноманітне, бездушне: бе, ве, ге, де...

І тому всі букви перемішалися в його уяві, переплуталися своїми хвостиками, перекладинками, реберцями, гачками й дитина знову, і знову повторює їхні назви, вдивляється в їхню форму, та всеж нічого не бачить і не розуміє.

І вже кілька днів бється над хлопцем тітка, уже нераз змішалися її нарікання з Ніновим плачем, але висліди науки всеж дуже незначні. Не дається абетка! У стані пригноблення, під перехресним вогнем докорів хлопець починає нагадувати загнану тваринку. Очі його дивляться горячково й розгублено, нічого не бачать, вуха не чують слів, бо вже нарешті в свідомості починає переважати одне безконечне почуття безпомічности.

Але іноді у короткому виклику чується прибита, але незатамована відпорність. І криза, яка мусіла прийти, внедовзі зявилась.

—:—

Одного дня, при кінці першого тижня науки, коли вже здавалось, що приходить край терпінню недосвідченої вчительки й силам учня, сталося диво. Ніно сам, без помилки повторив цілу абетку та ще й з кінця. Мов десь у куточку мозку раптом і самі собою відкрилися заставки розуміння, й це було несподіванкою навіть і для хлопця. Він ураз оживився, усвідомив нарешті собі звязок між формою й звуком та закріпив той звязок у свідомості. Страчена самоповага почала вертатися до нього, і знов він посипав дощем запитань, не можучи побороти навали спокусливих „чому“.

Особливо цікавили його, бо й сильно докучали при науці, твердий і мягкий знаки. Такі довгі назви мали ці, нічим назовні не визначні букви. Чому?

— Бо ці букви при читанні не вимовляються, — пояснила тітка.

— Навіщож вони тоді, — почав резонувати хлопець. Він би їх викинув, якщо вони непотрібні.

— Вони потрібні, але їх не вимовляють... — І тітка пустилась у довше пояснення ролі цих знаків.

Хлопець слухав, але нічого не міг уторопати. Це було вище його розуміння: вживати ці, такі трудні для запамятання, ці непотрібні й навіть шкідливі, на його думку, значки. Скільки вони йому крови зіпсували! А виходить, що все ні до чого... Бо навіть авторитет пояснення дорослої людини не захитав його переконання.

— Ні, все одно вони непотрібні. Їх треба викинути. Тільки плутають,—результуючи постановив хлопець, вислухавши дівчину. Але в тітці був нараз зачіплений авторитет і вона не витримала:

— Дуже ти розумієшся, що треба, а чого — ні. Слухай старших і менше балакай, — обірвала вона хлопця подразненим тоном.

— Ви також нічого не розумієте, — бовкнув Ніно раптово, й заразже сам здивувався, як ці слова вирвалися в нього майже мимоволі.

Дівчина спалахнула, рознервована учнем, якого, сама ще підліток, не могла й не вміла зрозуміти, вона відчула себе ображеною. І коротким рухом ухопила хлопця за вухо.

Ніно досить часто діставав від матері легкого потилишника. До них він звик. Він навіть інстинктовно приймав їх не як кару, а лише як вияв материнського права на кару, а плач при тім служив не так виразом болю, як засобом для змягчення материнського серця. З цею фізичною карою він завсіди мирився. Інакше було з батьком. Він різко виконував на хлопцеві свій фізичний вплив, але коли до цього доходило, то це не був уже легкий, болючий лише иноді, а частіше тільки ласково-докірливий мамин стусан. Ні, це бувала справжня кара! Ніно боявся її, але й вона не викликала в нього внутрішнього протесту. Траплялася бо вона рідко й завжди була за якийсь дійсно визначний, збитошний учинок.

Та ніколи ще з ним не бувало так, щоб його били чужі! Був це привілей лише батьків, і його добре зрозумів і запамятав Ніно, бувши якось свідком, як визвірився батько на сусіда-шевця, що хотів вибити Ніна за розбиту шибку. За тую шибу дістав тоді Ніно подвійну порцію, але запамятав, що ніхто чужий не сміє його карати. Бійок з хлопцями він не рахував. Напухлий ніс, гуля на голові, підбите око або й розрепана губа, — всі ці зовнішні знаки не робили ганьби. Навпаки! Це були серед хлопців передмістя лише почесні ознаки змагань.

Але тепер, коли його покарала хоч і тітка, але всеж особа, яку він не звик ще рахувати членом родини, молода дівчина, в якій не відчував повноти авторитету дорослих,

— тепер на це покарання, що нарушувало, здавалось, права батьків і його, він образився та зробив інстинктовний висновок. Не роздумаючи, навіть добре не усвідомлюючи, що робить, він схопив зі стола олівець і вдарив його загостреним кінцем у руку, яка ще тримала його вухо.

Дівчина тільки йойкнула й пустила хлопця. Але враз схопила його за руку, й дзвінкі та дошкулюючі удари долоні посипалися на Ніна. Його крик, нарікання дівчини й тупіт ніг прикликали перелякану матір. І почувши, в чім справа, взялася вона до хлопця:

— Проси в тітки вибачення!

Ніно подивився на дівчину. З розтріпаними косами, тяжко віддихуючи, стояла вона з рукою на устах і висмоктувала з ранки кров, і хлопцеві здалося, що в її очах блищать сльози. Але це, як буває в більшості чутєвих дітей, що впертістю намагаються закрити своє засоромлення, тільки підштовхнуло його на відповідь:

— Не хочу, вона мене зневажила!

— Ага, не хочеш? Добре! Забірайся до своєї кімнати! Прийде батько, він з тобою побалакає. Тільки й сказала збентежена мати й відтрунула хлопця від себе. Була це погана ознака!

Як у тумані стоїть Ніно в спальні біля вікна. Він ніби пильно вдивляється в садок, але нічого не бачить, не чує, не усвідомлює. Він цілком під враженням заподіяної йому карою несправедливости й до цього гіркого враження долучається ще неприємне почуття від того, що там, у кімнаті стоїть дівчина з довгими косами й на очах її блищать сльози... Йому шкода її... Але ні, він не може просити вибачення, ні!.. І хлопець не в силі знайтися у свойому поступованні й тільки стоїть, стоїть і глядить через вікно сухими, нерухомими очима.

Увійшла мати й, навіть не глянувши на хлопця, покликала його в їдальню. До батька вийшов хлопець напружено-спокійний, став біля одвірка й подивився довкола. Батько стояв спершись рукою об стіл, стояв суворий і нахмарений, а біля вікна дівчина з обвязаною рукою дивилася пильно в землю.

— Іди, попроси в тітки вибачення, — труснув Ніном короткий, гострий наказ.

Хлопець не ворухнувся, ніби закамянів біля дверей. Він хоче відповісти, що його несправедливо покарано, що він тому й не хоче просити вибачення, що він оборонявся, що він не може... Але всі ці думки тільки немов сверлять йому мозок, а горло ніби стиснула рука, невидима й міцна й не випускає з грудей звуків.

— Чуєш? що я сказав? проси вибачення, — не дає спамятатися батько.

— Не буду... — витискує хлопець з горла хрипляві звуки.

— Не будеш? — поволі й з протягом перепитує батько, ступаючи крок уперед. І в слідуючий мент, схоплений залізною рукою за плече, стоїть хлопець перед тіткою:

— Проси!

І знов заслонює хлопцеві всі думки одне почуття гордої впертости, й він, мов у сні, твердить:

— Не хочу, не хочу, не буду...

Та враз його голова опиняється притиснена до батьківських колін міцною рукою. Різкий біль є тепер єдине враження, оборона—єдине бажання, й не тямлючи себе від злости, від болю, від сорому впивається хлопець зубами в ту ногу, в те живе, мясисте тіло, що ось тут мне й тисне його лице...

Що було далі, він уже не памятав.

—:—

Прийшов до себе Ніно раптово й зразу не усвідомив собі, що з ним діється: він уже роздягнений і лежить у постелі. Мабуть ніч, бо через зсунені фіранки не просвічує знадвору, а біля ікони блимає миготлива лямпочка. За коливанням вогника хитаються по стінах мінливі тіни, у цілому домі панує нічна тиша.

Хлопець на мент є здивований, як і коли він опинився в постілі, хоче встати, але за першим рухом почуття тілесного болю нагадує, що з ним було. Але як давний спогад, затертий сном, виступають у памяті жорстока кара, борикання, його крик різкий і пронизливий, дорікання матері, плач, плач... Сплаканий, викричаний проспав він мабуть сном тяжкої тілесної втоми аж досі й прокинувся серед ночі.

Хвильку лежить хлопець нерухомо, приголомшений тим, що сталося, але за спогадом про минулі події вступає до серця зневага та жаль. Ніно сідає на постілі й, охопивши руками коліна, дивиться перед себе затьмареними очима, а уста проказують пошепки настирливі думки:

Ні, він не хоче бути паничем! Не хоче вчитися панської мови. Не хоче, не хоче! Бо все, все з-за тої „русскої“ мови... І це повсякденне обшарпування й ця страшна несправедлива кара. Ні, ні, ні! він не хоче, не хоче! Він утіче!..

Й у цім слові „втікти, втікти“, що його шепочуть та шепочуть сухі уста, бачить ураз Ніно свою ціль і спасіння. За цим словом виринає в памяті Глоздава, відпуст, скельна церква в білій скелі й чорні отвори входів до Підгорянського монастиря в стрімкій кручі Дністрового берега. Так! Він туди й утіче! Під землею, в довгих теплих переходах не знайдуть його батьки ніколи й не змусять уже бути паничем й вчитися „панської“ мови. До нього посходяться ще хлопці, багато хлопців, усі ті, кого вдома так карають і утискають, як його. Вони матимуть гострі шаблі! О, ні, не де-

ревляні, а справжні. І списи й рушниці. Вони ховатимуться в підземеллях аж повиростають. А тоді сильні й численні вийдуть на світ і ввесь звоюють, ввесь. Вони дозволять усім говорити по мужицьки й заборонять батькам змушувати дітей бути паничами... От так! А він — великий, славний, сильний приїде до міста на чорному коні, й батьки будуть просити в нього вибачення за кару й утиск...

Повінь заливає душу дитини, й звівши брови, все ще проказує він через заціплені зуби: втічу, втічу, втічу! Заразже! Поки спить цілий дім, поки ніхто не може побачити, поки так палко бється серце назустріч вимріяному. Так! він утіче зараз.

І Ніно сховзує з постілі й похапцем одягається, не перестаючи міркувати про подорож. Руки в нього трясуться від хвилювання, й серце починає ще сильніше тріпотіти, коли він обережно відкриває двері до їдальні й, ступаючи навшпиньки, простує через кімнату. Рипнула дошка, й він камяніє в смузі місячного світла, вдивляючись витріщеними очима в двері батьківської спальні. Як страшно, щоб вони не прокинулись! Мов злодій проходить він їдальнею, поволі, поволі висувається через рипучі двері в сіни.

Але найголовніше ще прийде! Він хоче попасти в кухню, щоб узяти свій верхній одяг і кашкет, без яких не хоче йти в дорогу, та має намір взяти з собою й хліба. Ще обережніше, ніж в їдальні, натискає він на клямку кухонних дверей й так само, цаль за цалем, протискується через щілину. Від затятих зубів аж щелепи болять і здається, що по цілому домі чути, як бється розхвильоване серце. Страшно, щоб не прокинулась Докія, яка спить у самій кухні. Тоді все пропало. Цей страх такий сильний, що на мент затримує Ніна, але спомин про минулий день знов надає йому рішучости, й він крадеться через кухню до полиць.

Місячне світло вільно лине через незавішені вікна й у кухні так ясно, що видно, як на другому кінці рівно дихає на постілі Докія. Напружений, готовий від кожного шелесту закамяніти, знаходить Ніно свій кашкет, плащик, нечутно вдягається, ще стягує з полиці почату буханку хліба й так само обережно вислизає в сіни, а з них на ґанок. Там він здіймає з поручча великий веретяний мішок, що приправила Татарчучка на кукурудзу, вкладає в нього хліб, перекидає через плече, бере з кутка ковіньку й рипучими сходами ступає на двір.

Вуглясто-чорний Бровко брящить ланцюгом і по дроті добігає до ґанку. Він скажено вертить хвостом і цілий аж труситься й тихенько скавулить, так хоче дістатися до Ніна. Хлопця охоплює великий жаль, велика шкода: цього пса, що він уже ніколи не побачить, цілого довгого дому, мами, Татарчучки й навіть, навіть батька... Він відчуває, як сльози підступають йому до очей, але зараз таки згадує минулий

день і що духу біжить до фіртки, на вулицю, — ніби боїться, щоб вибух жалю не відбив від нього рішучости.

У сіро-сріблястому сяйві місячної осінньої ночі стоїть передмістя. Тіні від хат ніби звузили вулицю, густішими видаються дерева, таємнішими окопи й шелест опавшого листя під ногами видається нестерпимо голосним, а обережні кроки звучать як тупіт кінських копит Хлопець боязко озирається навкруги, вмявшись однією рукою в перекинутий через плече мішок, а другою стискаючи ковіньку. Місяць, виринаючи з-за хмарок, різко й раптово закреслює збоку коротку тінь Ніна, й тоді він лячливо спиняється, а серце начинає йому тріпотіти сильніше.

Сторожкий і папружений минає він так останні хати передмістя, й перед ним у місячнім сяйві простягається широкий Гроницький шлях. Пусто, чисто, рівно навкруги. Тільки старі тополі поклали через дорогу довгі тіни й сягають ними аж на озимі лани. Тут не так страшно, як у місті, ніщо не чатує в підворітті дворів і за рогом вулиць. Тільки иноді на чорній сильветі тополевого стовбура злякає на мить біла пляма обдертого від кори деревна.

Тут дорога хлопцеві добре знайома, ще з Глодавської подорожі, й він бадьоро виходить на бічну доріжку, поправляє мішок і сміло мандрує, вимахуючи ковінькою. А думки не лишають його. Він уявляє, яка ранком у домі підійметься метушня, коли його не знайдуть; як будуть кликати, шукати, а він уже буде в Глодаві, в Гафіїної мами, а потім і в манастирі... Його мрії такі яркі, а рішення досягти їх таке тверде й непохитне, що він не помічає, як прискорює крок і нарешті вже майже біжить, аж мусить зупинитися, щоб набратися духу й обтерти рукавом плаща мокре од поту чоло,

Спинившись оглядається він навкруги, не пізнаючи околиці, та нараз відчуває велику втому. Болять ноги, руки. спина, тяжкі є як оливо повіки, що ось-ось самі прикриють очі. Сонний треміть перебігає по віях і ослаблюючим дотиком просувається по тілі. Ні, він переночує тут, у полі, а ранком вибереться в дальшу подорож...

Ніно не боїться. Багато разів оповідали йому хлопці, як ночують в полі, чи на леваді біля коней. Він сходить з доріжки на широку межу, вкриту привялою осінньою травою й шукає вигідного місця. Нарешті в малій заглубинці, далі від дороги, кидає на землю ціпок, виймає з мішка хліб, а мішок розстелює на траву. Тут він буде ночувати. Він оглядає околицю й пізнає її: таж це з тамтого місця показував йому Гаврило на довколишній простір, і тут уперше почув він від нього, що це Україна. Це було тут, при дорозі!

Ах як радісно робиться хлопцеві! Він знов переживає тодішнє бадьоре почуття, бачить все те, що створили то-

дішні уяви й йому вже ані трошки не страшно, коли він влазить у мішок, примощує біля себе хліб і вмощується сам серед нерівностей грунту.

Україна! Яке це міцне й пересвідчуюче видиво, що ширяє над горбком, де спить мала дитина — натхнений утікач до забутої предками й знов віднайденої родовим інстинктом батьківщини!

—:—

До схід сонця вийшов сіяч на зораний під засів лан. Довкола вже підносилася густа зелень сусідніх озимих гонів. Тільки він спізнився. Але рілля його врожайна, зерно добірне й дожене ще його нива поля сусідів.

Він став з вітром, поправив ношу з насінням, забрав повну жменю повновісного зерна. Благослови Боже! І з легким шурчанням об тверду долоню почало струмити з руки й лягати віялом на ріллю важке насіння. Не гаючись, рівним кроком поступав сіяч, дійшов до межі, обернувся і в заглибині на межі побачив щось біле.

Він вийшов з ріллі й підійшов ближче. В веретяному мішку щось ворушилось. Він обережно відслонив ногою край ряднини: підклавши під голову руку й звернувшись клубочком спав малий хлопчина й щось неспокійне бурмотів у сні.

Здивований стояв хвильку сіяч і придивлявся до хлопця. Потім нахилився над ним. І з вихиленої сіячевої ноші застру, милося на хлопця, обсипаючи голову, лице, груди, важке, золотисте зерно... Він пробудився й схопився...

Але це вже події з дальших днів життя Антоніна Людкевича, й належать вони иншій історії й иншій книзі.

Brno—Šternberk. 1930—1932.

Андрій Ворон.

(*Севлюш.*)

Гуцульська Помста

(Великодне оповідання)

Дмитро Василів і Петро Паньків жили в найбільшій згоді. Сусідами були, навіть перелаз мали з двора в двір. Город відділювала лише вузенька межа, мали спільний колодязь. Кури Дмитра переходили на двір Петра, а Петрові гуси залізали в мелай Дмитра. Однако сварки ізза цього межи сусідами не було. Оба вони чимало світа бачили, на війні й в полоні і на дурнички не звертали великої уваги. Уважали це скорше жіночим ділом, як людським.

Правда їхні жінки нераз сварилися ізза курей—гусей.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Нераз дали вони волю своїм язичкам, та серце не тривало довго.

— Чи не булоби у вас, кумочко, трохи віцту? У мене вийшов, та забула в селі купити.

Хоч вчора й порізалися вони язичками досить остро, то Петрова й трошки не дивувалася над цим мирним тоном Дмитрової Олени.

— Є кумочко, є. Маєте може погарчик*)? Ану давайте сюди, най вам „насиплю". Чи ви здорові кумочко, не хибить вам нічого, хвала Богу? — І вже нема серця.

Та від якогось часу межи двома добрими сусідами настало охолоднення. Завважили це сусіди, та побачили і їхні жінки. А причину знали лише вони два і одна з жінок.

Одному сусідові сподобалася жінка другого. Правда він тут не дуже винен. Не треба було тому йти на шість тижнів у бутин, а коли вже пішов, міг хоч два-три рази за той час і до дому заглянути.

А то було так:

Петро пішов на роботу в бутин і пробув там цілих шість тижнів. Шостої суботи докінчили роботу, дістали платню і Петро, повний у грудях щастя, спішив до дому... до своєї Марійки. А в дома Марійка, слабовита собі жінка, не могла вдержати всего в порядку. І худібка коло хати, і перебачте, порося і дрібля. За всім тим треба доглядати, все то треба обходити. А в другім дворі сусід дармує. Свою роботу покінчить скоро... І не може дивитись на те, що жінка Петра аж у десятій годині гонить худібку на потік, напитися водички. Жаль йому стало. І жінки, і худібки Петрової. І зачав Марійці помагати. Коли в чім. Чи там худібці кине вязанку сіна, чи хлів поможе вичистити, чи разом займе і Петрові волики зі своїми на потік.

Так то йшло з дня на день. А жінка, Петрова Марійка не була жінкою невдячною. Бачила, як Дмитро стає їй в пригоді, то і її серце зачало нахилятися до Дмитра.

І тому вже на дворі чекала Петра перша несподіванка.

Коло його билля порався Дмитро, щоб дати воликам їсти.

І ба чому... Хвора його жінка, чи що таке?

І як стріла, не поздоровивши навіть сусіда, поспішив до хати.

А в хаті — Марійка замість лежати і тяжко зітхати, весело крутиться коло печі, і варить. На столі порізані вже галушки. Галушки? Днесь? В суботу? Таж ми галушки звикли їсти лише в неділю, по вечірни! А днесь, ще лише субота. Вона навіть того не знала, що він прийде. Він, газда її! Що се має означати? Ага, сусід годує худобу... А Марійка галушки варить... І вже зрозумів.

---

*) Шкляночка.

— Це ти Марійко на мене чекаєш з галушками? А звідки знала, що я приїду?

— Та ци не була коло вас у середу Марійка Друлєкова? Вона-ж казала, що днесь приїдете.

Марійка ані не почервоніла, ані не збентежилася. Цілком звичайно, якби справді для свого Петра готовила галушки...

—о—

Другого, чи там третого дня, як Петро шукав дещо у шуфлядці в столику, найшов межи своїми річами одну піпу. Не свою, а все таки знайому.

Піпа була Дмитрова.

Та не найшов своєї.

І вже знав, що має робити.

Гуцул, чоловік поважний. Тверезим не зробить нічого злого. І ворогові простить. І жіночого приятеля стерпить.

Зрадиш гуцула, можеш з ним і далі товаришувати (хоч і знає, що ти його зрадив), вєдно на роботу ходити, в церкві на крилосі коло нього сидіти.

Та не йди з ним у такі місця, де горівку дають.

Взяв Петро до рук Дмитрову піпу і пішов до перелазу.

— Куме, гов, ануко ходи сюди!

А кум щойно дрова рубав на дворі. Коло нього на пні піпа. Відложив сокиру, обтер рукавом чоло і взяв у зуби піпу.

— Ти кликав мене кумцю? Що там нового?

— Та нового й є, і нема. Якось піпа мені не штимує. Моя простіша. Здається тота, що у вас у роті, бо сесе не моя. Сесе парадніша.

Глянув Дмитро на свою піпу, в очах йому на хвилинку мов потемніло, та лише на хвилиночку. Виняв з рота піпу. дав Петрові, а свою взяв і в зуби.

— Та перебач, куме, сталося!

А більше ані словічка.

Дмитро пішов дальше рубати дрова, а Петро в хату. І оба знали, що від цеї хвилі стали ворогами.

А Марії Петро сказав лише стільки:

— Як бачу, сусідів пес злакомився на мою капусту. Треба буде перелаз загородити.

—о—

По смутній, дощевій погоді на перший день Великодня засвітило прегарне ярне сонечко. Озолотило своїми проміннями околичні гори і горбки.

Прекрасний, ярний день. Дерева вже зазеленіли, ліси голосні були від тьохкання соловейка і співу інших пташок.

Улицями села, на голос дзвона до церкви на службу Божу, спішили Гуцули в нових кожухах, вишитих пестрими барвами.

На обличах людей радість.

Великдень є найбільшим святом весни на Гуцульщині. В цей день по свяченім вберетьсѧ Гуцул в свій новий, вишиваний кожух, нові червоні штани і нові постоли. Гуцулка вдягне нову, вишиту широкими уставками шовкову сорочку, нові запаски, а голову завяже новою шовковою хусткою.

Вбрані в нове спішать до церкви на службу Божу.

Улиці пишаються ріжноманітністю гуцульських красок.

І Петро з Дмитром і своїми жінками, попоївши свяченого, вибралися в село, щоби не спізнитися до служби.

Днесь, раніше відбувається служба, як звичайно.

— Красного Великодня дочекалися ми, куме. По такій слоті, хто бувби собі думав, що так красно буде!

— Та це куме, вже так є. По дощі красні дні... Сяк то вже заряджено. Та і старі люде кажуть: Коли на римські свєта дощить, на наші буде красно. Та й ви знаєте: Мокра шутка, мокра паска... А днесь тиждень було гарно...

Перед церквою повно вже народу. Ситі вдоволені лиця.

Задзвонили і стали на службу.

Петро і Дмитро сіли один коло одного на заднім крилосі, взяли спільний „Зборник" і зачали слідкувати за крилосом дяка, аж скінчилася служба.

Нарід повиходив із церкви.

Жінки порозходилися до дому обід лагодити, а мущини зісталися, щоби почути від других, що нового в селі і в світі.

Позбивалися в гуртки.

В однім гуртку „депутат" списував до сегельби, у другім говорилося про пасовиска на полонині, що „кінчтар" знову підвищив оплату за кожний кусок худібки і що дешевше не хоче дати полонину в аренду. Знову в іншім гуртку якийсь „пан" списував тих, які хотілиби їхати до Франції на роботу в копальні.

Люди ходили від одного гуртка до другого, послухали і тут і там і котрі не хотіли ні сюди, ні туди, пішли далі в село.

Подивитися трохи й на село, та може заглянути трохи й до Микші.

Правда, днесь Великдень... не годилосяб по коршмах валятися. Днесь і вдома знайдеться трохи горівочки... та то вже так є: бути в селі, а не подивитися на свого Микшу, Мошка, Ицька, Сруля... також не годиться. Не ялося якось.

І Петро з Дмитром йшли в село. Ходили вулицями, поставкували...,

— Ходім-те кумочку трохи до Ицька. Давно ми вєдно не виділи його. До обіда маємо ще час. Випиймо чарочку горівки.

— Добре куме, ходім. На тоті студені, масні їди, не пошкодить чарочка.

І ввійшли.

Сіли коло одного стола. Петро дивився так, щоб сісти чим глибше до якого кута.

Випили по чарці. Дмитро попросив другу.

— Це куме не дурниця, що той кінчтар знову підвищив оплату за худібку.

— Та ні куме. Підвищають... підвищають.. все лише підвищають. А ми мусимо давати молоко так, як давали пять років тому.

— Пани не думають, що раз і ми трафимо оглянутись... Ой не думають.

Дмитрові горівка вдарила до голови.

Тепер вже пити хотів далі. Замовив пива. Пять пляшок. Петро лише всміхався. Це якраз на його руку.

Випили й пиво. Петро не зачіпав Дмитра, поки пляшки не порожні. Шкодаб лишити нехрестові.

— Та це куме я й до Хранції би пішов, та боюсь, що знову сталасьби якась біда коло моєї піпи...

Дмитро отверезів. В очах його потемніло. Вже знав що з цеї коршми на своїх ногах не вийде. А до того ще Петро сягнув у черес і витяг здоровенний солінгені положив коло себе на столі.

— Ти знаєш куме, як то у мене з тою піпою завелося. Шукав я, шукав, і аж у твоїх зубах міг я її знайти...

— Та сталося куме, що робити.

— Але й то знаєш, правда куме, що в нас за піпу і зуби звикли вибити.

І хрясь, хрясь кума по лиці.

Збурилися... Повстав загальний гармідер. Посхоплювалися люде і при других столах. В першій хвилі й самі не знали, що тут сталося Та скоро побачили обох сусідів під столом.

Дмитро боронився здорово. Пару разів попався і він на верх, та Петро був о много сильніший. Скоро скинув з себе Дмитра. Дусилися, рвали на собі шаття...

Хтось закричав:

— Кров, кров, вже ріжуться!

Від крови Петро цілком ошалів. Волочив Дмитра до кута, де впав його ніж зі стола.

Дмитро запримітив це. Зібрав свої сили... шарпнувся...

Але Петро тримав його одною рукою, а другою мацав за ножем. В цій хвилі Дмитро вирвався з рук Петра, зірвався на ноги і до дверий.

Та Петро вхопив ніж і махнув...

Трафив кума в плечі.

На порозі Дмитро, який великий був, так і повалився...

Джон Ґолсворси

John Galsworthy
(1867—1933)

Людина, що дотримувала форми

(The man who kept his form)
(Із збірки: „Captures“ 1920)

В наші часи з кожною життєвою засадою є так, як з крокетовим молотком з флямінго в Аліси в руках[1]). Коли про нього зняти мову, капосне створіння перекинеться знаком запитання й заглядає тобі в очі. Колишні погляди на життя вийшли з моди, давні вартости втратили ціну; „джентельмен“ стало словом, з якого сміються, а дотримування зовнішніх форм уважається ознакою ідіотства.

А тим часом у Великій Британії ще існують родини, в яких ще традиційне підтримування зовнішніх форм удержалося на протязі століть і, майте мене за немодерну людину, за романтика, але я переконаний, що так виховані люди часто виявляють певну перевагу, певну внутрішню відпорну силу, якою ніяк не можна легковажити.

Ось чому я хочу оповісти вам свої спогади про Майльса Редінга.

Я побачив його вперше (якщо новому учневі дозволено дивитись на старшого), в досить нещасливе полудня в моїм житті, моє перше пополудня в Публичній школі.[2]) Три инші хлопці, вкупі з якими я повинен був жити в кімнаті, десь пішли, а я сидів і засмучено обмірковував, чи маю право на шматок стіни, деб повісити дві малі олєографії, на яких дуже червоні доїзжачі, на дуже гнідих конях плигали через дуже зелені живоплоти; малюнки, які купила моя мати в надії, що вони відповідатимуть мужньому смакові, яким вславлені Публичні школи. Я вийняв їх з куферка разом із світлинами батька, матері й сестри і розклав їх на вікні. Саме стояв я зажурено й оглядав свою виставу, як в кімнату увійшов учень в жакеті з „полами“.[3])

— Гело! — сказав він. — Ти новий?

— Новий, — відповів я майже пошепки.

— Я Редінг, голова цього будинку.[4]) Як тебе звуть?

---

[1]) „Alice in wonderland“. Гумористичне оповідання неймовірних пригод Аліси в казковій країні чудес, загально відоме й досі дуже популярне дитяче оповідання Льюса Кароля, видатного математика, вигадане ним і написане 1865 р. для своїх малих небожат.

[2]) Public schools — славнозвісні анґлійські середні школи з примусовим інтернатом.

[3]) Жакети з полами мають право носити тільки старші учні, решта носить куці жакетики, що досягають тільки до стану.

[4]) Інтернат в публичних школах поділено на окремі будинки по кількадесять хлопців. За внутрішній порядок кожного будинку відповідає один із старших учнів.

— Бартлет.

— Ага! (Він подивився на папірець, що був у нього в руках.) — Так. Діставатимеш з твоїх грошей два шилінги на тиждень, якщо не будеш покараний. На таблиці на долині побачиш розклад служби для старших,[5]) перші два тижні будеш звільнений від неї. Ну, як тобі ведеться?

— Нічого... Досить добре.

— Ну то й гаразд. — Він, здавалось, хотів відійти, тоді я поспішно спитав:

— Чи можна мені повісити ці малюнки?

— Авжеж! Можеш вішати які хочеш. Покажи сюди!

Він підійшов ближче. Коли погляд його впав на мою виставу, він сказав: „О, вибач!“ і, взявши малюнки, одвернувся від світлин. Новий учень, задля самого страху, робить психольоґічні спостереження. Отже коли він сказав: „Вибач!“ тому, що ненароком глянув на світлини моєї родини, я якось відчув, що він не може бути ординарним нахабою.

— Купив у Томкінса? — спитав він. — У мене були такі самі перший рік. Не погані. Яб повісив їх отут.

Тим часом, як він тримав їх до стіни, я скоса глянув на нього. Він здався мені неймовірно високим; був тонкий і стрункий. Шия, з невисокого комірця, здавалася ще довшою, ніж була. Темний, трохи кучерявий чуб відсвічував рудим; невеликі темносиві очі сиділи глибоко; запалі щоки були трохи веснянкуваті; ніс, підборіддя й вилиці здавались занадто великими для його обличчя, в якому було щось, ніби недокінчене. Але погляд мав одвертий і приємну усмішку.

— Ну, Бартлет, — сказав, віддаючи малюнки, — не журися тільки, все буде гаразд!

Я сховав світлини і повісив малюнки. Редінґ! Призвіще було мені знайоме. В нашім родоводі, серед шлюбів моїх предків, як от „донька Фіц Герберта“, „донька Тестборо“, стояло також записане: „донька Редінґа“, з часів десь перед Революцією.[6]) Донька Редінґа! цей напівбог, міг бути далекою ріднею. Та я почував, що ніколи не насмілюсь сказати йому про це.

Майльс Редінґ не був блискучим учнем, тільки досить добрим. Не був гарно вдягнений: чи убрання гарне, чи ні, це якось і на думку не спадало у звязку з ним. Не можна сказати, щоби користувавсь популярністю — був занадто далекий від тото, щоб її шукати, занадто замкнений у собі, а до тогож зовсім небагатий; але він ніколи не зловживав тим, що був старший, ніколи не коверзував над малими. Ніколи не попускав, ні собі, ні иншим, був завжди дуже справедливий і, — не так, як більшість голов будинків, — зда-

---

[5]) Учні нижчих кляс несуть обовязкову службу для старших: палять в грубах, приносять чай і т. инше.

[6]) 1642—1649.

валось, не відчував жадної приємности, виконуючи обовязок „шпарення різками". В критичні моменти ніколи не лишався позаду: під кінець матча грав так само завзято, як і зпочаку його. Про нього можна булоб сказати, що мав вибагливе сумління, але сам він, з певністю, не признавсяб ніколи до того. Він ніколи не виявляв своїх почувань, хоч ніколи не мав вигляду, що ховає їх, як це зі мною завжди бувало. Користався великою повагою, не маючи вигляду, що надає цьому якесь значіння. Був хлопцем зрівноваженої, незалежної вдачі, і здавалось, міг би відіграти більшу ролю в житті, колиб йому не бракувало творчого духа.

На протязі тих двох років, я мав один лиш раз довшу розмову з ним, що мабуть і не дивно, з огляду на ріжницю віку, яка нас ділила. Коли я був на пятому семестрі, а Редінг на передостанньому, в нашому будинку трапився якийсь дисціплінарний заколот, що зачепив гідність капітана резервної футбольної „одинацятки", здоровезного хлопця, ірляндця, що грав позаду і був нашою головною опорою. Сталося це напередодні першого матча нашого будинку і можна уявити собі переполох, коли ця значна особа відмовилася грати: уражений тілесно й морально, він вибрав ролю Ахилєса і подався до свого шатра. Мої симпатії, разом з усіма майже молодшими, були на боці О'Донеля проти старших. Його відсутність робила мене капітаном, отже питання, чи ми взагалі могли грати, чи ні, залежало від мене. Як би я обявив страйк зі солідарности, решта пішлаб за мною.

Того вечора, по довгих годинах нарад з іншими протестуючими, я сидів один і ще вагався, як Редінг увійшов до мене в кімнату. Він сперся об двері спиною і сказав:

— Ну, Бартлет, тиж граєш?

— Мені здається, що Донеля несправедливо покарано, — пробелькотів я.

— То инша річ, — сказав він, — але передусім стоїть честь нашого будинку. Ти це сам знаєш.

Вагаючись між двома обовязками, я мозчав.

— Слухай-но, Бартлет, — сказав він, — це буде сором для нас усіх. Все залежить від тебе.

— Ну то добре, — сказав я похмуро, — я гратиму.

— Славно!

— А всеж таки, на мою думку, Донеля несправедливо побито, — він вже дорослий.

Редінг підійшов до мене так, що дивився просто згори на мене, як я сидів у кріслі.

— Незабаром, сказав він поволі, — ти сам стоятимеш може на чолі будинку. Тобі доведеться підтримувати престіж. Як ти дозволятимеш здоровезним парубійкам як О' Донель безкарно ображати слабовитих старших, то впаде вся дисціплина. Мій батько тримає в руках округу в Індії, з пів Англії завбільшки, на самому престіжі. Він часто говорив

мені про це. Я ненавиджу давати комусь різки, але краще нехай це буде такий здоровило, як О'Донель, ніж малий новий учень. Він у всякому разі робить по свинському, підводючи цілий будинок тому, що в нього щемить спина.

— Річ не в тім, сказав я, — а в тім, що це було несправедливо.

— Як це було несправедливо, сказав Редінг, — то несправедлива ціла система, а це занадто велике питання, щоб я його брався розвязувати. Я мушу підтримувати порядок такий, який він є. Дай мені руку. Я певний, що зробиш завтра все, що зможеш, правда?

Я простяг руку, удаючи, що не дав себе намовити, хоч в глибині душі був переконаний його доказами.

На другий день, підчас матчу, нас розбито цілковито, але я чув голос Редінга, як він гукав: „Добре, Бартлет! До-обре!"...

В мене лишився тільки один ще спогад про Майльса Редінга зі школи, що додає нову рису до його характеристики. В той день, коли він скінчивши, остаточно покидав школу, я випадково їхав до Льондону в тому самому вагоні. Він сидів коло вікна і дивився назад на нашу гору[7]). Я виразно бачив, як по щоці у нього текла слеза. Він мабуть помітив, що я це бачив, бо раптом почав терти око так, наче йому щось влетіло з вікна.

З того часу я не бачив його на протязі багатьох років. Батько його був незаможний і він не міг піти на університет.

Знову зустрівся я з ним підчас одної з моїх одисей.

Він мав овочеву фарму на Ванкуверському острові. Ніщо так не вражає молодого англійця, підчас подорожі в кольоніях, як ріжниця між тим, що він вдійсності бачить та тим, до чого він приготований з книжок. Коли я випадково зустрів Редінга в клюбі в Вікторії і він запросив мене до себе, я сподівався побачити ряди прекрасних овочевих дерев, повних великих груш та яблук, великий будинок кольоніяльного стилю з широкою верандою і Редінга, в спортовім убранні, - посеред расових коней, ловецького та рибальського знаряддя. Побачив-же я нову свіжезрубану колибу, в прорубі густого пралісу; яблуні та груші було щойно посаджено, овочу з них не можна було сподіватися скорше, як за три роки та й то у щасливому випадку. Убраний в звичайний темно-блакитний робітничий одяг, він працював двацять годин денно, рубаючи ліс. Один і той самий кінь ходив і в упряжі і під сідлом; щож до спорту, то Редінг звільнявся ледві на який день, що місяця, хоч риби й дичини було подостатком. Під його доглядом працювало трьох китайців; його харч мало чим відріжнявся від їхнього. Вісім років тому він виїхав з Англії і це була вже друга його

7) Мова йде про школу: Harrow-on-Hill, що лежить на горі.

спроба; він був змушений покинути першу фарму в Південній Каліфорнії по трьох літах посухи. „Тут“, казав він, „посух не можна сподіватись“, що, мабуть, було справедливим відносно країни, де дощів падає більше навіть, ніж в Англії.

— Як ти можеш витримати в такій самоті? спитався я.

— Людина до всього звикає. До тогож тут зовсім не самотно. Далеко ні! Ти-б подивився, що то є справді самотна місцевість!

Живучи таким життям, він проте виглядав достоту таким, як і перше: він дійсно дотримував форму! Не те щоб він щодня передягався до обіду, але щодня голився і брав щодня холодний туш. Діставав з Англії газети й книжки і читав їх увечері, палючи люльку. Із своїми китайцями поводився точнісінько, як бувало в школі з новими учнями. Оскільки можна було бачити, й вони мали до нього ті самі почування, що й ми бувало у школі: повагу без домішки страху і приязнь, що переходила у відданість.

— Яб не міг витримати тут без жіночої істоти, сказав я раз увечері.

Він зітхнув: — Женитись не вважаю можливим перше, ніж ця оселя буде гідною моєї жінки, заводитиж тут паскудства не маю охоти.

— Ти ідеаліст, сказав я.

Він скривився і я зрозумів, що не терпів таких узагальнень. Та мене кортіло його подратувати.

— Підтримуєш престіж англійського джентельмена?

Зуби його заскрипіли на люльці: — Хай мене чорти візьмуть, як я маю ще що на думці, ніж аби тільки самому якось витримати... Цього з мене досить!

— Це на одно виходить, додав я.

Він відвернувся. Я відчув, як йому прикро було, що я намагався навернути його до самоаналізи. Він мав рацію: бо то руйнує. В його житті й так було занадто багато руйнуючих елементів: самітність, мовчанка, віддаль від рідного краю і це щоденне перебування з людьми східної раси. Я часом слідкував за обличчами тих китайців: нелюдські, наче котячі, непорушні, мов з кости виточені, довічні якісь. Єдиним рятунком Редінга, живучи отак з року на рік один із ними, було дотримувати форму. Підчас того тижня, що я в нього гостював, з диявольською цікавістю слідкував я, щоб завважити якусь ознаку пониження рівня, яке природно повинно було прийти внаслідок такого життя Але ні! По совісти, я не міг знайти й сліду того. Він навіть не торкався віски та відмовчувався кожний раз, як розмова сходила на жінок.

— Колиж ти збіраєшся до дому? спитав я його, прощаючись.

— Як осягну свого тут, сказав він, — то приїду додому женитися.

— А тоді знов сюди?

— Очевидно. У мене, тиж знаєш, немає грошей. Родовід наш до чорта довгий, а кишеня до чорта порожня!

Років чотири пізніше я побачив у „Times“ серед оголошень про шлюби: Майльс Редінг, з Ведмежої Фарми, Ванкуверів острів і Бланш Фелджем, донька Чарлза Фелджема, судді в Гарборо. Отже він досягнув свого!

Степан Смаль-Стоцький

Немолів*)

(Спомини з дитячих літ на вічную память мому батькові)

На другий день свят була відправа у нас. Хоч мороз тисне, людям весело. Повдягалися в кожухи, в чоботях соломяні устілки їх гріють. Коляди одна по другій розлягаються церквою. Найбільша радість з того, що „Бог предвічний... в яслах лежить... в стайні убогій“, неначе б то завитав до них самих, до хліборобів, що вони свого Бога, „сонце правди“, неначе бачать між собою, і тому всі наввипередки так „весело співають... Ісуса витають“. Якось любо, коли отака загальна радість розіллється в душах людських, що радіють навіть несвідомі вповні того, чого радіють. Це різдво на селі серед наших селян.

У вечер ходять колядники від хати до хати. Брацтво церковне їх вислало колядувати на церковні потреби. Прийшли й до нас. Вже чуємо знадвору голос: „А чи позволяєте, пане господарю, заколядувати, вашу хату звеселити?“ — Просимо — кажуть тато. І понеслася знов коляда одна й друга. Запросили колядників до хати, щоб загрілися, частують, а міхоноша дістає книші та ще і дрібними дещо. Розпитують, де вже були, що чувати. Але колядники спішаться. Заколядували ще і в хаті, подякували і пішли далі. А я так дуже рад був піти з ними, але тато кажуть: Ти ще за малий. Як підростеш, підеш і ти колядувати.

Дехто з свояків і сусідів навідався до нас. В хаті зробилося гутірно, частуються, примовляють, закусують, розказують всячину, сміються, жінки щось перешіптуються, а нам, дітям, нераз мусіли тато наказувати, щоб ми так не пустували.

Так було і третьої днини свят, тілько що мама варили дещо теплого на обід.

З різдвяними святками якось тяжко розставалися люди. Дідух все ще лежав під столом, „дід“ стояв ще на покутті, нагадували свята, тому й до тяжчої господарської роботи якось не бралися. Це час відпочинку в господарстві тим більше, що

*) Див. „Вістник“, кн. III.

і новий рік ще до різдвяних свят рахується з своїм обрядом, що рано ходять хлопці по хатах новолітувати, сіючи жмінку зерна по підлозі, примовляючи при тім „сійся, родися жито, пшениця, всяка пашниця“ та бажаючи ці святки миром опровадити і нарік діждати.

Різдвяні святки кінчилися власне аж Йорданом, коли воду на криниці освятили і священик з кропилом село обійшов. Перед Йорданом также постили, а на щедрий вечер давали таку саму вечеру, як на святий вечер. По Йордані палили дідуха на подвірі, виносили з хати „діда“. Це був конець свят, повних традиційної, таємничої обрядовости, все ще живої в почуванні народнім, все ще урочистої, а не лиш формальної. Починалася звичайна робота, переривана хиба тим, що настав час весіль.

Весілля відбувалися тоді ще з великими обрядами, співами і танцями та тривали по кілька днів. Не памятаю я всього, але все таки пригадую собі ще, як до нас то одна то друга молода з дружками, по весільному вбрані, приходили просити на весілля та о благословенство, бючи поклони перед кожною старшою особою з окрема. Пригадую собі, як у нас місили, пекли та вбирали тичинками коровай, як при тім співали, як з короваєм танцювали, як його нарешті розділювали. Пригадую собі, як з музиками їхали до вінчання, як молодій косу розплітали, в чіпець вбирали. Пригадую собі обряд перезви, перепою... Все те були обряди, що відбувалися „по закону“ з діда-прадіда на один лад, про що дбав староста, дбали дружби та дружки. Навіть і танець при тім не був звичайний танець, а якийсь обрядовий. Пригадую собі, як дядько Луцько заграли дрібненького козачка, бо і на скрипці грали дядько Луцько, якось самі з себе навчилися, а тато, розохочені, пустилися враз з другими танцювати козака. Що то був за танець. Я такого більше в життю не бачив. Так тілько на селі на весіллі танцюють усіми суставами, усіми жилами, усім тілом. А при тім яка у всім гнучкість, делікатність, гожість, церемонність, повабність. Дивлюся і очам своїм не вірю. Це зовсім инші люди зробилися. Звичайно у них хід і ціла постава якісь недбалі, вялі, а тут все випружилося, голова до гори, в лиці завзяття, з очий аж искри сипляться. То не танець, а якась богослужба і в рухах тіла і в виразі обличча. Стара, прадавна, правдива культура. Чудово на селі тоді танцювали. Чи ще і тепер так танцюють?...

Отак і зима мала для мене свої великі чари.

Було то, здається, в осени 1864-го року, як післали мене до школи. Купили книжку, пошили нову торбинку на книжку та на кусок хліба і я, скоро почув дзвінок, біг до школи. А там були самі такі хлопці та дівчата, як я, що, доки увійшов учитель, все найшли собі якусь забаву і суперечку та робили галас.

Учителем був у нас Константин Секунда. Він був і пи-

сарем громадським в кількох громадах, деколи мусів їздити до Камянки Струмілової до староства на „сесію“, мав гарне господарство і хата його в Пасіках була собі як якийсь двірок. Був добрий чоловік, любив діти. Дідунь і тато любили з ним поговорити.

Школами завідувала тоді духовна консисторія у Львові, тому в школі вчили богато церковного співу. Наука починалася тим, що ми всі співали „Царю небесний“, а кінчилася піснею „Достойно єсть“. Читали ми склади: бе-а ба, ес-а са... Писали крейдою на таблиці, олівцем („олувком“), який треба було навчитися „застругати“, на папері або гусячим пером, яке тільки сам учитель кожному „темперував“. Не дуже нас учитель мучив, тільки рідко коли за вухо потягнув, декому лінією „пацу“ на руку дав, декому казав клячати, але я таки небавом навчився читати так, що вже дома брався до старого татового почаївського молитвенника та „помяника“, а в церкві до книг. Тато помагали, поправляли, як треба було, а дідунь тішилися та нераз по голові погладили.

При кінці кожного року був „екзамен“, а літо 1866-го р. тим для мене памятне, що аж зі Львова сам канонік приїхав на екзамен до Хмільна, а ми, прибравшися гарненько—хлопці в чистенькі сорочинки та штянята,—дівчата в спіднички та запасчинки ті про свято з позаплітаними в дрібушечки кісками, повязаними гарненькими биндочками, всі з торбинками через плече в призначений день раненько рушили в похід лісом до Хмеленської школи, щоби і собі перед каноніком показатися, що ми вміем. А чи знаємо заспівати „Пречистая Діво, мати руського краю“—питає. І вже розляглася з дитячих уст гарна пісня, священик, учитель і старші, хто був, і собі потягали, пісня вилилася в щиру молитву усіх і зробила, очивидячки, глибоке враження, бо о. канонік дуже нас похвалили. Показалося, що і читати. писати та рахувати ми добре вміли і кожне з нас дістало на памятку якийсь подаруночок: чи молитвенничок, чи образочок від самого о. каноніка. Дорога до дому була дуже весела, всі ми собі розповідали, як то саме було, що канонік казав, і навіть за те сперечалися, а дома було що розказувати дідуневі, бабуні, татові, дядькові, бо серце радо було з усіма поділитися тими незвичайними враженнями.

Потім одного разу був у нас наш учитель, засів за столом, перед ним лежали великі папері рубриковані, люди з цілого села приходили до нашої хати платити податки. Пан учитель був тепер писарем громадським, записував все в свої папери і в податкові книжки кожного господаря та розмовляв з людьми. Я вертівся коло учителя, заглядав до паперів, а він, як вже не було нікого чужого в хаті:

— Чуєте, куме Їську, — так каже до мого батька — я би вам радив, щоб ви свого Степана дали в осени до школи в Радехові. Він вже не має чого у нас вчитися, а там навчив-

сяб дечого нового, може з нього щось вийшлоб, він хлопчина цікавий.

— Та можнаб — кажуть тато, але я тоді лишуся без робітника, він мені в господарстві вже велика поміч.

— То ще час, подумайте над тим добре. Я вам добре раджу, а батько повинен дбати, щоб з його дитини щось доброго було.

Дідунь слухали цеї розмови, та якось нічого не казали.

Аж з початком вересня дідунь кажуть татові:

— Запрягай но коні, поїдь до Радехова з Степаном та піди до школи, щоб його там приняли.

— Ти що, старий, вигадав: ледви піднялася дитина на ноги, а ти давай його десь з хати межи чужі люди, так якби у нас куска хліба для нього не було — обізвалися бабуня.

— Мовчи, стара, — кажуть дідунь, — ти того не розумієш. Замолоду вчитися треба, наука потрібна, на те є школи, щоб з них виходили свої вчені люди. Нам того треба. Просту роботу і ми зробимо. Школи не тілько для панів та жидів. Нехай но туди і хлопська дитина загляне.

По таких словах дідуня не було що говорити. Ми поїхали з татом до Радехова, зайшли до директора школи, він мене питав, що я вмію, і приняв до третьої кляси. Тато найшли для мене станцію у одного господаря, згодилися з ним за одного чи два ринських місячно, а харч — хліб, крупи, пшоно, муку, солонину мали що тижня посилати.

Я почав ходити в Радехові до школи. То була школа „тривіяльна". Директор її, Леонард Мочаровський, був добрий, лагідний чоловік, але треба було добре пильнуватися, щоб його вдоволити. Наука була инакша ніж в немолівській школі. Тут з „коменюша" вчилися ми вже німецької мови, крім того рахунки і рисунки вимагали великої уваги. Писали ми вже сталевими перами. Нове було для мене і те, що нас водили що дня парами до костела на службу Божу. Костел гарний, мурований, підлога викладана камінними плитами, лавки стоять рядами, все якось инакше, як у нашій церкві. Нема образів ні дверий перед олтаром, нема крилоса для дяка, а на хорах блищаться якісь дуди. Виходить хлопчина з дверий коло олтаря, вбраний в якусь біленьку дірчасту сорочину, сіпнув три рази за широку крайку, що звисала від дзвінка на стіні, дзвінок задзвонив, за ним показався священик з чашою в руках, накритою якоюсь золотом вишиваною білою накривкою, розчепіреною на чотири клаптики, що звисали з боків чаші. Ризи на нім не такі як у нас, на голові якась чорна шапочка з ріжками. Приступив перед престіл, зняв шапочку, приклякнув на праве коліно, хлопчина теж, піднявся, приступив по східцях до самого престола. Загриміли раптовно орґани. Якось страшно стало і приємно. Заграли, гудуть, голос їх розлягається далеко, то знов зтиха якось гаморить... Я розглядаюся, прислухаюся, не вспів і оченаш сказати, а то вже було по „мші" і ми

знов парами назад до школи. В тім костелі і я, як прийшла черга на мене і я навчився напамять все, що мені завдали, мусів бути „міністрантом“, вбирався в комешку, виходив перед священиком з захристії, ніс на таці ампулки з вином і водою, приклякав, дзвонив, проказував латинські слова, переходив з одного боку олтаря на другий, але все те, хоч я знав, що це служба Божа, було для мене якесь дивне. Як то, щоб ані разу не було „Господи помилуй“, „Подай Господи“, „Тебі Господи“, щоб не співали всі як у нас, „Святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас“? Правда, деколи і ми співали тут „Боже, цось Польске пжез тиле лят хроніл“ та „З димем пожаруф“, а орґани гули, але наше „Пречистая діво, мати“ або „Достойно єсть“, думаю собі, таки краще. Та тепер я матиму дідуневі, бабуні, татові і всім що розказувати, як прийду до дому. Бо поки була на дворі погода, то я собі що суботи пополудні — школа була в суботу тільки до полудня—пішки дмухнув до дому, а в понеділок ранесенько з торбиною повною харчів на цілий тиждень вертався до Радехова. Деколи трапився хтось знайомий з возом, чи до суду приїхав, чи так мав якусь орудку в місті, то підвіз мене. Деколи і незнайомі, з чужого села, побачивши самого хлопчину, казали присістися, розпитували, чий я, куди та відки йду, а як почули, що я школяр та ще й син добре їм знаного Немолівця, то дуже були раді з таким школярем поговорити. В зимі тато не позволили пускатися пішки в дорогу. А як прийшли свята, то приїзджали самі по мене і ми тоді мчалися шпарко санками, аж пара з коний йшла, а коні раз-у-раз пофоркували, на що тато завжди казали „здоров“. Прекрасна така їзда санками, як смеркнеться, а місяць ясно світить, мороз крепкий береться, сніг в місячнім світлі искрами сипле, а в лісі дерева тілько мигкають коло дороги. Тілько тоді зазнав я такої роскоші. Але з весною, коли вже сонце трохи більшу мало силу, така дорога пішки лісом в понеділок раненько до Радехова то було щось такого гарного, що я того не можу і досі забути. Ліс ожив, дерева і корчі діставали свіже листячко, а пташки щебечуть, співають, перекликаються, що не наслухаєшся. Так якось весело на душі, підскочно. Щось тріснуло десь або зашелестіло: здрігнешся, пристанеш, запреш дух, наслухаєш — нема нічого. Або от і наглянеш: то вивірка бігла собі, щось шукала між ломачками на землі, а тепер і сама злякалася та чим боржій біжить на сосні догори, спинилася і заглядає на тебе своїми цікавими очками. Ти рушишся з місця, а вона побігла по гилячці, гойдається, а ось вже перескочила на гиляку сусідньої сосни і десь зникла тобі з очий. Або ось чуєш: щось довбає, таки чисто довбає. Що би то могло бути? Спинишся, заглядаєш скрізь. Стишилося. Ба знов довбає. Дивишся, а то якась пташка так дзюбом гатить в кору дерева. Дідунь казали, що то певно був дятел або жовна. Щоб то я ще колись його побачив та добре йому придивився, яке у нього пірячко,

а який дзюб. Раз, минув я вже лісничівку на Пукачеві, переходжу до радехівського ліса, глипнув, а на галяві при дорозі, як вона закручується вже до Радехова на ліво, на самім краєчку ліса скубає собі молоду травичку телятко не телятко, бо і головка инакша і якесь воно менше, а дуже гарне. Хоч я був ще досить далеко, почуло мої кроки, підняло головку, розглядається. Я став, але не мав коли добре придивитися, бо воно скочило назад в ліс і там зникло. Як я про це розказував дідуневі, то дідунь питалися, чи мало воно ріжки, та думали, що то певно була серна, бо якби з ріжками, то був би сернюк, цапок.

Ліс має в собі все щось таємничого. Із-за кожного корча, зза кожного дерева неначе щось заглядає на мене, щось зашумить, гилячки нагинаються до себе листячком немов перешіптуються, щось ворухнеться, колихнеться. Не щоб я боявся. Тато завсіди навчали: нічого не бійся. Але все те силує мене самітного наслухати, мати скрізь своє око. Душа моя тим втомилася. Тому я таки був рад, коли вийшов з ліса в поле і мандрував далі стежкою навпростець поміж збіжжами. Тут широко і далеко видно. Десь вгорі високо, що й доглянути не можна, жайворонки свою дрібненьку пісеньку виводять, декуди в збіжжу перепелиці підпілітькають, від збіжжа очий відірвати годі, хвилястий рух так приковує їх до себе, що вони за ним все наново слідкують аж доки він не розплинеться, хиба що десь спиняться на червонім цвіті маку на межі. Але от я вже на горбку, вже видно вітрак в полі і Радехів і моїй мандрівці конець. З горбка аж підбігаю, щоби не спізнитися до школи. Вже я коло церкви, що зза паркана і зза дерев з лівого боку дороги виглядає якась стара, низенька. Обійшовши з правого боку ззаду деревляний, спереду мурований, брудний заїздний дім, а власне коршму, був я вже на ринку, а відси мав я вже зовсім недалеко на станцію та до школи.

Радехів бачив я в останнє під конець серпня 1918 року. Тоді мав він вже вигляд міста: богато домів мурованих, крамів чистих, гарних. Тепер він певно ще кращий. Але перед 50-ти, 60-ти роками було це досить брудне, ярмаркове містечко, мало що ліпше ніж Лопатин, що подобало більше на ярмаркове село. Ринок мав вигляд чотирокутника, обрамованого типічними жидівськими деревляними коршмами. З північного боку стояв мурований будинок, в якім був суд та податковий уряд. Серед ринку стояло два мурозані доми з крамами. Що четверга заповнявся той звичайно порожний ринок селянськими возами з Тетевчиць, Пиратина, Синькова, Немолова, Середполець, Муканя, Кривого, Оглядова, Павлова, Сішна, Стремільча, Виткова і и. Селян я вже бувало пізнавав по ноші, з якого вони села. Невеликі ріжниці, а все таки були і в крою сіраків і в формі капелюхів і у вязанні хусток у жінок і по тім, чи підперізувалися поясом, чи ременем або паском, а навіть, як вимощували та застелювали віз. Вони привозили на про-

даж всяке збіжжа, безроги, або приганяли худобу, коні. Між людьми і возами роїлося повно жидів-купців. Люди купували коси, різаки, видзеленькуючи ними коло залізного храму об камінь та пізнаючи по тоні їх якість, серпи, ножі, пили, ланцюги, цвяшки, чоботи, шапки, хустки жіночі, бинди, горшки, горнята, постукуючи чиколонком до ганчарської посудини і тим випробовуючи її якість, ложки, сіль, селедці. Були вози десь з далека з сушеною рибою. Не забували привезти і дітям до дому якого гостинця і купували булочки, маленькі колачики, або черепляного півника-свистуна, дримлю чи бляшану гармоніку і и. На ярмарку стрічалися знайомі і свояки з ріжних сіл, заходили до коршми, щоб дещо випити, перекусити та побалакати з собою, туди заходили также люди, щоб могорич запити, коли якогось торгу добили. Скрізь галас, рейвах. Я бувало виходив по школі на ярмарок, чи не побачу кого з Немолова, тяжко пробирався поміж возами, що сюди й туди на всі боки швендали, неначе не знаючи, куди йти, що робити, або гурт ками вистоювали та чогось сперечалися. Гурток людий обступив навкруги старого лірника, що розсівся на землі з краю ринку, виспівував про убогого Лазаря та приграваз на лірі. Прислухалися, зітхали, виймали з вузлика хустини який крейцар для старого дідуся. (Докінчення буде)

—o—

Лорд Шов ов Донфермляйн)*

Процес Ісуса Христа

Постараймося поглянути на процес Ісуса Христа безсторонніми очима, як на правничий випадок. Забудьмо на хвилину про цілу жахливість найбільшої траґедії світової історії, забудьмо про засади новітньої юриспруденції, такої ріжної від давної. Вернім до Його часів.

Дві правничі системи мали рішати про земну долю Христа. Передусім старе гебрейське право, яке передбачало досить риґорозні ґваранції для підсудного, особливо де йшло про його життя. Над цею системою панувало тепер право римського завойовника, точні, виразні приписи, якими — не силою — трималися в послуху здобуті провінції. Як казав Фльорус: Viribus parantur provinciae, jure retinentur (краї здобуваются силою, але затримуються правом).

До кого належала влада серед жидівства в Єрусалимі? До Синедріону, що складався з 71 членів і до його Тіснішої Ради

*) Автор цеї розвідки, яку беремо з „John O'London's Weekly", є знаний судовий діяч Анґлії і теоретик-правник, нераз покликуваний урядом до співпраці при розвязуванні найтяжчих правничих питань, як в конфлікті ірляндськім, страйкуючих робітників і пр.

Редакція.

— з 23 членів. Юдея рядилася за Риму власною теократією. Головою Синедріону був за Христа первосвященик Каяфа. Традиції жидівського права містилися в Талмуді. Центральна частина Талмуду — Мішна заключала в собі ті з традицій, які мали силу права на початку християнської ери. Процес Христа був темною справою. Арештований завдяки провокаторові з рядів власних учнів... Відданий владі з допомогою якихось темних махінацій... Гріш—сплямлений невинною кровю — нагорода зрадника...

Хтож був Обжалований? З Його імям лучиться тайна, чудо і прикмети божественного. Але ці Його прикмети лишім на боці і трактуймо справу як оден з судових випадків, з точки погляду права. З тої точки погляду був Обжалований тесля з Галилеї, від 30 року життя—проповідник. Виріс серед теократичної суспільности, якій закидав облуду й мертвий формалізм. Зачинаючи свою проповідь, він знав, що узброює проти себе верхівку своєї суспільности, знав що ризикує всім. Коли прийшло до останнього розіграння, всі — навіть Його близькі — відступилися від Нього. Він лишився сам супроти розпалених до білости пристрастей своїх ворогів. Серед таких обставин зачався процес.

Які були підстави обвинувачення? Жидівське право знало, як такі підстави — лише чиєсь свідоцтво, зізнання свідків проти обжалованого. Але таких свідоцтв не було. Оповідали, правда, що Він казав, що мігби зруйнувати храм і в три дні вибудувати новий. Але Його покликали на суд не за нарушення громадського супокою, лише за злочин, що карався смертю! А в такім злочині ніяке зізнання Його не обвинувачувало. „Архиєреїж і старші, і вся рада шукали кривого свідчення на Ісуса, щоб Його вбити і не найшли“ (Матв. XXVI, 59 і 60). Тоді власне Каяфа і трибунал, с в і д о м о н а р у ш у ю ч и п р и п и с и п р а в а, зарядили переслухання перед судом самого Обжалованого. І вже спираючись на його відповідях, внесли обжалування за злочин, який карався смертю.

Спершу підступ не вдався. На переслухання Христос відповів: „Я говорив отверто до всіх, навчав в синаґоґах і в храмі, а тайно нічого не говорив. Чому питаєте мене? Спитайте тих, що чули, як я проповідував до них“... Чотириста літ перед тим говорив Сократ: „Коли хто твердить, що навчав його приватно, чого інші не чули, будьте певні, він не каже правди“... Процес був отже в небезпеці, бо основна засада жидівського права була—нікого не засуджувати на смерть на підставі тільки його власних зізнань. Чужих же—проти Христа не було. Отже за всяку ціну треба було видобути з уст Обжалованого, хочби з нарушенням всіх правил процедури, слова, за які Він заплативби головою.

Тоді судді згадали, що Він говорив про свій особливий, близький й таємний звязок з Богом, і вони запиталися Його: „Чи ти єси Христос, син Божий?“ Ісус, який вірив, що вла-

сне Він був той, якого прихід віщували пророки Ізраіля, не міг відповісти інакше, як відповів: „Ти сказав єси!“ Тоді архиєрей роздер одежу свою, кажучи: „Ось сказав хулу, нащо нам іще свідків?“ А Рада озвалася: „винен є смерти“! Так, зломивши гуманні приписи гебрейського права, шляхом нарушення всіх формальних і леґальних приписів того права, Синедріон добився засуду смерти.

Нелеґальною процедура була крім того ще й тому, що розправа велася в ночі. Жадний Ізраеліт, обізнаний з народніми традиціями і зі своїми святими книгами, не признає леґальною, розправу кримінального процесу, що зачався і був переведений до кінця протягом ночі, без відрочення на другий день — і скінчився засудом смерти. Мішна ділить процеси на дві катеґорії — такі, за які накладається грошева кара і такі, що тягнуть за собою кару смерти. Перші зачинаються в день, але можуть скінчитися, як западе ніч, але другі — зачаті в день, можуть продовжуватися теж лише в день, отже засуд може наступити тільки слідуючого дня. Поступаючи інакше, Синедріон допустився яскравого нарушення найважніших приписів власного, гебрайського права.

Христос був арештований в четвер в ночі, в Гетсиманськім Гаю, і тієїж ночі (що за поспіх!) зійшовся судити Його Синедріон. Дальше, в процесах, які грозили карою смерти, засуд треба було відрочити до слідуючого дня. Але Синедріон засудив, ще заки минула ніч. Рано віддано Христа в руки римського прокуратора і — за його санкцією — вже в 9 рано розіпнято, щоби вмер в пятницю в 3-ій.

Це було, отже, вопіюче до неба о помсту нарушення всякого існуючого права, це було правниче убийство (Judicial murder).

Питання, звідки цей поспіх? Думаю, що не через самий релігійний чи клясовий фанатизм суддів. Гадаю, що до цього поспіху і нарушення всіх форм судівництва спонукала суддів небезпека зміни в настроях Єрусалимського народу. Він жеж ще так недавно витав невинно засудженого на смерть окликами радости — „Осанна в Вишніх!“ Він жеж — хочби з почуття милосердя — міг відвернутися від тих, хто плював Йому в лице, вчорашньому їх сцілителеві недужих, утішителеві покинених. Треба було спішитися, правом чи лівом! Скорше засудити і віддати ворога в руки Риму.

Доконати цього згодився Каяфа. Він підніс проти Христа найстрашніше в очах жида обвинувачення: „Заклинаю тебе Богом живим, щоб сказав нам, чи ти єси Христос, син Божий?“ Питання було—не „чи ти є проповідник нового закону“, лише —„чи ти є Христос, чи ти твердиш, що є тою людиною, якої прихід предсказували наші пророки, яка є нашою надією?“ Заперечення цього питання — було виключене. Це булоб зрадою Його післанництва на землі. Він був Христос. Отже підтвердив запит Каяфи, і — видав себе...

Але рівночасно — знов заковика для процесу: — не підніс жадних претенсій на яку-будь земську власть, ані хвалився, що хоче досягнути своєї перемоги мечем, ані повалити Рим чи яке інакше царство. Його царство було в серцях людей, Його панування — в їх душах.

Це був страшний удар для трибуналу! Бо їх, суддів, месіянські надії були привязані до цеї землі, їх надія була — визволення від панования Риму чи взагалі інших народів. А цей тесля, що претендував бути Месією, помітував їх затаєними сподіванками?! Він не міг бути їхнім Христом. А коли твердив це—то, річ ясна, „говорив хулу", за яку гебрейське право знало одну кару — смерть. „І, звязавши Його, повели тай передали Його Понтийському Пилатові, ігемонові".

Каяфа знав свого Пилата. Пилат знав свого Каяфу. Пилат був ворогом жидів. Це він стягнув армію з Цезарії до Єрусалиму, щоби приборкати жидівство, він забрав з храму його скарби, щоби забезпечити місто водою, він жеж без милосердя здавив жидівський бунт. Отже він не був дуже любленим правителем... І жиди йому цього не забули. Коли пізніше його відкликали до Риму, він мусів там виправдуватися перед обвинуваченням жидів.

Пилат був заступником і представником цезаря в Юдеї. А цезар в тих часах — єднав в собі всі уряди — воєнні, релігійні і горожанські. Він міг карати смертю за провину проти себе всякого, особливож того, хто „не був приятелем цезаря". На цій струні і рішив заграти Каяфа, щоби видобути у прокуратора засуд смерти на Ісуса.

Коли Каяфа, первосвященик, голова релігійної влади, передав справу представникові другого первосвященика, pontifex'a maximus'a, що був водночас головою політичної влади,— прийшло до конфлікту. Цей конфлікт завсіди повставав на тлі жадання церковної влади помочі від влади світської. З одного боку був — Синедріон, Каяфа, первосвященик. З другого — прокуратор Тиберія і його преторія. Суд Каяфи не займався лише виконанням вступного слідства, він перепровадив цілий процес під формами і санкцією гебрейського права. Колиб в Юдеї не запанував Рим, то й екзекуція належалаб до Синедріону. Тепер екзекуція належала до римської влади. Пилат не ділав тут як влада апеляційна, бо Христос не робив відклику. Але — Пилат мав право переглянути ще раз цілу розправу з власної ініціятиви. Його компетенцію — в тім відношенні — можна прирівняти до компетенції Правничого Комітету Тайної Ради в Анґлії (Privy Council) з огляду на злочини в коронних Домініях, напр. в Індії. Це не був адміністративний трибунал, але він застерігав собі право інтервенції, щоби перешкодити можливому нарушенню права (перешкодженню обжалованому в обороні, доходженню мнимого злочину і пр.). Ось таку владу мав Пилат в Юдеї. Він міг переслухати обжалованого особисто, покликати перед себе свідків, міг перед ви-

конанням присуду — переглянути цілу процедуру, відхилити виконання засуду, а навіть випустити на волю засудженого, коли не знайшов на нім вини, гідної кари смерти.

Тим руководився прокуратор Юдеї як суддя. Але він ще був найвищим адміністратором країни. Суддя, але й міністер. Тут йому прислугувало право ласки і обовязок дбати про лад і порядок в країні. Передусім мусів його вразити поспіх в цілій розправі. Чому присуд запав якраз в свято Пасхи? В день, в який гебрейське право не позваляло судити? Крім того, той засуд в ночі... Все це було проти права. Але — не уступити жидівству, чи не значило це спровокувати заворушення? Скоритися жидівству чи чинити йому опір? Пилат рішився на одне і на друге. Він поставив на карту і свою славу як судді, і — як адміністратора. Він не розумів, що в простолінійності — був для нього єдиний ратунок. Перед ним стояли ті, що обвинувачували Христа, повні злоби і фанатизму. Перед ним стояв Обжалований—мовчазний, повний гідности і безборонний. Почуття римської справедливости мусіло обурюватися при огляданні радних Синедріону, жадаючих крови Невинного...

Перше питання Пилата було: Що злого вчинив Він? Відповідь була, що не привелиби Його до прокуратора, колиб не вчинив нічого злого. Він деморалізував нарід жидівський, казав не платити данини цезареві і твердив, що є цар і Христос. Деморалізація — це був злочин, поповневий в області релігійній, щож до відмови данини — це обвинувачення, очевидно, суперечило цілій науці Обжалованого.. Тоді Пилат запросив Його до своєї палати, де відбувалася розмова, єдина в літописях історії. Намісник запитався Його— чи є Він цар Юдейський? Ісус відповів; „Чи ти сам від себе то питаєш, чи інші тобі говорили це про мене?“ На що Пилат скричав: „Чи я є жидом? Твій нарід і священики видали Тебе мені! Що ти вчинив?“ Тоді пали ті слова Ісуса, що Його царство є не цього світу, бо інакше сторонники Його билибися за Нього... „То значить, ти цар?“ — „Ти сказав“, — відповів Обжалований, — „і для того прийшов я на світ, щоби дати свідоцтво правді. Всякий, хто є з правди, слухає мого голосу“. І вперше в душі того поганина зродилося питання: — „Що є правда?“ Питання не було зясоване для Пилата, але для нього було ясне, що в кожнім разі не був перед ним зрадник Риму і не було Його защо карати смертю. Присуд був: „Я не знахожу вини на Нім!“ Процес скінчився. Римське правосуддя увільнило Христа.

Але цей присуд викликав вибух страшенної люти по стороні жидів. І при першім вибуху цього шалу — захитався Пилат. Він готов був, почувши, що Ісус є з Галилеї, видати Христа на суд Ірода, та даремне. Що було робити з оскаженілою жидівською юрбою? Покарати Обжалованого на тілі і пустити, вгасити ненависть голоти в насміху над мнимим „царем Юдей-

ським?“ Так хотів він зробити. Але на це почув крики — „Розпни Його!“ Розпни — цебто — „злінчуй“... Тоді Пилат знайшов ще один вихід. Звичай жидівський вимагав — в день Пасхи — випущення на волю одного з засуджених на смерть. Якби юрба на це пристала, ненарушені булиб і право, і звичай країни, і порядок і лад, яких повинен боронити прокуратор цезаря. І в питанні Пилата — „хочете, щоб випустив вам царя Юдейського?“ — видко, як мало привязував він ваги до обвинувачення Ісуса в ривалізації з цезарем. Але розюшена юрба воліла звільнення горлоріза Барабаша і розіпнення Христа

Тоді то власне впали з уст жидів слова: „Коли випустиш Його, то ти не є приятель цезаря, бо кожний, хто себе подає за царя, повстає проти цезаря!“ Це остаточно зломило опір Пилата. Як адміністратор і суддя, він ділав вповні льояльно, але його прибив особистий страх. Він не нарушивби римського закону для догоди розшалілої жидівської черні. Але почуття особистої небезпеки зломило його відвагу.

В ті часи, хто повставав проти традицій — мусів вмерти. І щоби боротися з тим порядком, на те потрібна була інша людина, не Понтій Пилат. Щоби утишити біль заляканої душі, щоби надати сатирично-драматичної риси свому даремно протестуючому проти несправедливости жестові — прокуратор умив руки, проголошуючи себе неповинним в крови невинної Жертви.. Христос був виданий на страту.

В кожнім процесі велику ролю грає психольоґія Обжалованого. В данім випадку ми не можемо збагнути її таємниці, де може проглянути тільки око Всезнаючого. Література, думка, імаґінація людська, мистецтво—всі схилили коліна перед цією Постатю. Але в праві — нас цікавить Його поведення як Обжалованого. Отже Він знав, що Його чекає і передбачував це. Лиш раз — серед образ — отворив Він уста, аби запитатися, за що Його зневажають. Над Ним висіло Призначення, яке добровільно приняв і перетерпів до кінця для свого Бога, в якого непохитно вірив. Свою віру і віру в своє покликання висказав на порозі смерти, якої не злякався і не тікав. Вмер в розцвіті сил і віку, в гіркій свідомості, що не лишав майже наступників, сіяч, що не бачив женців. Цим своїм поведенням ця постать перевищає розміри людини. Своєю вірою, відвагою, революцією, яку вніс у душі людей — дав свідоцтво, що на Нім лежала печать Божественного.

—•—

І. Федорович-Малицька

Biennale 1932

(XVIII. міжнародня мистецька вистава у Венеції)

Венеція.

Теплий, травневий ранок. Блакить лаґуни аж осліплює. Сріблястa вона, мерехтить стотисячами соняшних звізд і світил. У пристані площі Piazetta довгий ряд чорних, вузьких ґондоль, причіплених до деревляних палів, що густо стремлять із води. Звичайно вони непорушні, наче закляті. Іноді, від сильнішого руху води, вони нагло розгойдуються. Тоді залізний стяг венеціянських ґондоль, блискучий топірець із вістрям уперед, ще гостріше заблисне у вузеньких шиях і тоді чути глухий хлюпіт хвиль, що бють об чорний кадовб човнів. Вітрила кількох рибацьких човнів немов повні груди набрали в себе морський подув повітря і світять жовтою або червоною барвою, наче квіти, що пливають на воді.

Переходимо попри полудневу фасаду Palazzo Ducale, через гарний, білий, камінний міст на славонське побережжя, зване Riva degli Schiavoni. Звідти відходять малі пароплави до Lido, до Guidecca та до інших недалеких місцевостей. Купую білети до Giardini pubblici, де міститься цьогорічна міжнародня вистава сучасного малярства. Така виставка, звана Biennale, відбувається що другий рік у Венеції, почавши від року 1896. Нам треба зачекати кілька хвилин на приїзд малого vaporetto, що має нас туди завести. Свист ластівок перерізує просторе повітря і час до часу видко кілька білих мев з довжезними, вузькими, луковато-викраєними крилами.

Нараз відзивається корабельна сирена, білий пароплав причалює ло рухомого містка, що заступає зупинку і разом з іншими подорожніми сідаємо і ми. Лазурна поверхня ляґуни гладка та прозора. Проїхавши недовго вздовж берега, де розкинулась менше замітна дільниця Венеції, доїзджаємо до міських парків.

Павільони вистави здалека біліють між деревами, немов розкидані приватні віллі. Тільки італійський, розміром найбільший, подобає на палату. Око приємно вражене деревиною, екзотичними кущами і багацтвом квітів. Поміщення серед парку надає виставовим будинкам ноту інтимности. Окрім цього, сусідство природи з архітектурою, силою своєрідного контрасту, завсіди ділає на користь одної і другої.

Найближчий павільон, зараз на ліво від входу, е с п а н с ь к и й. Відхилюємо темну завису, що заступає двері і відразу полонить нашу увагу чудова різьба Христа. Розпятий Христос — без хреста. Постава така вимовна, що в першій

хвилині не помічуємо відсутности хреста. Якась крилата ця фізично зломана постать. Артист, що його різьбив, має в крові стару культуру кільканацяти поколінь ґеніяльних мистців у роді Ґої або Зурбарана. Духові та артистичні цінности минулих віків мимохіть продираються крізь візію молодих і видвигають щораз нові, щораз інші, але однаково досконалі формою та прецікаві змістом твори.

Оцей Христос не тільки реалістично переконуючий. Він також у високім степені суґестивний. Різьба — так каже катальоґ — із ґіпсу. Але не біла вона, а зеленява, тої зелені, що осідає на старих бронзах. Не менш цікаве є темно-бронзове погруддя письменника Дон Міґуєль де Унамуно в надприродній величині та кілька інших різьб тогож артиста, Victorio Macho. Ціла перша саля присвячена на його праці. Вони зрілі, небуденні, цікаві.

Назагал лишається враження, що під нинішню пору різьба видає цікавіші, під оглядом форми і змісту сильніші твори, аніж малярство. Дух часу, ґіґантична боротьба двох світів находить кращий вираз у монументальності різьби, аніж у ріжноманітних ефектах малярства, яке полягає на вдатній омані там, де різьба ставить солідний предмет. Дезорієнтація великого загалу людей в обличчі основних перемін зродила конечність твердо поставлених напрямних і тугу за солідними формами. Цю тугу різьба краще заспокоює ніж малярство.

Багато з поміж малюнків еспанських мистців всеж таки полонить зір. Одна саля заповнена великими історичними полотнами одного артиста. Він соковитий кольорист, крім того може подобатись драматичним схопленням сюжетів. Зваживши розмір його композицій (кілька з поміж них занимає половину стіни або нераз і більше), вони технічно замало плястичні. Один жіночий портрет артиста G. Morcillo просто чарував очі чудовим кольоритом так само, як високо стилева „торговиця“.

Luis Juan Lopez'a, одна з найкращих композицій з обсягу рідної тематики. Пересічно усі експонати еспанського павільону артистично цінні та цікаві і свідчать про те, що сучасні еспанські мистці вміють зберігати своє власне обличча, не дбаючи за певні диктаторські гасла з міжнародньої мистецької арени. Такі гасла можуть бути цікаві, але ніколи не є рішаючі, або—смішно навіть казати—обовязуючі для справних мистців.

Павільон бельґійський, сусідний від еспанського, мабуть найкращий з усіх якістю експонатів. Одна саля виключно присвячена ретроспективній виставі великого мистця кисти і долота, Konstantin Mennier. Він у першій фазі своїх артистичних стремлінь малював і щойно пізніше почав різьбити. З огляду на це його малюнки особливо цікаві. Не оманою барв, а реалізмом суворо ведених ліній промовляють вони до нас. Силою виразу, силою невблаганної характеристики оцих загартованих тіл і прегарних голів, переважно робітників.

Дуже цікавими є різьби звірят Collin Alberic. Львиця

і леопард уставлені при вході павільону, обоє у темно чорнявім бронзі, захоплюють хижою красою своїх гнучких тіл. Малюнки бельґійських мистців скрізь виявляють подиву гідну артистичну зрілість. Флямандці приземніші ніж Вальонці. Один краєвид флямандця Опсомера виказує широкі площини і соковитий, хоча обмежений до двох-трьох барв, кольорит. Своєрідна будівля з ярко-жовтою виправою та покрівлею в темному індіґо. Небо глибоко синє. Малюнок цей ділає простотою ліній, широким спокоєм флямандської душі. А проте не нудний, оцих кілька плям у кольорі жовтому, синьому, помаранчевому та індиґо психольоґічно рівновартні зі здоровою життєрадістю.

Вальонець Louis Buisseret виставив чотири полотна незрівнаної тонкости трактування. Це несподівана та чаруюча сполука модернізму з клясицизмом. Між ними один чудовий портрет молодої жінки і небуденно схоплена композиція матери з дитиною, всі чотири у срібних рамах. Срібних рам взагалі багато на виставці. Це щаслива думка артистів, бо срібна рама подекуди підкреслює з особливою дискрецією кольористичні вальори малюнку.

Усі без виїмку експонати бельґійських мистців виказують високий рівень артистичної культури. Це повинно ще раз переконати усіх інтересованих у добрі власної нації, що інтензивність (праці та поглиблення) є більш раціональна від екстензивности. Територіяльно мала Бельґія дає доказ, що духова якість, а не матеріяльна скількість рішає про степень артистичної культури нації.

Журнальна стаття надто вузька для подрібнішого обговорювання поодиноких мистців та їхніх праць. Всеж-таки бажаю окремо згадати про барона Georges Minne, якого різьби та шкіци олівцем і вуглем занимають осібну салю. Його праці явище цілком окреме. Є там три різьби мущин у купелі, є дві матері з дитиною, одна в ґраніті, друга в бронзі. З поміж більших композицій є два „Носії реліквій", також у ґраніті і в бронзі. Більший з них, у бронзі, відтворений як каріятида. В ньому унагляднена сила, завзяття і камінна непохитність. Мимоволі насувалась думка, як добре підходилаб ця різьба до „камінярів" Франка, байдуже, що провідна ідея артиста тут інша.

З поміж рисунків більшість — це предивні гармонії форм людського тіла. Найкращі серед них є студії матерей з дитиною, де тіло дитини зливається формально в одну естетично бездоганну цілість з тілом матери. Схоплення предмету таке архітектуральне, що оці невеличкі розміром шкіци вражають неначе обявлення монументальної краси людського тіла. Дивлячись на мистецькі твори як оті, де опанування форми найшло таку високо оригінальну та високо артистичну розвязку, конструктивістичні і кубістичні експерименти видаються дитинячими. Співчуваємо з людьми сліпими на красу орґанічних форм, що шукають спасіння в ґеометричнім розкладі оцих форм, або в неорґанічних, видуманих інтелектом новотворах. Нехтувати

природні форми у користь інтелектуальних абстракцій, це неґувати життя, отже допускатись злочину проти власної природи. Це люциперічна амбіція, яка мусить кінчитися мертвою точкою тому, що їй недостає творчого первня орґанічного життя.

Вступне слово до бельґійського павільону написав проф. Paul Lambotte, ґенеральний директор гарного мистецтва і комісар для мистецьких вистав. Він каже: „Зараз по війні радикальні напрями в малярстві, що звернулись до сюрреалізму і до абстрактної плястики найшли також у нас горячих приклонників. Одначе, без огляду на усіх оцих численних чужинців — росіян, поляків, італійців, чехословаків, німців та ізраелітів усякого походження — що виступають як представники париської школи — саме з Парижа вийшла реакція, що розширюється щораз більше на сусідні країни. І ось знову модерні тенденції прямують до стилевости, до поважної конструкції, до мистецтва, опертого на совіснім знанні і остаточно відкидають безладне бурмотіння неуків, нераз непозбавлених таланту, але нездібних до успішного саморозвитку".

Ці слова нехай беруть собі під увагу ті зпоміж наших молодих мистців, що йдуть за зразками „париської школи". Виходить недвозначно, що напрями, які під назвою конструктивізму, формізму, кубізму та сюрреалізму видали побіч поодиноких вартісних творів, безліч артистично жахливих плодів, в дійсності пережилися і не є нині висловом французького малярського ґенія.

З голяндського павільону лишилося головно в памяті шість малюнків E. Leijden'a. Всі вони трохи більш середньої величини, усі у срібних рамах, рафіновані в кольориті та формально дуже цікаві. Найкращим видавався мені один краєвид. На побережжі темно лазурового моря біле місто, позатим кілька теплих, жовтих плям. Наче привид-мрія, а всеж таки точно віддане, тонкими, гострими лініями, що перерізують повітря немов лет пташиних крил. Кадікс? — не знаю. Катальоґ цей малюнок промовчав. Формально він носить на собі неначе спогад кубізму, який у тій дозі ділає дуже додатно на композицію малярського твору. Усі експонати E. Leijden'a визначуються спільною рисою небуденної сполуки; артистично рафінованого виконання з великим пієтизмом для природної краси предмету. Окрім того голяндці виставили ряд прегарних малюнків.

Павільон Італії містить у собі пядесять широких саль. З них треба відчислити першу, призначену на ґардеробу і на продаж катальоґу та світлин, і другу, де поміщені вітрини з оглядом европейських мистецьких видань. Деякі салі присвячені ретроспективній виставці одного мистця, інші містять праці ріжних артистів.

Велика ретроспективна виставка Giovanni Boldini була

приємною несподіванкою. Boldini був мені добре знаний як модний портретист елеґантних париських жінок з років 1910—1914. Як у Відні Quincy Adams або нині в Парижі Van Dongen, Boldini тоді був любимцем елеґантного світа. Його портрети мали сильно акцентовану своєрідну ноту, всеж-таки я дивилась на нього як на „сальонового“ портретиста, а не як на великого маляра. З нагоди портрету одної знайомої мені прегарної анґлійки, Mrs. Dolly Howard-Johnston, я мала змогу перевірити як майстерно Boldini зумів схопити характеристичні риси даної особи. З усім тим його портрети видавались мені манерованими тому, що в дечім усіх трактував в той сам спосіб. Такі „загальні“ однакові риси находнмо в усіх великих мистців і свідчать тільки про автентичність їхніх творів. У Boldini одначе ці однакові прикмети видавались мені вишукані, нещирі, обчислені на чисто зовнішний ефект. Посмертна виставка його праць змінила мій погляд. Окрім жіночих портретів було там багато мужеських, дуже цікавих. Були праці з найріжніших обсягів маляр'ства: олійні малюнки, акварелі, пастелі, рисунки, портрети (тих найбільше), квіти, звірята, партії архітектури, як прецікаві види Венеції та нутро і ворота старинних церков. Усе цікаво схоплене і виконане з легкістю віртуоза свого ремесла. Добрий кольорист, він ментальністю своєю приналежний до ґенерації таких артистів, як Angeli і Laszlo. Перегляд його ріжноманітної та солідної творчости, раз на все усунув думку про легко здобутий успіх цього артиста.

Дуже цікавою є ретроспективна виставка Francesco Paolo Michetti. Сучасник Ґабріеля Д'Анунція, він у деяких творах своїх ідеольоґічно з ним звязаний. Велике полотно La figlia di Jorio, відзначується монументальною простотою та повагою. Він не кольорист. Характер лінеарний виступає у нього на першому місці. Може тому його студії до більших композицій є так непереможно притягаючі, що в них артист позволив собі на занедбання кольористичного елементу, який не є стихійно звязаний з його талантом. Кілька з таких студій, особливо дві дитячі головки і пастелевий портрет Донни Анунціяти Мікетті деспотично приковують очі природною правдою та субтельністю виконаиня.

Цікавою є також ретроспективна виставка Vincenzo Gemito (1852—1929). В його різьбах виступає цей деколи трохи поганський натуралізм, якого Gemito був свого часу першим представником. Одна з найкращих праць його є малий хлопчина—рибалка (нині власністю національного музею у Фльоренції).

(Докінчення буде.)

—x—

Др. Микола Андрусяк

З найновішої літератури про Мазепу

(М. Возняк: 1) Коли народився Мазепа. 2) Ще про дату народження Мазепи. 3) Як то було з похоронами Мазепи, „Життя й Знання", 1932, V, ч. 4, ст. 105, ч, 13, ст. 375—377; Б. Л.: Як виглядав гетьман Іван Мазепа?, „Літопись Червоної Калини", 1932, ч. 5, ст. 3—6; — М. Голубець: Іконоґрафія Мазепи, ibid., ч. 7—8, ст. 5—8; — П. Хрущ: 1) Дата народин гетьмана Мазепи, 2) Мазепа в освітленні давної і сучасної історіоґрафії; — В. Трепке: 1) На розшуках за могилою гетьмана Мазепи, паломництво на могилу гетьмана Мазепи, Історичний Календар-Альманах Черв. Калини на 1933 р, ст. 6—26: — В. Крупницький: Гетьман Мазепа в освітленні німецької літератури його часу, Записки Ч. С. В. В. IV, вип. 1—2, Жовква 1932, ст. 292—316; — Д. Дорошенко: Hetman Mazepa. Sein Leben und Wirken, Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte, Bd VII, 1932, Heft 1, ст. 51—73; — І. Борщак—Р. Мартель: Іван Мазепа. Життя й пориви великого гетьмана, Львів 1933, 8⁰, ст. 1—144).

Ювілейний рік Мазепи приніс низку нарисів про нього; завдяки тому біоґрафія гетьмана стає чим раз повніша. Це дає надію, що врешті будуть вияснені досі спірні в історичній літературі питання з Мазепиної доби та діяльности. На цьому місці хочемо подати підсумки важнішої літератури від початку 1932 р. та свої завваги до діяльности Мазепи.

Акад. М. Возняк навів джерельні вістки, що стверджують 20. березня 1632 р. як дату народження Мазепи. Також зіставляє цей дослідник джерела до похоронів Мазепи й виказує, що гетьмана тричі ховали: біля Бендер, опісля перенесли до Яс, а згодом до Ґалацу.

Датою народин Ів. Мазепи займається також о. Павло Хрущ; він аналізує джерельні вістки, що визначують народини гетьмана на роки: 1629, 1644 і 1632 та приходить до висновку, що Мазепа народився найправдоподібніше в 1632 р.

Іконоґрафією Мазепи займаються Б. Лепкий та М. Голубець. Долею ж Мазепиної могили в Галаці та збереженими там, як також у Бендерах і в Варниці памятками по гетьмані, займається д-р В. Трепке.

Огляд „Mazepiana" в сучасній німецькій літературі подає д-р Борис Крупницький. Він обговорює німецькі часописи та журнали часів Мазепи, німецькі вістки про події 1687 р. на Україні й Мазепу та взаємини між ним і Палієм, біоґрафії Мазепи в німецьких журналах з початком XVIII. ст. і вкінці відгомін в німецькій пресі з приводу переходу Мазепи на шведський бік.

Зіставлення характеристичних поглядів на особу й діяльність нашого гетьмана в історіоґрафії та спірних і затемнених сторінок в історії Мазепи подає молодий дослідник о. Хрущ. Поминаючи деякі неточности, як от при вичислюванні істориків Мазепи (Каманіна й Лазаревського зараховує о. Х. до ро-

сійських істориків!), підхід цього дослідника до невияснених в літературі питань є досить влучний.

Інформаційний характер має нарис проф. Д. Дорошенка про життя й діяльність Мазепи. Автор старається висвітлити постать Мазепи в дусі Ф. Уманця, на якого працю в більшості й покликується, доповняючи її подекуди матеріялом, поданим іншими дослідниками.

Очевидно, стаття з інформаційним завданням для чужинців приносить дещо й для українців; маємо тут огляд джерел і літератури, в якому є подані шведські та російські видавництва матеріялів до Мазепиної доби.

В останньому часі появився авторизований переклад М. Рудницького французького життєпису Мазепи, зладженого Ільком Борщаком і французом Рене Мартелєм. Про французьке видання[1]) цього життєпису написав професор брюссельського університету Олександер Екк, що воно є „з науковими претенсіями, а проте ніяк не оправданими; брак всякої історичної критики документів, фактів, доказів, рішучі та пристрастні твердження, літературний стиль авторів роблять з цього переборщеного обожання нещасливого українського гетьмана твір політичної пропаґанди, а не історичний".[2]) А український дослідник д-р Б. Крупницький, виказуючи помилки в цій біоґрафії, висловив бажання, щоб автори, „оскільки прийде до дальшого видання книги, звернули увагу на помилки і виправили їх так, щоби безперечна цікавість книги йшла в парі з її науковістю".[3])

На жаль, І. Борщак, позволив видавати книжку з усіми тими похибками, що їх виказав Крупницький, ще й в українськім перекладі. А помилки такі разячі, що не треба бути дослідником Мазепиної доби, а тільки знати загально історію України, щоб їх завважити. Мабуть дещо справив сам перекладчик, що подекуди поопускав непотрібні для українського читача пояснення авторів; справив помилку авторів, начеб то Хмельницький заняв Львів у 1848 р. Але замість Берестечка так залишився Жванець і в перекладі!

Очевидно, не з вини перекладчика.

Не буду повторювати слушних уваг Б. Крупницького, наведу інші. В цілій основі хибно є представлений побут Мазепи на Правобережжі, його відносини до Палія і Августа II (ст. 33–37).

Обговорюючи арештування хвастівського полковника Семена Палія Мазепою в 1704 р., автори завважують, що Палій

---

[1]) E. Borschak et R. Martel: Vie de Mazeppa, Париж 1931, м, 8⁰, ст. II+191.

[2]) A. Eck: L'Europe Orientale dans les travaux historique d'expression francaise depuis la guerre, Bulletin d'Information des sciences historiques en Europe Orientale, T. IV. Fasc. 2, Varsovie 1932, ст. 110.

[3]) Записки ЧСВВ, IV, вип, 1—2, ст. 390—393.

„був тільки руїнницькою силою в Україні“ (ст. 36). Треба було авторам пізнати спершу думки Яна III Собєского та Мазепи про Палія, а принайменше переглянути старі праці істориків Володимира Антоновича та В. Вовка-Карачевського про правобічну козаччину з кінцем XVII і з поч. XVIII ст. Душею й орґанізатором цієї козаччини був Палій, що вмів удержати в карності своїх козаків. У часі його неприсутности управляла полком його жінка.

Популярний на Січі Палій не хотів бути там кошовим, щоби не повинуватися наказам черні. До 1703 р. ставився він прихильно до Мазепи, спомагав його в походах на татар, ба навіть помагав Мазепі громити запорозьких гультаїв, що займались розбоями. Притім разураз звертався він до гетьмана з проханням, щоби цей прилучив Правобережжя до Гетьманщини. В часі народнього повстання на Правобережжі (Поділлі й Волині) в 1700-3 рр., просив Палій Мазепу прислати зо дві сотні компанійських „не для битви, тільки для страху“ неприятелеві.

Одначе Мазепа не міг проти волі царя помогти правобічним козакам. Тоді Палій, зневірившись в гетьманську поміч, почав переговорювати з кн. Любомирськими, що хилилися в бік шведського короля. Рахуючи на поміч шведів та їх польських сторонників, Палій, — як доносив Мазепа до Москви — мав висловитися: „Пан гетьман нам у потрібний час помочі військової не давав; коли й надалі не даватиме, то піддамося полякам, і не знаю, як тоді й на Задніпрі (гетьманщині) буде“.

Бачучи непокірність Палія, цар Петро I велів Мазепі заманити його до себе й арештувати. Гетьман, що довший час жив у дружніх звязках з Палієм, під впливом вищенаведених слів і вісток про його переговори з шведською партією в Польщі хотів також спекатися людини популярної серед запорожців, що виявляли волю вибрати Палія гетьманом.

У квітні 1704 р. вирушив Мазепа з військом на Правобережжя проти тих польських панів, що перейшли на шведський бік. Цей прихід гетьмана на Правобережжя вважав Палій моментом зєднання всієї України під булавою Мазепи. Тому розіслав своїх аґентів по Брацлавщині й Поділлі, щоби підняли знову повстання, а сам удався до гетьманського табору під Паволоч.

І справді, була це одинока нагода для Мазепи — взяти в свої руки провід над народнім рухом на Правобережжі й зміцнити своє становище супроти сусідів. Цар Петро I перебував у тому часі в Інґрії, облягаючи Нарву й приготовляючи там на майбутнє кращі позиції для свого війська. В Польщі господарив Карло XII, що старався здетронізувати Авґуста II; 12 липня 1074 р. шведська партія вибрала королем Станислава Лещинського, наслідком чого затягалося на домашню війну між прихильниками останнього й Авґуста II. Отже Мазепа мав змогу виступати проти Петра I та Авґуста II і ввести в життя

союз України зі Швецією як двох рівнорядних держав, бо не потребувавби був тоді піддаватися під протекцію шведського та признавати зверхність польського короля, як це мусів зробити пізніше. Замість здобувати, з царського наказу західноукраїнські городи для послуху Авґустові II. міг гетьман ціною тієї самої козацької крови здобути ці міста для себе.

Одначе Мазепа не мав ще тоді думки зривати з Москвою. Можливо, що бачучи деморалізацію серед козацької старшини, якої доносам завдячували заслання на Сибір його попередники Многогрішний і Самійлович, з одного боку, та безуспішність державницьких змагань Дорошенка з другого боку, — Мазепа не важився опиратись волі Москви. Велів отже увязнити Палія та видав його московському урядові, який після Мазепиного зриву пробував у 1709 р використати популярність Палія для прихилення народніх мас на свій бік.

Правда гетьман задержав Правобережжя під своєю владою й переконав врешті царя, що не варта вертати його одначе таке придбання не могло принести йому великої користи й опори; правобічні козаки бачили в гетьмані виновника заслання їх провідника Палія. Притім територія, яку зайняв Мазепа, обмежилася до малої смуги Київщини, а Поділля й Волинь, де в 1700—3 рр. проявлялися живі народні рухи, були в руках давнього посідача.

Траґедією для української державности було те, що в відповідній порі провід не використав пригожої ситуації. Під тим оглядом схожі до себе оба найбільші українські гетьмани: Богдан Хмельницький і Іван Мазепа. Один не використав своїх перших побід й не маючи ще тоді скристалізованої національно-державницької думки завернув зпід Замостя; прогайнував відповідний момент, а пізніше зміряючи до незалежности був залежний від примх своїх союзників. Майже слідами першого походу Хмельницького мандрував у 1704-5 рр. Мазепа зі своїм військом, караючи з царського наказу панів шведської партії. І в нього зродилася думка зриву з Москвою, щойно тоді, коли з кінцем 1705 р. ,завернув від Замостя й прибув на Волинь.

Траґедією політики гетьмана було й те, що він знищив людей, які могли з ним іти проти Москви. На невдачі пізнішого Мазепиного зриву проти Москви заважило увязнення Палія. В тім самім часі (1704—5 рр.) маємо ще один вчинок гетьмана, якого наслідки виявилися також в часі зриву; це — любовні зносини Мазепи з молоденькою його похресницею Мотрею, дочкою його приятеля, теж бувшого дорошенківця, ґенерального судді Василя Кочубея.

Борщак і Мартель оповідають про цю любов старця-гетьмана (ст. 59—71) за актами доносу Кочубея та працями М. Костомарова й Ф. Уманця, одначе не висвітлюють відємних наслідків цих любовних пригод для пізнішої політики Мазепи.

Кочубей, як і всі дорошенківці, що опинилися на Лівобережжі, ненавидів московський режім. Тому в часі повстання Петрика сприяв останньому; коли це виявилося, грозила Кочубеєві кара та виратував його із цієї халепи Мазепа.[4])

Хоч Кочубей почувався задля того вдячним гетьманові та все таки не стерпів залицяння свого старого кума до дочки. Правда, рахуючись з авторитетом гетьмана, мусів до часу скривати свій жаль до нього, навіть здавалося, що між Кочубеєм і Мазепою настала знову приязнь після того, як у гетьмана проминули любовні пристрасти до Мотрі. Немає потвердження в джерелах думка Борщака-Мартеля (ст. 58 і 81), начебто гетьман ще напередодні зриву з Москвою мріяв про Мотрю. З доносу Кочубея довідуємося, що в травні 1707 р. гостив гетьман його та Скоропадського. Радіючи з приводу нового погрому москалів, всі три пили на здоровля, при чому гетьман пив за здоровля княгині Дольської, приговорюючи: „Випиймо за здоровля княгині, Її мосці, бо є зацна і розумна пані, моя голубка!“[5]) Такі слова гетьмана могли ще більше вразити Кочубея тому, що ось Мазепа звів давніше його дочку, а тепер думає вже про іншу.

Сам донос Кочубея до Москви — епільоґ його особистого жалю до гетьмана — не тільки приніс загладу для нього, але мав сумні наслідки й для Мазепи. Кочубей мав значний вплив на козацьку старшину, був по гетьмані найвизначнішим на Україні та виріжнявся, подібно як Мазепа, щедрістю на культурні цілі. В 1705 р. присвятила чернигівська колеґія перше видання „Зерцала от писанія Божественнаго“ гетьманові, а друге Кочубеєві „яко первеньствующому по его рейментарской милости“.[6]) Кочубей мав родинні звязки з визначною козацькою старшиною і його смерть відвернула декого з козацьких самостійників від Мазепи. Між іншими чернигівського полковника Павла Полуботка, до якого Петро І ставився завсіди підозріло та висловлювався, що з нього „може вийти другий Мазепа“.

Донос Кочубея мусів заскочити гетьмана, що рахував на співпрацю старого дорошенківця в протимосковській акції. Без сумніву гетьман здавав собі справу з наслідків Кочубеєвої смерти серед козацької старшини й він радби був якось це залагодити. Можна тут згодитися зі здогадом Ф. Уманця, що Апостол упередив Кочубея про його арештування в порозумінні з Мазепою, який бажав дати змогу Кочубеєві та Іскрі утікти до Криму, деб вони йому в нічому не могли пошкодити[7]).

---

[4]) О. Оглобін: Мазепа й повстання Петра Іваненка (Петрика), Зап. Іст.-філь. В. У, А. Н. XXIII, Київ 1929 ст. 189—219.

[5]) Д. Бантиш-Каменський: Источники малоросс. истории II, Чтения в Общ. Ист. и Древ. Росс. при моск. унив. I, 1859, ст. 100.

[6]) С Маслов: Етюди з історії укр. стародруків. Українська книга XVI—XVIII ст. Київ, 1926, ст. 136—141.

[7]) Ф. Уманець: Гетьманъ Мазепа. С. Петербургъ 1897, ст. 389—390.

Очевидно, міг бути ще й інший вихід для Мазепи з цієї складної ситуації, якщоб був Карло XII ще в 1709 р. себто перед доносом Кочубея згодився на пропозиції Мазепи, подані йому за посередництвом польського короля Станислава Ліщинського. Цей промах Карла XII в 1707 р. причинився також немало до полтавської катастрофи. Бо Мазепа, не маючи з його боку ніяких запевнень, мусів з царського наказу ще в 1708 р. вислати полковників, полтавського Левенця й охотницького Кожуховського проти донського повстанця, отамана Кіндрата Булавина, якому помагали запорожці.

Розділ твору Борщака-Мартеля: „Мазепа і Карло XII" (ст. 72—113) є хибно представлений в цілій основі. Як прийшло до звязків між гетьманом і Карлом XII — висвітлюю я на основі аналізи джерел у розвідці „Звязки Мазепи з С. Лещинським і Карлом XII"[8]) й туди відсилаю цікавих шан. читачів. А яка ріжниця є між текстом твору Борщака-Мартеля а його джерелом, показує нам між іншим оце порівнання. У Борщака-Мартеля (ст. 77) читаємо:

„Мазепа відповів грубо: „Навіщо вам знати про всі ці справи, заки прийшов відповідний час? Довіряйте моїй совісті і мому скромному розумові! З ними не пропадете. Дякувати Богові я сам маю стільки розсудливости, що ви всі разом".

Він давав себе довго намовляти і благати, а накінець немовби його переконали, поволі підійшов до кедрової скриньки у сховищі, чудового твору якогось давнього німецького мистця і звідтам добув договір зі Швецією. Запанувала велика тиша і Орлик поволі відчитав цей пропамятний текст авдиторії, здивуваній далекосяглою передбачливістю гетьмана. Козацька старшина закінчила засідання окликами в честь України і Мазепи. А він як таємний маґ поринав у задумі".

Про цю подію оповідає гетьман Пилип Орлик зовсім що іншого: „Извѣщалъ онъ Мазепа на тое съ гнѣвомъ тыми словами: „для чого вам о томъ прежде времени вѣдать? спуститеся вы на мою совѣсть и на мое подлое розумѣшко, на которомъ вы не заведетеся болшъ; я по милости Божой мѣю розумъ единъ, нижъ вы всѣ;" и обратившися до Ломѣковского сказалъ: „ты уже свой розумъ выстарѣлъ", а на мене: „у того еще розумъ молодый, дитинный;" а о посилкѣ до короля Шведского отвѣтовалъ: „самъ я буду вѣдать, якого часу послать", и съ гнѣвомъ вынявши съ шкатулы своей унѣверсалъ Станислава отъ Заленского принесенный, велѣлъ мнѣ предъ ними прочитать, зъ которого бъли контентны."[9])

---

[8]) Друкується як окремий випуск „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка".

[9]) Лист Орлика до С. Яворського, Основа 1862, листопад, ст. 22. С.-Петербургъ.

Отже не договір зі Швецією, а універсал польського короля Станислава Лещинського відчитано на цьому зібранні ґенеральної старшини.

Ось так поводяться з джерелами шановні автори, які впевняють, що в їх книжці нема „ні одної подробиці, яка не булаби основана на якомусь документі або точно перевіреному тексті. Ми нічого не видумували і коли читач хотівби переглянути використані тут джерела, побачить, що це не уявлене оповідання та що змальовуючи образ одної з найбільше незвичайних епопей, яку знала Европа, ми не хотіли стримуватись від загальних висновків і розяснення подій." (ст. 143). Невжеж, шан. автори думають, що тими фразами вмовлять, що їх праця має справжню наукову вартість?

Цей роман не можна вважати за наукову історичну студію. Правда, маємо тут і дещо недрукованого ще архівного матеріялу, а саме оповідання секретаря французького посольства в Польщі Балюза про своє гостювання у гетьмана в Батурині в 1704 р. (ст. 46—49). Одначе документальний матеріял губиться серед перекручених фактів та безосновних фраз. Навіть самому перекладчикові, що не є істориком, видалися мабуть деякі фрази й описи фактів сумнівними щодо своєї дійсности, коли пише: „Можемо піддавати в сумнів неодну фразу передавану як „історичні слова" Мазепи, неодин „факт" виведений на підставі документів та справоздання попередніх істориків". (ст. V—VI).

За оброблення джерельного матеріялу паде відвічальність на українського автора Борщака. Останній, еміґрант з Придніпрянщини, перебуваючи від 1919 р. на чужині, головно в Парижі, оповістив чимало ревеляційних для нашої історіоґрафії вісток, виписаних з чужого архівного матеріялу. Тим прислужився не мало для розслідів української історії і про його ці заслуги писав я давніше в нашій пресі й тепер не відмовляю їх йому. Одначе, не заперечуючи заслуг п. Борщака для української історіоґрафії за вишукування „Ucrainica" по чужих архівах, не можна допустити до того, щоби він надуживав авторитету архівного дослідника й подавав як наукові ті свої праці, що не опираються на сумлінному досліді джерел та в яких є повно видумок („невиданих документів" — по термінольоґії самого Борщака).

—o—

В. Королів-Старий.

Тобілевич-Садовський.

(*Фрагмент спогадів*).

Premier poulet: — Vous vivez?..
Chantecler: — Mon chant!
Deuxieme poulet: — Et vous chantez?
Chantecler: — Ma vie!
Ed. Rostand.

Про мало кого з українських людей моєї доби було стільки списано паперу, як про Миколу Садовського. Таж чи це диво, коли про нього писано було більше півстоліття вряд? Тож не перебільшую, сказавши, що колись у музеї його світлого імени буде ціла книгозбірня, як позаводять в томи, писані про нього що-найменше в трьох державах і богатьма мовами самі театральні рецензії, в котрих то на недосяжну височінь підносилось, то в болоті волочилось це історичне імя. Та і поза літературою, що висказується про Миколу Карповича, як гігантської сили актора, виняткового антрепренера та організатора, очайдушного робітника нашої многострадальної сцени, — було про нього чимало доброго написано і як про справжнього громадянина, що служив чесно не лише українським Музам, алеж і цілій українській справі. Дальшим доповненням до історії такої трівкої його діяльности будуть журнальні розвідки та більші й менші монографії, починаючи від давньої книжечки „Віку“ під назвою „Корифеи укр. театра“ й кінчаючи теперішніми студіями про наш театр (Мик. Вороного, Дм. Антоновича, А. Кісіля і т. д.), а може й будучими. Нарешті в багатьох мемуарах Наддніпрянців, Галичан і Закарпатців уже присвячено й буде ще присвячено Садовському не одну сторінку. А блискучим доповненням до тих сторінок будуть і власні спогади артиста про його військову й театральну карієру, спогади, що й для сучасників, і для прийдешніх поколінь лишаться прецікавою й повчаючою лєктурою.

Зі сказаного ніби випливає надаремність моїх згадок. А отже, я певний, що богато цікавого з барвистого життя цієї людини ще не занотовано. Бож сучасники, що писали про нього, можуть пригадувати собі Миколу Садовського в богатьох ріжних образах. Ті найчисленніші, що знають Небіжчика, як актора на сцені, здебільшого не мали уяви про те, яким він був у приватному житті. Тіж, що знали його в товаристві, не знають, яким він був у житті інтимному. Нарешті, ледві чи можуть його друзі, з українських земель, уявити собі М. К. на еміграції, або його образ в його листуванні. А що в ріжних життєвих позиціях він умів бути людиною

відмінного психольоґічного успосіблення й навіть іншого фізичного вигляду, — то кілька фактів, відомих мені за час нашої майже 30-літньої приязни, може й не будуть зайвими для змальовування майбутнього портрету цієї „многоликої“ постаті.

Перші місяці 1917-го року. Цілими днями я просиджував у вид-ві „Час“, де мав обовязок редаґування всіх видань, що тоді вилітали в світ, мов бджоли з вулия, — та редаґування бібліографічного часопису "Книгарь". Кожного дня в обідню пору в двері редакційного кабінету чувся короткий стук, потихенько відхилялися двері, просовувалась спочатку вусата голова з напів-прижмуреними, блискучими очима й роблено-скромним усміхом, а тихий, делікатний баритон М. К. з обережністю запитував стереотипною фразою:

— А пани редакторі все ще пишуть?

Потім в кабінеті виростала велитенська постава. Від вхідних дверей до мого столу, що стояв у протилежному кінці просторого покою, треба було зробити кроків сім-вісім. І тепер бачу ясно ходу М. К. по цій простороні. Була це хода, якою йдуть наші селяне „за хурою“, побіч волів, або хода, якою напевне ходили чумаки біля своїх маж. Похитуючись з ноги на ногу й стаючи повною стопою на ґрунт так певно, щоб жадний несподіваний наскок чи удар ззаду не міг звалити, нахиливши тулуб трохи вперед і ставлячи переди чобіт ледве помітно всередину, так що малося враження, ніби М. К. щойно зіскочив з коня й ще „не розійшовся“, він переходив кабінет, щоб стиснути руку.

Але ця його хода, типова для нашого „чоловіка з ґрунту“, була у М. К. тільки там, де він ходив, так мовити, „по хатньому“, „вдома“, в хвилини, коли він був не Садовським, а Тобилевичом. Колиж виходив з інтимного кола, коли ставав актором, Садовським, і обертався поміж людьми чи виступав перед „публікою“, на сцені, — не було й сліду від тієї його природньої ходи. Він ішов, як юнак, струнко тримаючи тулуб, елястично ступаючи рівними ногами з виставленими на-зовні передами. І хоч М. К. був досить „натоптаний“ з невеликим, що-правда, а все ж таки з помітним черевцем, як буває у людини старшого віку, — одначе й воно, як і його природна хода, буквально зникали „на людях“, особливож — на сцені. Ця здібність С-го до раптової трансформації була орґанічною й не потрібувала від нього жадного напруження. А тому й в інтимнім оточенні М. К. безперестанку переходив з „людини“ на „актора“, чи — навпаки. Правдивіше сказати — завжди й при всіх обставинах він був артист.

Ось бачу його в своїм убогім еміґрантськім мешканні в околицях Праги. В хаті — стужа й сум згадок, які приніс з собою М. К. Сам він, з сивою головою і з сивими вусами, з втомленим обличчам, поораним борознами журби й роз-

пуки, пірнув у витерту канапу, і задушевним, неначе цілком старечим голосом розповідає про прикрости, що довелось йому зажити в Ужгороді при організації першого укр. театру. Згадує і здрігається.

— Може тут зимно, — запитує його моя дружина, — перейдім до кухні.

— Яке там зимно?!... Було зимно там, де я цілими днями тримався за руру залізної грубочки, щоб нагріти руки й могти написати листа.

Підводиться помалу, з намаганням і човгаючи ногами, переходить до кухні.

Там на столі бачить чай і конфітури з вишень: Враз — пóза. Враз інше обличча. Цілком чужий, риплячий голос „пиворіза-дяка“ й до безкраю здивоване запитання з мальовничим жестом в напрямі до вишень:

— А що це у вас, прелестная Солохо? Вишні?...

І ось, вже стоїть артист посеред маленької кімнатки в повний свій зріст, стрункий і масивний. Очі горять лукавством. Зморщки чудодійно зникли з обличча, обвислі перед тим вуса подалися назад, голос дзвенить молодо, бадьоро. Вже нема старого ожебраченого емігранта, котрий щойно з дійсною слезою молив:

— Хочби Господь Милосердний привів старим кісткам упокоїтись в рідній землі! Про це тільки й благаю денно-нощно!

А є в маленькій хатині цілий натовп ріжних характеристичних постатей, що говорять ріжними голосами, від низького басу до дитячого сопрана, а ріжними обличчами, рухами, фігурами в яких одним штрихом зачеркнено ясно цілу вдачу людини. Від Тобілевича нема й сліду, від нашої кухоньки — також: Є світла, ясна сцена, на якій генеральний актор відриває вас від дійсности й несе в світи, в які схоче...

Коли дивишся в музеях на портрети, зроблені великими майстрами минулих діб: Ван-Дейком, Веласкезом, Ленбахом то що, то хоча ті люде, яких ці майстри колись малювали, й здаються вам дуже відмінними від тих, що до них призвичаїлось ваше око, — однак ви почуваєте насамперед, що ті зображення цілковито подібні до своїх колись живих оригіналів. Теж саме враження бувало незмінне й при слуханні оповідань чи при грі М. К-ча. Ви певні, що колиб вам довелося десь здибати ту особу, про яку вам розповідав чи яку „грав“ М. К. — то виб пізнали її відразу, ніколи перед тим не бачивши, по тім артистичнім образі, який вщепив у вашу уяву С-кий. Хто бачив Садовського-Городничого, Самрося, Бурлаку, Саву Чалого, Камінного Господаря, Возного і т. д., той не може приняти іншої інтерпретації цих постатей, бо всяке інше представлення їх видається фальшивим, хибним.

А до якої міри переконуючим було мистецтво Садовського — най скаже хоч цей приклад. Зима року 1918. Большевики облягли Україну. Директорія вже тратить під собою ґрунт. Не чула в собі сили, щоб дати відсіч загальній деморалізації, що мов огидний спрут, забірала своїми слизькими лапами все ідейне. На черговий „понеділок" до Е. Чикаленка набилося повно людей: кожен шукав тут ліпших гороскопів. За столом в глибині хати сидів голова Директорії — Винниченко й розкручував фантастичні ідеї про найліпші методи боротьби, котра матиме успіх лише в тім разі, „коли, мовляв, ми випередимо ворога найрадикальніщими соціялістичними гаслами й обіцянками". В унісон з Винниченком підспівував Андрій Ніковський, у котрого остаточні переконання змінялися денно стільки разів, скільки він того дня мав розмов. „Буржуї", себ то наша національна голота, слабо сперечалась, або сумно мовчала, не маючи надії в чомусь переконати „модних державних мужів", та не витримав, нарешті, Микола Садовський. Розправив вуса, підтяг білі чохли, що раз-у-раз висувались йому далеко зпід рукавів верхнього зодягу й виблискували величезними золотими ключами, яких він уживав замість спинок — крякнув, мов по чарці й почав:

— Панове директорі, отамани й полковники! Чиж добре ви говорите? Деж це видано, деж це чувано, щоб ворогові забігати, ворога наслідувати? Хіба ви не знаєте, що кацап, як тільки вбрався в чужу хату, враз повісить на кілочок свої смердючі „варєшки" й вже гукає: — Хаді, бабка, вон! Ето мая ізба! Нє відіш, развє, — здєся вісят маї варєшкі?... пішов і пішов.

Був це запальний і блискучий експромпт-монольоґ з ненаписаної „ролі" політичного трибуна. Невільно, як в театрі, всі присутні гучно заплескали. Винниченко та його („на той вечір") однодумець — Ніковський були відразу збиті. Чиж треба богато розписувати, як захоплював і поривав своєю грою на сцені Микола Садовський і яку вагу для українського відродження мав його театр?

Але варто зазначити, що ту мистецьку правду Садовський здебільшого здобував з власної образотворчости. Якось у вагоні я чув кумедну суперечку двох містечкових жидів. Принагідно розповів ту сміховинку Миколі Карповичові, тогож таки вечора в іншому товаристві чув я, як ту саму пригоду вже розповідав Садовський. В його оповіданні не було ні тих деталів, ні тієї інтонації, що віддав йому я. Лишився тільки кістяк події з кількох комічних речень. За те вся пригода набрала такої барвистости й соковитости, оповідання було таким високим мистецьким твором, що слухачі, качаючись від сміху, бачили перед собою незрівняно виразніші, закінченіші й р е а л ь н і ш і поста-

ті від тих жидків, яких я ледве поверхово відбив у своїй памяті.

Безліч разів не я один був свідком таких випадків ніде незаписаної, переважно гумористичної творчости Садовського ex improviso. І яка це велика втрата для нас — нації без гумористів!...

Микола Садовський перебув на сцені 51 рік. З малими перервами, й то вже наприкінці життя, він раз-ураз був перед великою авдиторією (здебільшого — чужою, а часом то і явно ворожою). Театральний кон, на якому він прожив більш, як поза ним, був його стихією, фактично субстратом його реального життя. А що на сцені Садовський мусів раз-у-раз думати не лише про себе, а й про всю свою трупу, кожної хвилини був готовий ратувати ситуацію, коли успіхові загрожувала якась непередбаченість, — то призвичаївся бути винахідливим, в жадних несподіванках не бентежився, не тратив влади над собою, „не лякався". Правда, не лякався він ще й до вступу на сцену, бож ще юнаком офіційно признано його за „Шипкинського героя" в турецькій війні, й декоровано старшинським орденом „Георгія". Не боявся він і зустрічі з царем, коли його шеф — М. Л. Кропивницький і голосу не міг піднести, щоб відповісти на цареве запитання. Не боявся він ні царських сатрапів, що знущались над українським словом і театром, не злякався виступити з маніфестацією при похороні В. М. Лисенка. Сміливо летів поперед С. Петлюри при вході Директорії в Київ, коли чимало гомінких патріотів обачно чекали — „чия візьме гору". Не боявся він і большевиків.

А отже, був я свідком, коли М. К. признався в переляку.

Сталось це за часів війни. Український Київський Клюб, що його історія складає цілий розділ в історії нашого відродження, ратуючись перед осатанілою реакцією, з ініціятиви М. И. Синицького перетворився на „шпиталь ч. 9". Цим захищено центральну фабрику мазепинства і дано їй можність продовжувати свою чинність, навіть — поширити її, взявши в свою орбіту цілком нові — селянські елементи, ранених вояків. „Палати" шпиталю були переповнені виключно вояками з українських земель. Зрозуміло, що і персонал був свій, і гоїли недужим не лише тіло, але й душу. Книжки, виклади, добре слово декляматорів та оповідачів часами перемішувалося з національними співами та музикою. Це мало офіційно-дозволену форму „розваг для ранених", в дійсностіж було добрим способом духової рапатріяції українських „Іванів - непомнящих".

В тім часі завітав до Київа наш співак - артист світової слави — І. Алчевський. Шпитальний комітет запросив його заспівати перед раненими. Про цю „вояцьку розвагу" повідомлено „секретно" ближчих до клюбу людей. Також — і М. К - ча. Нема чого казати, що в клюбі не було де

впасти яблукові. Алчевський співав із запалом. Не лише вояки, а й з нас богато були схвильовані. Пізніше почали ми прохати Садовського щось задеклямувати, в першу чергу — „Посланіє“ й „Чигирин“. С-кий, що не мав звичаю „ломаться“, як це роблять провінціяльні слави, - так рішучо відмовлявся, що ледви повелося його упросити. Нарешті заспівав народніх чумацьких пісень. Враження було потрясаюче, Алчевський запевняв, що це мабуть перший справдішній мистецький вечір в його артистичному житті. А М. К. стояв блідий і схвильований, а потім заговорив „своїм голосом“:

— Ну дивіться ж, люди добрі! Сам не знаю, чого я так ізлякався! Турецьких бузувірів з багнетами не лякався, а перед своїми каліками в ліжках — спасував! — Дивуючись сам собі, приймав тремтячою рукою шклянку з водою.

А тим часом, мабуть не був то страх, лише вища точка схвильовання, що, зрештою, було в М. К-ча явищем перманентним. Досить сказати, що скільки разів він відогравав ролю старого Нещадименка в драматичному етюді „Останній сніп“, стількиж разів регулярно „вмивався“ правдивими слізьми. По останньому акті „Сави Чалого“, він повертав до своєї убіральні цілком розбитий. Його приязнь виявлялася бурхливо, його веселість, в яку він впадав так легко навіть при найтяжчій, гнітючій обстанові, уміючи сказати влучний жарт, — так само була довершеною. Він умів щиро сміятись отим, відомим кожному з відвідувачів його театру, сміхом, яким сміється, аж присідає його Іван Карась в „Запорожці за Дунаєм“, коли несподівано бачить перед собою „білого гарапа“.

Але треба було з жарту перейти на сумну подію, — й вмить голос М. К-ча набирав звуку постного дзвону, вся його постать ставала зкуленою, а тяжкі зітхання з глибини серця свідчили про переживання важкого суму.

Та ніколи не бачив я Садовського таким смутним, як це було на еміграції, коли в нього була тільки одна мрія, яку він не раз висловлював словами козацької думи: хоч перед смертю визволитись знову

„На тихії води, на ясній зорі,
У край веселий, у мир хрещений“.

І, як ті бранці-запорожці, що довго сиділи по каторгах „в неволі бусурменській“, живучи виключно в світі власних мрій, що були їм паліятивом правдивого життя, — сидів і Садовський „на ріках Вавилонських“ немов із завязаними очима. При великому числі знайомих межи Чехами, що були його приятелями ще в Київі, коли для них він так артистично виставив „Продану Наречену“, — він уникав товариства. Не ходив до театрів, до кіна, до музеїв, не робив так поширених там „вилетів“ до Празьких околиць. Бувши в Празі, він перебував мов символ національного горя,

в огидній еміґрантській їдальні — „Українська Хата“, як „повержений кумир“.

Він, що не міг у Києві відбитись від „поклонників“ та адораторів, — на „Козім намєсті“ в Празі здебільшого сидів самотний біля брудного вікна й дивився на маленьку безбарвну площу. Часами писав, часами щось коротко відповідав землякам, котрі часто навіть не знали, з ким — власне — вони говорять.

Одного разу я забіг до „Української Хати“ в обідню пору. Садовський того дня мав кудись поспішати, а тому, як повз нашого столу проходила панна-кельнерка, чемно попросив:

— Прошу панночко, обід швидше, бо я сьогодня не маю часу.

— Я теж не маю часу й сьогодня, й учора, й кожного дня! — була роздратована відповідь...

У всій постаті М. К-ча була така знищеність, що прикро було дивитися.

— Ходім, М. К-чу, ну їх к чорту з їхніми „пожарськими котлєтами“ — пропонував я.

— Куди?.. Хіба не скрізь мені буде однаково?

Але помиливсяб той, хто думавби, що Садовський з природи був такий „кроткий, як голуб“ і не реагував на явища, що його зачіпали. Як він умів любити з повного серця, так і вмів гніватись „до мордобою“.

Якось у Москві, куди приїхала укр. трупа Садовського ще за царських часів, робітники на сцені вирішили вчинити „хахлам забастовку“ саме в мент, коли вже саля почала наповнюватись глядачами. В убіральню до М. К-а влетів переляканий помічник режисера:

— Біда! Робітники відмовляються ставити сцену й вимагають негайної „прибавки“ (підвишки).

— Я-ак? — загремів Садовський, зіскакуючи зі стільця, мов підкинений пружиною. — Хто? Де? — й вибіг на сцену, підтягаючи ще незаочкуровані штани.

Робітники стояли гуртом в задиркуватій поставі.

— Хто хоче підвишки? з місця запитав Микола Карпович.

— Да всє хатім! Інач — нє работаєм! — загула громада.

— Добре! — перервав Садовський. — Алеж, хто саме хоче „прибавки“? Ти, борода? — запитав першого. — „Падхаді“!

Москаль не збагнув, у чім річ й наблизився до розлюченого Садовського, який розмахнувся так, що той тільки замелькав ногами за лаштунками.

— „Падхаді слєдующій“! — гукав Садовський по московськи.

Але „слєдующого“ не знайшлося.

— Геть к чортовій матері! Ми й без вас... поставимо сцену! — й повернув до убіральні, просячи хористів ставити

декорацію. Та за хвильку знов зявився помічник режисера, а за його спиною виглядала перелякана „борода“.

— Ізвіні, радімий! Ми твой харахтер панімаєм. Нє абіжайся, батюшка. Всьо будєт харашо..,

А згодом помічник режисера оповідав, що той, хто дістав „прибавку“, встав, утерся, сплюнув і сказав:

— Ета, братци, настаящій режисьор.. С нім шутіть нє магі!..

Садовський не боявся нічого й міг при всіх умовах і всім сказати правду в вічі. Він перший дозволив собі критику проф. Грушевського, коли той стояв на вершку слави, як голова Центральної Ради. Взагаліж колиб М. К. був лише Тобілевич, а не Садовський, то ледві чи доживби він до 77 років!

Видима річ, Садовський сам добре знав собі ціну. От же, не був це чоловік без амбіції. А тим часом, мав цей громадянин величезне почуття громадської карности, прикмета, що з нею так рідко можна здибатись між нашими інтелігентами. Запальний, пристрасний, повний вогню, Садовський для шляхетної цілі завжди міг опанувати свої пристрасти, умів підпорядкувати високій справі свої особисті бажання, й тримати на припоні свій темперамент.

Смертельний ворог С. Петлюри, як журналіста, Садовський іде на примирення з Петлюрою борцем. Найзапекліша ворожнеча взагалі буває між братами. І 14 повних років не говорили один з одним два Тобілевичі — Микола Садовський та Панас Саксаганський. Але, коли прийшла велика хвиля, що вся Україна обєдналась в однім спільнім змаганні, — М. К. простяг руку братові.

Він був в найліпшому сенсі слова „громадянин“. І в тих далеких досвітках українського театру, коли він проорював перші борозни на незайманій ниві, коли голодний і зганьблений за свою національну працю, з своїми співробітниками пересувався мало не „по шпалах“ між рідними містами; і тоді коли йому ласкаво відчиняли двері ліпших московських сцен, де мавби й „сукна й адамашки“; і в богатьох инших випадках його барвистого й довгого життя. І ніколи він

„Не потурчився, й не побусурменився
Для панства великого, для лакомства нещасного“.

Коли він повертав на Україну, дехто послав йому навздогін — „зміновіховство“, назвав його „жертвою емігрантської наївности“. Справа стояла не так. Бачучи, що Садовський, як Антей, гине без дотику до рідної землі, небіжчик Е. Чикаленко, найближчий його друг, почав намовляти М. К. поїхати до дому, бож тоді був зручний для того час. Садовський вагався. Е. Чикаленкож, мимо того, гадав, що, колиб, Садовському дали змогу грати, він мігби реставрувати українське театральне мистецтво, якого націо-

нально-виховна роля в тих часах моглаб досягти величезного значіння. І саме в цей час Садовському прийшли звідтіль запрошення. А в тих запрошеннях навіть большевики не ризикнули йому писати — „Товаришу“!, а писали „Пане“! Отже, не оббивавши порогів совітських місій, не жебравши дозволів, не даючи жадних обіцянок і не приносячи жадних „покут“ чи „каяття“, — він поїхав до Харкова, маючи такі привілеї, яких не мали й совітські достойники.

Сім літ пробув Садовський — від березня 1926 — на Україні. За цей час там зведено рахунки зі всіми „зміновіховцями“, однак, як доходили чутки сюди, на Садовського навіть большевики не піднесли своєї крівавої руки, бож очевидно, й вони не зарахували його до цієї категорії.

Але цей останній період його життя, очевидно, треба освітлювати пізніше. Тоді довідаємось і про точну дату його смерти (7-го чи 10-го лютого ц. р.) й її причину. Тепер же чужі газети подають, що наш великий артист помер фактично з голоду.

В цьому є своя символіка...

—о—

Дм. Донцов

Сумерк марксизму

(Тарде — Гітлер — Сталінська опозиція, — і ми)

Пядесятлітні роковини смерти Маркса (март 1883 р.) збіглися зі сумерком його науки. „По Европі ходить примара“, зачинався „Комуністичний Маніфест“, „це примара комунізму“. Ми переживаємо часи, коли ця примара перестає вже лякати людей, коли її лагодяться повернути назад в царство тіней, звідки вона вийшла. Ґанґрена марксизму розїдає й нашу суспільність обаполи кордону. Від кількох років, адоптована Леніном дитина Маркса, зявляється у нас без маски: як чистокровне москвофільство. Останнє серед нас ще не хутко щезне. Але коли над могилою марксизму сторчатиме осиковий кіл, боротьба з новими формами москвофільства стане легшою.

Атака на марксизм зачалася рівночасно в трьох країнах. У Франції — на фінансовім, в Німеччині — на політичнім і в СССР — на економічнім полі. Іде про зведення порахунків з абсурдальною теорією, в країнах, де соціялізм був пануючою або співпануючою силою в державі.

Франція зареаґувала на цю теорію остання. Але хто знає, чи ця реакція не дасть напряму еволюції цілої повоєнної Европи? Франція не раз ступала на переді людскости зі смолоскипом у руці.

По майських виборах осягла радикально-соціялістична група у французькій Палаті більшість, не видану від початків 3-ої республики. І ця „правляча“ більшість — показалася цілковито нездібною до правління. Експеріменти Геріо, Бонкура, Даляде і їх тихого спільника Блюма підірвали фінанси країни, викликаючи серед людности — майже революційний фермент. Робітничі й урядничі союзи завзято боронять свої привілеї. Союзи промисловців, комерсантів, крамарів і податників — кричать про „святе право“ опору і покликуються на „права людини й горожанина“ 1789 р. Преса обкладає радикально-соціялістичних міністрів епітетами, позиченими у німецьких „наців“. А на овиді — як лідер опозиції — зарисовується маркантна тінь колишньої правої руки Клемансо, Тарде. Боротьба, яка вачалася над Сеною, це вже не боротьба за той чи інший відсоток податку, це інтродукція до „останнього й рішучого бою“ з примарою комунізму. Незадоволення французьких мас звертається проти двохголового смока: етатизму і соціялізму в господарці держави, проти марнотравства громадського гроша, проти підтинання продукційних сил народу, проти нищення всякого бажання збогатитися й ощаджувати, проти руйнування промислу, торгівлі й хліборобства, проти хронічного дефіциту. Французька держава — під проводом радикалів і соціялістів — стала дивним твором. Вона займається всім, тільки не тим, до чого покликана. Про те, щоби „рядити“ — уряд мало думає. Від 1920 до 1931 р. змінилося у Франції 21 міністерство, і кожне „рядило“ — не сповна 7 місяців. Манекіни, які змінялися як образки в кіні, не могли перепровадити жадного пляну внутрішньої політики, ані мати почуття відповідальности за свої потягнення, ані заохотити заграницю вдаватися в сталі порозуміння з контрагентом, який міг означити лінію своєї політики не на довше, як на півроку.

Не маючи часу „рядити“, держава — знаряддя в руках палатних демаґоґів, що тремтять за свої мандати — зачинає натомісць бавитися в соціялізм. Стає орґанізатором цілого ряду підприємств. Є товариством забезпечення, банкиром, імпортером збіжжа, продуцентом сірників фосфату, нафти. Це вимагає величезного збільшення бюрократичного персоналу, але за це платять податники-„буржуї“. Ще в 1875 р. Францією — при тім самім числі людности — правили 9 лише міністерств і 300.000 урядовців. Нині — тих міністерств є понад два десятки, а урядовців — 841.731, не числячи комунальних і департаментських. Не дивно, що за пару останніх літ видатки держави збільшилися о 40%: для задоволення нових груп клієнтів, які жадають, не рахуючи, що мають, але від яких — на виборах — є в повній залежності „суверени“ в Палаті і в Сенаті.

Національні асоціяції акційних товариств у Франції з капіталом в $2^1/_2$ міліярд. фр. дали (в 1931) — 225 мілн. фр. дивіденди. А державі податків 280 мілн. На 100 фр. дивіденди 124

фр. податків. Пять сіток залізничих давали дивіденди 175 мілн., а фіскові — 1720 мілн. фр. Чиж дивно, що при такій господарці не наступає нагромадження капіталу? Що жадна затрата капіталу не ремунерується? Що ніхто не хоче складати ощадностей до банків, ні купувати рент, коли кожного, хто готов інвестиювати нагромаджений капітал, уважається за злодія, з якого як найскорше треба видерти все, що має? Коли в нагороду за риск, і орґанізаційний змисл, підприємець, в разі невдачі, несе всі страти, а в разі удачи — три чверти зарібку віддає фіскові?[1]).

І під тягарями терпить не лиш промисл і торгівля, але й дрібний крамар, ремісник і селянин, ціла середня кляса, головна підстава всякої політичної і економічної сталости і суспільного ладу. А на сторожі системи стоїть нова февдальна кляса — фінансієра, спекулянти, робітничі синдикати (славнозвісне „Сежете"), державні урядовці. Вони не почуваються ні слугами держави, ні слугами загалу. Вони диктують загалові свою волю, грозять, страйком, непослухом. І держава, яка грозить податникові найстрашнішими санкціями — стає на позір перед почтарями, які не хочуть розносити листів, перед залізничниками, які затамовують економічне життя сорокміліонової країни і перед власними урядовцями. „Суверени" з Палати — терплять цей ґвалт з ляку перед стратою мандатів, перед репресіями ріжнородних ґруп виборчих махерів — перед новими, світськими конґреґаціями, як їх — глумливо — називають.

Під терором тих груп величезні міліярди публичного гроша ідуть на утримання в добрім гуморі отих упривілейованих груп (від яких є залежні „суверени") — власників скарбових бонів, рент, громадських кас, в формі всяких боніфікацій, відшкодовань і субвенцій, обильно черпаних з буджету, або подарованих податків. Тим способом напр. на 2 міліони платників доходового податку, 200 тисяч платить чотири пятих цілого податку, решта одну. Тим способом — існує цілий ряд упривілейованих підприємств (напр. кооперативи) з оборотом до 20 міліярд. фр, які зовсім не підлягають оподаткованню. За те — в супереч праву — десятки міліонів з доходів деяких кооператив ідуть на субвенції соц. партії (S. F. I. O.) Є ціла верства урядників з неспівмірно високими пенсіями. Є соціяльні свідчення, які виплачуються вдовам по забитих на війні навіть коли вони вдруге вийдуть заміж. Є кумуляція посад, яка забезпечує подвійні й потрійні доходи. Є роздутий апарат етатистичної бюрократії, який стягає з людности податки на своє утримання, але не дає їй розвивати відповідні галузі продукції, ані збогачуватися.

Всі оті податки, соціяльні тягарі, входячи складовою ча-

---

[1]) U. Pierre Lucius, Faillite du Capitalisme? Une explication de la Crise Mondiale, Payot, Paris, 1932.

стиною в ціну продуктів, роблять їх дорожчими. Стає чим раз тяжче щось купувати й продукувати. А буджет росте мов снігова куля, що точиться в діл. В 1925 р. видатки держави виносили 33.137 міліон. фр. Нині вони виносять — 53.567, з десятьміліярдовим дефіцитом.

В країні зачалися протести проти цеї політики. Комітет економічного поратунку, промисловці, Національна Федерація дрібних комерсантів, виступають з погрозами, не платити податків, замикають крамниці, посилають петиції. Даніель Галеві пише трактат про „Декаданс свободи"[2]), цитуються параґрафи „прав людини" з епохи революції. А в однім місті зявилася величезна депутація селянства, якої провідник з вилами в руках, заявив: „бачите ці вили? Це знак праці і оборони. Коли треба — цей знак може стати дійсністю"... Одним словом, множаться прояви чистого „бандитизму", як сказали-би наші консерватисти.

Кабінет Даладе пішов на уступки, при чім соціялісти понесли вперше сильну поражку. А саме — вони домагалися контролі банкових конт і націоналізації убезпечень — і не отримали цього. Жадали 20% доходового податку—і дістали тільки 10. Протестували проти редукції урядничих платень — і мусіли на неї згодитися. Але боротьба на цім не спинилася. Вона йде за знищення монополів, етатизму, бюрократизму і за привернення прав приватної ініціятиви в економічнім житті. Але не лише за це. Речником незадоволених став Тарде, що оголосив знаменну для крізи, яку переживає Франція, статтю в „Ілюстрасьон".[3]) Кріза, пише цей співкомбатант Клемансо — є в „несталости урядів і нездібности до праці виборчої більшости 1932 р. Союз двох партій — радикалів і соціялістів — зумів здобути парляментські крісла. Але не в стані знайти спільну ясну політику. Та це лише поверхня крізи. Її суть — в установах (третьої республики) і в обичаях... В неможливій гіпертрофії законодавчої влади коштом екзекутиви. В плазованні законодатної влади перед вимогами виборчих оліґархій, які інтереси загалу приносять в жертву партикулярним інтересам групи. Законодатні Палати, видумані нашими батьками для контролі і обмеження видатків, стали знаряддям їх надмірного вишрубовання". Які заходи пропонує Тарде для зломання крізи? Право екзекутиви розвязувати парлямент, як це є в Анґлії, продовження законодатного мандату, референдум і право голосу жінкам.

Чи це значить, що Франція стремить до диктатури на взір фашизму? Ні, це значить, що Франція, правдива Франція працюючих, Франція Мопасанівського селюха і Бальзаківського „буржуя"—має досить соціялістичного балаґану і прагне стабілізації і можливости праці, а не безперивної марксівської „екс-

---

[2]) Daniel Halevy, Decadence de la Liberte, B. Grasset, Paris.
[3]) L'Illustration, 18. II. б. р.

пропріяції“ тих, чиїх коштом живе і розвивається республика. Це значить, що селянські маси, які доти йшли з соціялістами, доки вони дурили нарід своїм демократизмом, — відсахнулися від Блюмів і Реноделів, коли побачили, що ціллю соціяізму є накинути панування невеличкої кляси цілій людности—шляхом її наглого або повільного вивлащення... Щож до методів боротьби з марксизмом,—то Франція не потребує наслідувати ні Мусоліні, ні Гітлера. Вона вже оглядається на 1789 рік, на „права людини й горожанина“. Коли буде треба — з тої самої епохи позичить вона і форми боротьби з новою оліґархією. Цею формою — чисто французькою—є якобінство. Клемансо прозвали останнім якобінцем. Гадаю, що не слушно. Гадаю, що Блюми та Реноделі з їх радикальними протекторами хутко переконаються, що ця порода людей серед французької буржуазії ще не вмерла..

Подібну боротьбу зачала й здесяткована й зруйнована середня кляса в Німеччині з приходом Гітлера до влади. Властиво це вже не є боротьба з марксизмом — це є спроба цісарського розтину. Жидівсько-ліберальні й соціялістичні часописі уробляли громадську думку в напрямку, що партія Гітлера розщеплюється, надщерблюється і тратить впливи. Для них її прихід до влади є прикрою несподіванкою. Тепер та преса, яка подивляла демаґоґію Сталіна—закидає демаґоґію Гітлерові. Тепер — демократична преса обурюється, як сміє правити Німеччиною партія, яка (з своїм правим крилом) здобула абсолютну більшість на (не балканських!) виборах. Преса, яка поминала мовчанкою або захвалювала масове мордування і експропріяцію селянства на Україні большевиками, не посідається з обурення з приводу одної чи другої здемольованої крамниці в Берліні. Нарешті, преса, яка закидала Гітлерові утопійність, закидає йому тепер неконсеквентність — чому відразу не здійснює своєї „Третьої Імперії“...

Яку програму несуть національ-соціялісти? Це - боротьба з фінансовим капіталом і з марксизмом, який без протесту зносив економічне ярмо заграничного капіталу (по Версалю). Др. Ґебельс спрецизував цю програму: „Ми є рішені затримати владу і як буде треба, її ужити з цілим натиском. Але національ-соціялізм не обмежиться приміненням поліційної влади, щоби привести до розуму впертих противників. Він має обовязком і завданням зачати основну перебудову держави і народу, переформувати господарку, уложити в можливі форми відношення Німеччини до світу і тим закінчити велике діло визволення, почате нами, як ми були опозицією“.[4]) Отже — перше завдання Гітлера буде не запровадження своєї „утопії“, а — захоплення і утримання влади. Для того йде обсадження всіх важніших постів членами партії. До того йде усування

---

[4]) До програми нац.-соціялізму див. F. Fried, La Fin du Capitalisme, B. Grasset, Paris.

соціялістів, комуністів і жидів. Для того недошлого кандидата на мінхенський трон, князя Рупрехта — замінив ґенерал фон Епп, інші „наці" — заняли пости державних комісарів в бувших королівствах і князівствах Німеччини. За прикладом революції французької і російської — німецька національна революція, яка доконалася 5 березня б. р., пішла під прапором централізму... Щойно пізніше прийде до розіграної між гітлерівцями і накинутими їм союзниками з під стягу Гуґенберґа і „герренклюбу" і до спроб здійснити постуляти партії в політиці зовнішній. Що виступаючи проти соціялізму, Гітлерівці називають себе національ-соціялістами, це не має ваги. Сталінівці теж виступають проти соціялістів (навіть під стінку їх ставляють), проголошуючи себе єдиними правдивими соціялістами на світі...

Для нас найважніше в гітлеризмі — це заповідь рішучої боротьби з марксизмом. Важно, що нарешті знайшовся в Европі режім, який рішив поступити з большевиками — по большевицьки. Це в високій степені відрадне явище, яке не лишиться без відгомону в цілім світі, де лише проникла совітська ґанґрена. Міністер внутр. справ Ґерінґ заявив: „Ми ведемо не оборонну боротьбу, ми хочемо — на цілім фронті — перейти до наступу. Моїм найшляхетнішим завданням буде вирвати з корінням комунізм з нашого народу". А Гітлер — в Спортпалясі — говорив: „Марксизм означає зубожіння народу... Партії клясової ненависти можуть бути певні: доки я живу, не зломлю мого рішення — знищити їх. Цілковитеж знищення марксизму можливо лише через створення ліпших економічно соціяльних умов". Це — ясне завдання!

Чи це завдання удасться? Майбутнє покаже. На разі можемо ствердити, що 1) практика комунізму відібрала йому моральне право протестувати проти примінення насильства з боку гітлеризму, 2) що збаламучена комунізмом маса — зачинає приходити до себе і 3) що моральний гарт демоліберального табору і його опірна сила — знищені... Все це промовляє за успіхом зачатої в Німеччині невблаганої боротьби з комунізмом і з течіями, потиху йому симпатизуючими.

І справді, яке моральне право гукати проти насильств над ним має соціялізм, коли він мовчки толерував або виправдував ще стократ гірші насильства большевизму? Коли секретар 2-го Інтернаціоналу Отто Бауер голосить в Лінцській програмі австр. соц.-дем-тії, що в разі перемоги соціялізму, коли буржуазія захоче загамувати господарче життя соціял. держави або змовитися проти неї з „заграничними контрреволюційними державами", соціялісти запровадять диктатуру, — то яким правом можуть вони закидати політичному противникові неморальність, коли він удається до того самого засобу боротьби проти тих самих саботажів соціялістів? Коли той самий Бауер говорить, що в разі боротьби поконаної буржуазії з соціялістичною державою, треба буде завісити всі горожанські свободи (преси,

слова, зборів, особистости), то якжеж виглядає його моральне обурення на ті самі методи, які примінює проти його сторонників противник?[5])

І жиди! В Мінхенській проґрамі нац. соціялізму є уступ: „щоби держава журилася передусім про можливість зарібку і життя власних горожан. Колиж не можна буде виживити цілої людности, то треба передусім видалити з держави представників чужої народности“... Обурюючо? Можливо. Але чи мають моральне право обурюватися на це жиди, коли вони видаляли, напр. з України, не чужинців, а таки автохтонну українську людність (на Соловки і Сибір) для улегшення чужинецької, жидівської, кольонізації — одні безпосередно (Радек, Троцький), другі — як німецькі і американські жиди — посередно, підтримуючи жидівську кольонізацію України морально і матеріяльно? Ось чому моральна позиція цих противників „насильницького“ гітлєризму в Німеччині є слаба. А вже зовсім неможлива позиція комунізму, який жив і живе насильством, перед яким бліднуть всі вибрики гітлєризму.

Другою причиною слабого опору комунізму є, як вже згадав, те, що збаламучена ним маса вже схаменулася. Вона бачить, що марксизм — це спроба нової, жадної панування кляси, стати паном і володарем цілих націй. Поки соціялісти дурили маси народу марою демократичних кличів,боротьби з монархіями, ті маси могли до них прислухатися. Колиж марксизм показав своє правдиве, соціялістичне обличчя, маси рішучо від нього відвернулися. На Україні так само як у Франції, в Німеччині, і в Італії. Третьою, нарешті, причиною слабости противників антимарксизму, є психічне заломання і соціялізму і комунізму і лібералізму. Читаємо в німецькій пресі, як Торґлєр, комуністичний кандидат на місце Гінденбурґа — при арешті благав у гітлєрівців дарувати йому життя... Як йому пояснено, що він не в Росії, не серед своїх однодумців, які — колиб були на місці гітлєрівців—напевно поставилиби його під стінку... Читали про афери Парвуса, Бармата, що виявили скорумпованість соціялістичних міністрів. В часописах читаємо про провідника соціялізму Носке, який жебрав у пануючого режіму — затримати його ще пару місяців при владі, щоб міг дістати вислужену пенсію... В часописах читаємо, як баварський міністр Шельтер, що грозився арештувати державного комісаря для Баварії, сам був без спротиву тим комісарем арештований... В часописах читаємо оголошення „Берлінер Таґбляту“, що, в порозумінні з владою, яка завісила видавництво і по зміні на становищі редактора, ґазета виходитиме далі... Ось які люди, патетично гукав провідник національ-соціялізму — до юрби, правили вами впродовж одинацятьох років!.. А ми додамо: ось з якого тіста були зліплені представники соціялізму і лібералізму (коли ходить лише про них)! Чи треба

[5]) Wiener Journal, 26. II. б. р.

аж буйної фантазії, щоби змалювати собі, що з тих „людей“ потрафивби зробити побідний комунізм, колиб дорогу йому не заступив гітлерівський рух?

Ударяючи по комунізмі в Німеччині, національ-соціялізм сильно вдарив і по престіжу Росії в світі. Диктатор совітський опинився, по 5 березня, в досить клопотливій ситуації. Догмати 3-го Інтернаціоналу вимагають пекольного галасу проти німецького фашизму, вимагають клича моментальної „пролетарської революції“. Але такий клич—якби за ним (не дай Боже) пішли німецькі комуністи, шпурнувби Німеччину в хаос горожанської війни, знищивби німецький промисл і торгівлю, і надовго зліквідувавби Німеччину, як ринок для совітського імпорту і як доставник виробів тяжкої індустрії і валюти. Щоб тоді сталося з цілою економікою СССР? Отже, остро чіпати Гітлера (як і Японію) Сталінові не вільно... Але не вільно й не чіпати! Бо цеж значить скомпромітувати себе перед лицем пролетаріяту. Становище прикре. Але можемо заложитися, що чудесний Грузин поміж інтересами світової революції та державними інтересами матушки Росії, таки вибере ці останні, як він це зробив в конфлікті з „японським імперіялізмом“. Що на цій політиці нічого не зискає марксівська ідея — це більш ніж певно.

Тим більше, що протимарксівська опозиція і в СССР підносить голову. Те, що у Франції відбувається на фінансовім, в Німеччині — на політичнім, те відбувається в СССР. — на тлі економічнім. Опозицію проти ліберально-соціялістичної держави на Заході викликала її слабість, її потульність супроти нового февдалізму (Франція), чи супроти капіталу переможця (Німеччина). В СССР. — опозиція повстала на тлі повної нездібности деспотичного режіму дати собі марксизмом раду з економічним розвалом. Кожна нова еліта кінчить тим, що зідентифікує себе з нацією. Так робила анґлійська консерва, так робить фашизм, так робить гітлеризм. Большевизмові досі не пощастило зідентифікувати з собою країни. Все, з чого він старався зробити собі еліту — заводило його надії. Комсомол — „розкладається“, МТС (машино-тракт. стації), що мали — як новий корпус жандармів — керувати новим закріпаченим селом, — є „засмічені кулацькими елементами“, колхозники — так само. І навіть партію саму радить Бухарін переполовити.[6]) Бо завелика числом членів — стає вона з „сообщества“ (конспіративної ґрупи) — „обществом“ (суспільністю); з загону відданих башибузуків, з сліпого виконавця волі центру,—„провідником, яким передається тиснення країни на центр“... Новим „обществом“ большевизм стати не може, бо „общество“ виступає проти нього і його не приймає. На разі — іде боротьба „общества“ з отим „сообществом“, яке себе зве большевизмом, на тлі економічнім. Але ця боротьба вже переходить на поле політичне...

[6]) Молва, 9. II., б. р.

З марксизмом маємо спеціяльні порахунки. Бо—в виді большевизму—він приняв на Україні найзвичайнішу форму москвофільства. Харківські „Вісти“, львівські „Українські (?) Думки“ і „Критики“—то все є орґани москвофільства. У нас марксизм —глузує з „державницьких інстинктів“, кидає кличі „жадної власти“, тіні великих предків зве „хамами“ і „розбійниками“, національну культуру „кидає в піч“, вважає за найважнішу річ боротьбу з власною інтеліґенцією, з впливом родини і виходить з апольоґією „татарських людей“.[7]) А коли відцурається большевизму, то, — щоб опинитися в обіймах російських соціяль-революціонерів з Черновим, бо — для марксиста, „в ніякім разі не може Україна вести протиросійську політику“, бо „примара сполучення з Росією“ марксиста не лякає, навпаки для нього може бути „лише бажана“.[8]) Розриваючи ідею єдности нації, — в часі і просторонi, ставлячися до ідеї власної нації та її зверхности як до „буржуазних забобонів“, ставлячи понад все „клясову боротьбу“, шукаючи солідарности поза межами власного народу, марксизм мусить ослаблювати опірну силу всякого народного колєктиву. У націй сильних (Росіян) — марксизм стає доктриною панування, у націй слабших—доктриною плазування, яка їх розслаблює й обезсилює. З нагоди роковин Марксової смерти, писала „Арбайтер Цайтунґ,[9]) що „в імені Маркса підносилися пригноблені всіх континентів“. На Україні — іменем Маркса послугувалися гнобителі... „Арбайтер Цайтунґ“ пише, що арґументи противників Маркса „такі прозорчисті, що хіба ноторичні ідіоти дадуть себе ними здурити“... Я гадаю, що по 15 літнім пануванні большевизму, — вже і ноторичні ідіоти перестають вірити в арґументацію марксизму. Енґельс колись писав, що нічого великого не стається у світі без насильства. „Хто хоче перемогти марксизм — відповів йому Гітлер—мусить протиставити йому світогляд, який перевищавби його своєю правдивістю і мав таку саму брутальність у виконанні“...[10]) Марксівська мудрість обертається проти самих мудрців!

Дехто старається підфризувати Карла Маркса під фабіянця Сиднея Веба. Я думаю, що правдивіший є портрет, який лишив нам в своїх споминах анґлійський соціяліст Гайндмен. Читаємо там, що був це „непогамований старик, який завше був готовий — навіть жадібний, підняти боротьбу і завше приготований на чийсь напад“. Цей дух перелляв Маркс у марксизм. І лише таким самим духом можна марксизм здусити. Та сама „Арбайтер Цайтунґ“ хвалилася, що „дух Маркса глузує з усіх баґнетів“. Певно, тому і здусити його

---

[7]) Як це можна читати в остатнім, посмертнім творі М. Шаповала, виданім закордоном.

[8]) Ст. М. Сріблянського (М. Шаповала) в „Ukraine“, Budapest, 30. IX. 1919.

[9]) Arbeiter Zeitung, 12. III., б. р.

[10]) Dietrich Klagger, Kampf d. Marxismus, F. Eher, München.

не потрафить жадна поліційна держава. Але з ним дасть собі раду новий антимарксівський рух, що апелює до духа, що мобілізує масу, що стремить до морального переродження народу, що не зупиняється ні перед чим.

Цей дух прокинувся в Італії, він прокинувся в Німеччині, прокидається у Франції, прокидається на Надніпрянщині. Рух, що зачався в Італії, а тепер іде в Німеччині, оздоровить затровнну Людвіками, Айнштайнами, Ромен Ролянами, Марґеритами, Барбюсами і Ґорькими духову атмосферу Европи, створить нову громадську думку, нову скалю громадських і особистих вартостей, яка не толєруватиме обік себе ґанґрени марксизму. Відгомони цього руху вже лунають в Австрії, почуємо їх і на Україні. Японія в Манджурії і Гітлєр в Берліні це залізні обценьки, якими схоплено зі Сходу і з Заходу російського спрута. Марксівсько-большевицька атака зліквідована. Зачинається протинаступ.

В Італії відкликуються до часів Риму, у Франції—до якобінства, в Німеччині — до часів Фіхте і Арндта. Скрізь — це острий подув протесту проти інтернаціоналізму і проти його тихого спільника лібералізму, проти течій, що розкладають суспільність. Там — смертний бій проти марксизму іде в обороні загроженого в своїм існуванні середнього стану, у нас — він піде в обороні загроженого в своїм існуванні селянства і цілої нації, в Галичиніж — в обороні національної душі перед отруєю нового москвофільства.

Протест проти марксизму набирає таких ґвалтовних форм, що навіть на тихих його прихильників навіває безнадійний смуток. Пише львівська „Хвіля“, [12]) що зачинається „нова епоха історії“, „смерк богів демократії“, що „нездібна вона нині видати сили для утримання себе“, що „не оживлює її пристрасть боротьби й чину“, що „гине в ній віра“, що „не здібна бути чинником волі“, а що в світі осягнути може щось тільки воля, отже „демократія мусить піддатися тим, які свій активізм потрафлять накинути суґестією або ґвалтом“... Ґвалтом, який спровокував сам марксизм...

Україна була тим народом, який свого часу здвигнув барієру між побідним російським большевизмом і щойно народженим большевизмом в Угорщині і цілій Европі. Українаж повинна і тепер відіграти свою ролю в боротьбі, яка принесе марксизмові остаточну смерть. Це вона може сповнити тільки, коли витворить серед себе нову провідну верству, навіяну новим духом, нову „аристократію“.

Яку і як? — про це в одній з пізніших статей.

—o—

---

[12]) Zmierzch bogów, „Chwila“. 17. III.6. p.

Др Юліян Романчук.

Лист до Редакції

Відень, 8 лютня 1933.

Високоповажаний Пане Редактор!

По смерти мого пок. батька передав я Ред. »Нового Часу« полишену Покійним записку, яку »Н. Час« оголосив під заголовком: »Остання воля покійного Ю. Романчука«.

Значіння цеї заяви Покійника зрозуміла Редакція »Нових Шляхів« цілком хибно і навела в ч. VI-VII мин. р. богато дечого, що зовсім не відповідає правді. Дотичний випуск »Нових Шляхів« попав в мої руки доволі пізно і я міг вислати спростовання щойно 10. вересня 1932. В ч. VIII-IX »Нових Шляхів« за 1932. моє спростовання не появилось, а відтак »Нові Шляхи« перестали виходити.

Порушена в »Н. Шляхах« справа була для мене прикра і болюча і я прийшов до переконання, що її вияснення є моїм обовязком. В згаданій статті »Н. Шляхів« наведено не тільки цілком фальшиво погляди мойого пок. батька та подано неправдиво моє поведення в часі його похоронів, але пападено також цілком неслушно, як на мнимих противників Покійника, на круги і особи, до яких він не відносився ворожо, лише, навпаки, високо цінив їх.

Тому був-би я Вам, Високоповажаний Пане Редактор, дуже вдячний, колиб Ви позволили мені, спростувати на сторінках Вашого цінного часопису згадану статтю »Нових Шляхів«.

З правдивою і щирою пошаною

Др Юліян Романчук

Покійний Юліян Романчук не заявляв ніколи — як це подали »Нові Шляхи« — що »не бажає собі похорону з асистою попів і з попівським католицьким церемоніялом«. Вінже сам, улаштовуючи похорони для своєї першої і другої дружини та для своїх двох синів і дочки, запрошував духовенство і похорони відбувалися все з католицьким церемоніялом.

В розмовах на тему своїх власних похоронів висказував Покійник гадку, що величаві похорони улаштовують властиво »живі для себе«, відчуваючи потребу дати в цей спосіб вираз своїм чувствам і свому відношенню до померших, але небіщики не мають вже з цего ніякого хісна. Покійний признавав при цім, що в цілім цивілізованім світі завівся з-давен-давна звичай, що славних і заслужених людей ховають з великими почестями і то слушно, бо має це і своє виховне значіння. Але для себе не бажав Покійник »великої паради« і зазначував нераз, що про нього »можуть викинути його мертве тіло і на смітник«.

Причиною таких висказів Покійника було, по моїй думці, певного рода огірчення, що з а ж и т т я починають його забувати або й легковажити, а п о с м е р т и справлять йому »велику параду«.

Причини до такого огірчення — як думаю — справді були. Наведу приміри.

От візьмім »Діло«, якого редактором і співробітником був Покійний і довгі літа містив у ньому свої дописи. В останніх роках, коли пок. Ю. Романчук хотів забрати голос в якій важній справі, »Діло« не давало місця його дописам, не вважаючи навіть відповідним коротко пояснити, чому це робить.

Так було, коли в передвиборчому часі післав Покійний свою заяву, що треба-би конче вибрати до польського сойму таких визначних і досвідчених парляментаристів, як Др Кость Левицький і Др Теофиль Окуневський. Так було, коли заходами Покійника прийшло до заснования т. зв. »Ради Старих«

і до видання нею повідомлення про це зі зясованням її цілей. »Діло« не то, що не помістило дотичної відозви »Ради Старих«, але навіть не узнало відповідним — вже хочби з простого дневникарського обовязку — подати коротку вістку про заснування цеї »Ради Старих«, в склад котрої ввійшли кромі Покійника такі люди як Др Кость Левицький, о. Александер Стефанович, Др Теофиль Окуневський, Др Стефан Федак, Др Андрій Чайківський і другі. Цим поступком »Діла« був Покійний обурений.

До відношення »Діла« до Покійника ще верну. Тут хочу перше навести, як поступила »Просвіта« в справі редаґованої ним, а видаваної »Просвітою« »Руської Письменности« (пізніше »Українського Письменства«).

В це видання, котре покійні Осип Маковей, радник Іван Кивелюк, а з живих Др Василь Щурат, Др Іван Раковський і др. вважали найціннішим з усіх видань »Просвіти«, вложив пок. Ю. Романчук зовсім безкорисно багато праці — він-же сам перевів дуже скрупулятно коректу — і покрив з власних фондів розмірно значні кошти роздобуття світлин та знимок з портретів деяких авторів або потрібних пояснень незрозумілих слів і уступів. Перед війною вийшло 20 томів »Руської Письменности«, а до завершення цілого задуманого Покійним видавництва бракувало ще три томи, до яких матеріял мав Покійний цілком готовий ще перед війною і передав його пок. Ів. Кивелюкові, тодішньому голові »Просвіти«. По війні хотів Покійний видати останні три томи, бо бажав ще за свого життя побачити довершеною свою довголітню працю. »Просвіта« відмовилася зпершу видати дальші томи, покликуючися на брак фондів, але друкувала рівночасно обємисті календарі. Колиж вкінці видала два передостанні томи, то поробила в них такі зміни, що — як Покійний заявляв — ціла його довголітня праця перестала його тішити. При цім ремствував Покійник доволі часто, що видав сам понад 20 томів і вони знайшли загальне одобрення, а »Просвіта« вважала, що останніх трох томів не можна видати у такому виді, як їх зладив Покійник.

І почате Покійником найцінніше видавництво »Просвіти« так і полишилося недокінчене, бо »Просвіта« відмовлялася видати останній готовий до друку том, аж Покійний, огірчений цим поступованням, велів мені відібрати передані »Просвіті« матеріяли до видання цего тому.

От з такого поведення з Покійним зродилися в ньому думки, що: »не треба мені по смерти їхньої паради, коли за мого життя так зі мною поступають«!

Таке було підложе і таке значіння його заяви, що »йому байдуже, як і де будуть його ховати«.

»Нові Шляхи« зрозуміли цю заяву так, що Покійний »не бажав собі похорону з асистою попів і попівським католицьким церемоніялом«. Нічого подібного, як я вже в горі зазначив, не було. Щож до мене, то я як син взагалі не брався до улаштовування похоронів, отже і не хотів »улаштувати батькові світського похорону«, тому, що всі українські центральні установи порішили влаштувати ці похорони на громадський кошт.

До мене не звертався ніхто в імені Св. Юра, щоби я прохав участи духовенства в похоронах, тому не міг я дати й не дав відповіди, що »не можу ламати волі мого батька«, — особливо, що Покійний ніколи не заявляв, що такої участи не бажає. Тільки приятелі мойого пок. батька, що відвідали мене по мойому приїзді на похорони, згадали мимоходом, що згідно з принятим звичаєм випадалоби запросити духовенство, але погодилися зі мною, що це не моя річ, бо не я влаштовую похорони.

Відносини Покійного до о. Митрополита Шептицького зовсім не були ворожі, як-би це можна вносити, читаючи опис похоронів Покійного в »Нових Шляхах«. Якраз навпаки: Покійний високо цінив заслуги о. Митрополита і висказував нераз гадку, що втрата Його булаби для нас просто незаступима *).

---

*) Як Покійник цінив значіння і вплив о. Митрополита видно з того, що носився з наміром вислати до нього лист, в якім позволяв собі »висказати гадку, чи не булоби добре посланієм архиєрейським або спільним всіх наших 3 епископів візвати на-

З огляду на це, що подали »Нові Шляхи« про моє поведення при улаштованні похоронів батька, додаю тут пару слів і про себе.

Я не просив нікого на батькові похорони, бо був цеї гадки, що хто справді почитав Покійного, той не буде ждати аж на мої запросини, щоби взяти участь в похоронах. Самуж участь в похоронах вважав я за обяв пошани для особи Покійника, а не за якийсь акт куртоазії супроти мене. З цеї причини не дякував я також нікому ні за участь в похоронах батька, ні за причинення до їх звеличання. Така подяка булаби пониженням памяти і достоїнства Покійного, заслуги котрого були такі, що по загально принятому звичаю це все Йому просто належалось!

Від себе дякував я тільки тим, що з приводу смерти батька заявили мені свое співчуття. Його Ексц-ії о. Митрополитові Шептицькому подякував я за заяву співчуття особисто, а о. Митрополит виразився в розмові зі мною з великою пошаною про мого батька та висказав свій жаль, що через свою недугу не міг взяти участи в похоронах.

Що до відношення »Діла« до покійного Ю. Романчука в останніх роках його сумної старости, то ще 14. XII. 1930. помістило »Діло« без ніяких застережень передову статтю під заголовком: »Високий уряд уже подбає...« — Читаємо там: »Три інші наші визначні й заслужені мужі (т. є. Ю. Романчук, Др К. Левицький і Др Е. Олесницький) вели на практиці дрібну опортуністичну політику« — а дальше: »наші політичні керманичі думали до кінця (т. є. до розпаду Австрії), що ведуть самостійну національну політику«. — Значить: ці визначні мужі були такі наївні, що навіть не знали, яку ведуть політику: думали до кінця, що це політика самостійна, національна, а вона на практиці була дрібна, опортуністична!

Ширшу характеристику покійного Ю. Романчука помістило »Діло« з приводу його 90-ліття у вступній, нібито чолобитній статті п. з.: »Поклін«. Можна було припускати, що це буде панегірик в честь ювилята. Щож там читаємо? »Діло« пише: »Вихований в тісному галицькому середовищі, не маючи ніяких живих кращих взірців і ніяких попередників — не був Юліян Романчук трибуном народніх мас у нинішньому розумінні, не був теж новочасним політичним орґанізатором з розмахом і широким горизонтом«.

Цей »пеан в честь ювилята« полишило »Діло« незміненим і по його смерти, передруковуючи ці »похвали« слово в слово і в некрольозі.

Не знаю, в якому середовищі виховався автор цего »Поклону« і некрольоґа, та на яких взірцях він взорувався, — але хіба і без всякого виховання повинен кожний, що має хоч дрібку почуття такту, знати і розуміти, що в »славословіях«, якими нібито мали бути згаданий »Поклін« і некрольоґ, не місце на таку критику.

Тому, прочитавши цей некрольоґ, зібрала мене просто досада і обридження! Бо хто це пише і про кого? І cui bono має це служити?

А серед цього пригадалася мені полишена Покійним записка, що »йому байдуже, що по його смерти будуть про нього говорити й писати...« — І я підчеркнув в ній слово: »писати« та заніс до Редакції »Нового Часу« з просьбою оголосити, за що Редакції дуже дякую.

—o—

ших людей, щоби чесним, правим, характерним і працьовитим життям та поведенням серед теперішнього загального зіпсуття та недолі, старалися придбати ліпшу долю і честь у світа (та ласку у Бога)«.

На цей лист, перечеркнений червоним олівцем, з написом: »Не вислано« наткнув я, коли на просьбу пок. батька порядкував його папери. На мій запит, чому цего листа не вислав, заявив Покійний, що боявся, щоби не виглядало, що він хоче давати о. Митрополитови науки.

М. Л.

З пресового фільму

В Перемишлі вийшли прецікаві „Листи до правителя України“ які, зібрав Петро Криця-Надбужанський.

Авторові книжки пощастило зібрати досі ніде не опубліковані „Листи до правителя України“ дуже визначних осіб, починаючи від скитського королевича Анахарсма, через Святополка Окаянного аж до Мазепи і сотничихи Орисі Завзятої. Разом мають оті Листи навчити нас державно думати.

В своїм Листі князь Ігор радить правителеві України мати пильне око на своє окруження, бо „воно часто причиняється до руїни державного скарбу (оточення Людвіка XIV)“... Що князь Ігор використав в своїх поученнях епоху „короля-сонця“ (ст. 11), свідчить про його глибоку ерудицію, про яку наші історики досі нічого не знали. Князь Святослав (в своїм Листі) — розправляє про зовнішну політику і радить Україні досягти своїх „природних границь“ (інакше все ніде шкереберть), а ці „природні“ границі то є Каспійське море, Уральські гори і Волга (14). Нас вражає скромність Святослава. Якби ми мали завзяття того князя, миб просто заткали синьо-жовтий прапор над Білим морем або у Владивостоці. Пощо зупинятися над Каспієм чи Волгою?

Під оглядом психольоґічним дуже цікавий Лист Святополка Окаянного, який повчає, що „правдивий державник завжди відмовляється від своїх особистих інтересів“ (18). Знаючи історію цього князя, приємно ствердити, що він — бодай по 800 роках митиковання — прийшов до розуму. Зате Андрій Боголюбський є непоправний в своїх еґоїстичних монархістичних почуваннях. Він дуже обурений на анархічну українську інтеліґенцію, яка повалила в 1918 р. гетьмана. Якби вона того не зробила, то Москалі, „знищивши свою провідну верству й допроваджені анархією до розпуки, просилиби помочі й опіки Українського Монарха“ (ст. 23, окаянний Святополк пише ці слова з великої букви), а тодіб наступило і „повернення Московії до складу української держави“ (24). І подумати, які перспективи отвиралися перед нашими діячами в 1918 році! Просто несумлінно є з боку Криці-Надбужанського, що маючи свої листи, він ще тоді не опублікував їх: кілько то помилок можнаб було уникнути!

Не менш повчаючі й інші Листи. Іван Грозний виступає з острою арґументацією проти українського фашизму і захвалює натомість свою опріччину (28), Богдан Хмельницький лає Центр. Раду і доводить вагу капіталу для будови держави (39), Мазепа — радить збирати як найбільше золота, бо „золотом можна купити міністрів інших держав“ (44), а дальше боронить цікаві теорії про значіння банків, заявляючи себе водночас ворогом земельної маґнатерії (47)... Ревеляції приносить Лист С. Петлюри, який жалує, що в 1918 р. не підтримував гетьмана проти Петлюри. Дальше ідуть рецепти як поборювати „демаґоґів-маняків“ і „анархістів“, яких треба „фізично винищувати“. „Міцний пястук“ (42) і монархічна влада, ось панацея.

На загал Листи повні ошоломлюючих і нових думок, на найріжнородніші теми і просто безвідповідальними — на їх тлі — видаються нарікання деяких пресових орґанів про занепад нашої політичної думки... Шкода, що авторові не пощастило зібрати більше таких листів. Най пошукає і опублікує Листи на теми української політики таких особистостей як Івана Івановича Довгочхуна, Івана Никифоровича Перерепенка, або Івана Хведоровича Шпоньки чи Тупу-Тупу-Табунця Буланенького (званого клясократа монархіста часів Стороженка). Або нпр. про справу валютову чи преферевційних мит, хай би навів погляди царя-Гороха, який на тім чейже не гірше розумівся, як Іван Грозний на фашизмі або Мазепа на банковости. Яку криницю мудрощів — при своїй інтеліґенції — мігби знайти у тих осіб П. Криця-Надбужанський!

„Мета“ (ч. II) про книжку В. Кучабського — „Україна і Польща“: „вона написана тяжким німецьким стилем, що нагадує званого в ґімна-

війних часів — Тита Лівія"... Як легко в Галичині стати „тяжким" Титом Лівієм! Тим часом... розгортаємо Ляруса і читаємо, що Тит Лівій, був „більш видатний своїм стилем, аніж правдивістю подаваних фактів". То вже мабуть скорше тим останнім подібний В. Кучабський до Тита Лівія, аніж стилем?

В буржуазнім „Ділі" (15 і 16.3) читаємо апольоґію соціяліста і основоположника теорії клясової боротьби—Карла Маркса. Показується, що Маркс був еволюціоніст, ніколи не хотів ґвалтом вивлащувати буржуазію і взагалі стояв за „правду" і „справедливість". Крім того, що большевизм треба поборювати не „модними диктатурами" а „марксовою системою". Коли „всі спроби задержати господарський і політичний розвій капіталістичного світу (в якім напрямку? — М.Л.) скінчаться неминучим крахом", тоді і „прийде час для належної оцінки Марксової системи" — і може її застосування?

Мріяти вільно. Але чому буржуазна преса має робити рекляму Марксовій системі, яка — так чи сяк — а хоче вивластити всіх „буржуїв" — трохи неясно.

Вийшов новий москвофільський журнал — „Критика". В нім знаходимо цілий ряд найріжнородніших славних імен, а саме: Антона Крушельницького, Івана Крушельницького, Тараса Крушельницького, Б. Антоновича Крушельницького і ін. (м. и. Василя Герасимчука). Є, м. и. стаття про ЛНВ. і „Вістник" (новонаверненого на фамілійну віру Тараса Крушельницького). За обзнайомлення (бодай у витягах) з статтями нашого журналу суспільности сов. України (де мусить мати дебіт „Критика") — дякуємо. Ціна книжки —домпінґова: за шість аркушів—1·20 зл.

---

6 лютня 1933 — як пише „Українська Думка" — на Голов. Комісії конференції для розброєння виголосив промову російський делеґат Літвінов. В ній подав дефініцію держави-напасника. Отже „вважається за напасника в міжнароднім конфлікті та держава, яка.... 1) виповість війну іншій державі, 2) якої збройні сили, навіть без виповідження війни вмашерують на територію другої держави без дозволу її уряду...."

Якраз в 1917 і в 1919 рр. збройні сили Росії вмашерували без виповідження війни на територію України і не тільку без дозволу її уряду, а всупереч протесту того уряду. Отже, згідно з дефініцією Літвінова, це був напасницький, завойовницький акт.

Дальше: „Ніякі мотиви політичного, стратеґічного або господарського характеру, ані намір експльоатації природних богацтв нападеної держави .. не можуть служити оправданням напасти... Зокрема не можуть оправдувати напасти: внутрішні відносини якоїсь держави.., напр. недостачі адміністрації..., революційні або контрреволюційні заворушення, вдержування в другій державі якого небудь — такого чи іншого політичного, господарського і суспільного устрою"... І якраз, оціми „мотивами" („буржуазний" устрій укр. держави, загроза в ній „контрреволюції", потреба мати „для пролетаріята" український вуголь і пр.)— мотивували Росіяни свій наїзд на Україну в 1917 і в 1919 рр.! Яка шкода, що вони тоді не трактували „братній український нарід" так ліберально як тепер трактують в Женеві французьких „імперіялістів". Тодіб досі Україна була вільна...

„Українська Думка" захоплюється засадами Літвінова (як, мабуть, захоплювалаcяб і тоді, коли він цілком противно до тих засад поступав з Україною). Але ми собі мораль промови Літвінова запамятаємо: колиб Україна в 1917 чи 1919 рр. так мало вірила „високим кличам" марксизму, як — французькі імперіялісти, і так само трактувалаб наїзд Москви — як тепер Літвінов — як напад на гладкій дорозі, а не як „оборону справи пролетаріяту" — тоді представники СССР так само запобігалиби ласки української незалежної республики, як тепер запобігають ласки республики „французьких імперіялістів" і не важилисяб тоді Совіти анексії України називати її „визволенням". Ну, й очевидно, не булоб „Україн. Думки" у Львові. А редактор „Критики" бувби досі, як колись, міністром УНР.

В ч. 67 Діла — черговий допис з Парижу на тему про „гнилий Захід“ (тим разом про Америку). Рівночасно — в тім дописі чергове копнення редактора нашого журналу: „Кожда нація, навіть висококультурна, має своїх „Донцових“ і своїх визнавців Донцовщини!“ Можливо, але — Панейок жадна висококультурна нація, опріч нещасної нашої нації, мабуть не має.

„Донцовців“ „Діло“ називає „плитшими“ умами. Можемо запевнити „Діло“, що на розумову глибину „Діла“ — ні „Вістник“, ні його редактор ніколи не претендували. Ані на „глибину“ думок французького кореспондента „Діла“ В. Панейка, якому недавно довели досить „глибокий“ пляґіят з „Послѣд. Новостей“...

—o—

Бібліоґрафія

Валеріян Підмогильний: Місто, роман. Видання друге. Книгоспілка, Київ 1929, ст. 256.

Пишучи про оповідання В. Підмогильного, ми підкреслювали в нього змагання інтелектуаліста, що шукає фільософічної основи для вчинків своїх героїв. Подивляємо ми рівнож його старанну дбайливість за психольоґічну будівлю деяких оповідань.[1]) Прикмети ці не так то часто можна стрінути в совітських письменників, бо в них — психольоґізм та фільософічні питання — не втішаються прихильністю марксівської критики.

Від оповідань перейшов автор „Військового літуна“ до повістей. У його повісті „Остап Шаптала“ вбачає Ол. Дорошкевич деякі хиби психольоґічної манери: „невиразний і нудний сюжет з безконечними „стражданнями“ і непотрібними „копирсаннями“ самого Шаптали“, „немотивовані вчинки“, та „недодержану композицію“.[2]) Дещо з того знайдемо і в романі „Місто“, хоч вже тут слідимо бажання йти за вимогами критики та не бути розтяглим і статичним у дії, тільки швидким і динамічним. Чи це авторові вдалося — побачимо в часі аналізи твору.

Початок „Міста“ нагадує Копиленкове „Визволення“.[3]) Сільський парубчак, Степан Радченко, колишній підпасач-приймак, повстанець і секретар сільбюра Робземлісу, в часі трьох літ праці на селі так підучився, що з відзначенням здає іспит на університет і дістає стипендію. Як учитель, не хочемо вірити, щоби сільський парубіка (25 літ!) мав „струнке й широке знання без прогалявин та ополонок“ і відомостями „був вищий від усіх інших на дві голови“, — бо знаємо що наші ґімназійні абітурієнти часто не мають такого знання. Неймовірність цю збільшує автор тим, що каже Степанові вивчувати анґлійську та французьку мову. Така хвалькуватість совітських авторів вражає у Підмогильного, бож його саме критики мають за строгого реаліста. Радченко Підмогильного нагадує Надійку й Маряну Копиленка ще й своєрідною фільософією статі, притаманною, здається, всій совітській духовості. Подружжа у них, це „гуртова запродажна на всі свої поцілунки, безтерміновий вексель на любов, що наперед зобовязує платити страшні відсотки повстриманности“, а туж є „безліч жінок неспізнаних, безліч чарівних облич і витончених тіл, що проминути їх — значить втратити!“

Ці „ідеольоґічні“ заяви чоловіка й жінки в двох згадуваних творах моглиб бути темою до глибшої застанови, куди може дійти український нарід при такій духовій їжі, та ми в цій статті хочемо звернути увагу на те, як боролися між собою творчі задуми письменника, і як ця боротьба первісного пляну з пізнішими намірами вилинула на остаточне оформлення роману.

Титул твору дозволяє нам надіятися, що автора цікавитиме проб-

---

[1]) Пор. „Літ. Н. Вістник“ 1932, кн. VI. ст. 513—514.

[2]) Ол. Дорошкевич: „Підручник історії української літератури“, вид. третє, ст. 318.

[3]) „Вістник“, 1933, кн. 2; Є в цих обох творах ще й такі схожості, як самовбивство знеславлених дівчат — Прісі й Зоськи.

лема міста на тлі української дійсности. Тема ця не нова, був час, що наші поети в перших роках революції захоплювалися містом і писали цей іменник тільки великою буквою. Та справжньої урбанізації поезії в такий спосіб не сотвориться і тому між рядками вичитувалося, що наші мистці слова чуються чужими серед несвого міського елементу. Ця нотка досить часто бреніла і бренить у нашій літературі, хоч є вже корисні зміни, селянська тематика перестає бути єдиною в нашому письменстві.

Радченко їхав до міста і з корабля бачив села і тішився, що в ці хати мігби зайти господарем, як і в свої рідні покинуті. При вході до міста він „почутив десь у глибу дурний натиск сліз", бо „всьому цьому він був чужий". Місто зве він „ненажерним", він у ньому „бачив себе вигнанцем, що покинув на рідній землі весну і квітучі поля". Селюха Степана непокоїли й переслідували удари міського формалізму. Герой береться реформувати місто. Він уважає себе тією свіжою кровю села, що „змінить вигляд і істоту міста". Вже при іспиті Радченко вибірає тему „Змичка села й міста", в якій широко розвиває свої тези про економічну й культурну потребу спілки села з містом.

„Невже вічна доля села — бути тупим, обмеженим рабом, що продається за посади, втрачаючи не тільки мету, а й людську гідність. Невже й він (Степан) такий?... Ось він селянський актив, що мусить здобути місто".

Герой в романі могутній, певен своєї фортуни, потребував тільки точки опертя, щоб підважувати світ. Опертя знаходить в жінці і то не в якійсь „буржуазній" любові, ні, він не любить Надійки, Тамари, Зоськи, ні Ріти. Степан бере ці справи тільки фізіольоґічно, бо „учені пишуть, що це допомогає обміні речовин". Вже на 61 сторінці наш студент „мусів признати собі отверто — село стало йому чуже", „місто призначене йому за оселю, на село йому не вертати". Така зміна можлива в житті людини, дивніше те, що Степан рівночасно мусить змінити й любовницю. Студентка Надійка була „від села", що зблякло в ньому, тож мусить її викреслити зі свого життя, знищити її в собі, як путо, що приковує вязня до стіни.

Здавалосьби, що оця провідна проблема взаємин міста й села знайде належне й послідовне розвязання в дальшій частині твору. Та ось вже на 52. сторінці герой захоплюється важнішою для нього проблемою. Він був на літературній вечірці й вирішив, що мусить стати письменником". Це йому вдається і його музою є щораз свіжіші любки. Автор забув про те, що твір назвав „м і с т о м", про „село й місто" згадує тільки мимоходом. В Зосі „вабила його її міськість", в стрічах з нею „почував якусь суто-міську романтику". (ст. 124, 153.) Ось що вістало з первісного задуму!

Степан Радченко пише оповідання, яке друкує столичний місячник, і „письменство само чіпляється його", бо в коротці випускає в світ цілу книгу оповідань і пише кіно-сценарій за півтора тисячі карбованців. Майже чотири пяті частини роману виповнені справою літературної праці письменника. Роздумується тут про творчі задуми, злети й падіння, бо тільки тут, „лежить Степанова плодюща земля,". Коли пише, „раптом забуває про себе, про все, про свої наміри, він ніби існувати перестає". Читач здивований такою зміною проблеми й ставить запитання, невже літературна творчість має бути, символом міста, антитезою села? Автор збільшує це здивування, бо десять сторінок перед закінченням твору каже бути героєві психольоґічним линвоскоком та в антракті між новою любкою думати про колишню селюшку, Надійку.

„І знов розумів, що Надійка завжди присутня була в його душі, вона для нього страшна, невідклична потреба" (ст. 250.) „Він вертає на село. В степ. До землі! Назавжди покине це місто, чуже його душі (що чули ми раніше?! Л. Л.), цей камінь, ці брудні ліхтарі. Зречеться на віки жорстокої плутанини міського життя, отруйних мрій, що тяжать над галасливим бруком..... І піде в спокійні, соняшні простори полів(!) до покинутої волі, і житиме, як росте трава, як стигне овоч".

Ми свідомо навели довший уривок, бо вважаємо, що це „псевдопротон“ — головна похибка — твору Підмогильного. Оце утотожнювання жінки з селом чи з містом, оці скоки в психольоґії героя, який, коли йому не сподобалася вагітна Надійка, стрічає Ріту і заявляє їй, що „безтямно її любить“ (ст. 255.) Захоплення селом в ційже хвилині забувається, співаються пеани в честь міста, герой ніколи ще „не почував такої могутности, самопочуття“. Могутність і самопочуття — до літературної праці — бож це ідеал Радченка. Герой прибігає до дому, відчиняє вікно в ночі на освічене місто і:

„Він завмер від самого споглядання цієї величі нової стихії і раптом широким рухом зронив у низ зачудований поцілунок. Тоді, з тиші лямпи над столом, писав свою повість про людей“. (256.)

В „Місті“ є мішанина двох задумів. Перший задум про „місто“ мусів податися перед задумом про „письменницьку творчість“ та жінку („фізична туга по жінці (!) непокидала його“.) Другий задум так сильно розпаношився і подобався авторові, що з першого осталися тільки тріски — так діється вже від 50. сторінки твору. Що саме так писалося „Місто“ про се свідчить і сам автор, коли пише, що „повість Радченка вийшла трохи відмінна від першого задуму (підкр. скрізь моє Л. Л.) Спочатку Степан закраяв величезну річ на три частини, де дієвих осіб було щонайменше з сотня і час дії тривав десять років. Потім стиснув її... і викинув три десятки персонажів“.

Ми чули вже, які закиди ставив Підмогильному Ол. Дорошкевич за „Остапа Шапталу“. Той самий критик добачав в оповіданнях нашого автора штучність і випадковість та брак яскравої типовости. Герой „Міста“ вірить, що після такої рішучої операції своєї повісти „сплила з неї геть уся рідина, випадковості, дешеві ефекти й траґедії, зайві розмови й епізоди“. Авторів письменник вірить, що цей болісний процес відтинання живого тіла зробив, як суворий хірурґ, в імя майбутнього здоровля. Це саме зробив Підмогильний з „Міста“[1]).

Це правда, що твір живе собі здоровенький, як тільки вдалося йому опустити друкарську машину; він навіть розмножується (II видання!) — та чи між здоровими людьми немає каліків? Такою калікою вийшла й повість Підмогильного. Уломність цю бачимо в характеристиці головного героя „Міста“, який збирався „стати на зміну гнилизні минулого й сміливо будувати майбутнє“ та змінити вигляд і істоту міста. Степана боліло, що село було тільки тупим, обмеженим рабом, що продається за посади, втрачаючи часто навіть людську гідність. Невжеж він не бачить, що товсті гонорарі з державного видавництва купили його, колишнього оборонця села? Це тим більше дивне, що кінцевий пеан для міста нічим неумотивований, бож Радченко співає його зараз після глибокого захвату селом. Коли герой щирий і правдивий, на 250 сторінці, чи на 256?!

Такі непослідовности можливі тільки тоді, коли автори не обдумують своїх довших праць, головно повістей і драматичних творів, тільки піддаються настроєві. Підмогильний зібрав матеряли до більшої праці, пізніше „стиснув“ її і багато дечого „повикидав“, бо боявся „рідини“, і „зайвих епізодів“. Які є наслідки такої операції — бачимо ми вище. Роман ідейно не суцільний, композиційно розбитий на дві нерівні части, сюжетно розтріпаний, дарма, що авторів двійняк (Степан) гадає, що його твір „стояв у його голові, як кольорова фотоґрафія“. Нам здається, що це тільки замазана знимка, бо герой забогато рухався.

Л. Луців.

---

[1]) Що це справжня автобіоґрафічна ґенеза „Міста“ видко ще й з того, що в „Місті справді є тільки 12 осіб — тільки саме участників є і в повісті Радченка.

В. Маковський: Вістун з того світу й інші оповідання. В-во „Мета“, Львів 1931 (дійсно 1933 — sic!), ст. 167.

Ці оповідання друкувалися спершу на сторінках „Мети“, а тепер вийшли окремою книжкою. Виявляє вона, як не можна краще, пересічний умовий рівень нашої інтеліґенції на провінції, її вузький консерватизм, плитку релігійність і дешевий сентиментальний патріотизм, а одночасно відчуженість від дійсного життя, недостачу зрозуміння для того, що діється довкола. Автор оповідає просто від себе, здебільша в формі споминів, виразно підчеркує автентичність подій, що про них розказує (підзаголовки цього рода як „подія правдива“, „спомин“ тощо), а світ його дивно нереальний. Люди тихі, спокійні, побожні, терпеливі“, смутні, мов ягнята, лагідної вдачі, щасливі, вдоволені з життя. Думають тільки про одне, щоб не образити чим когось... Нужда часом притисне, але порятунок прийде завжди в пору. В найбільшій потребі, в найгіршій скруті вибавить від горя або Божа Мати або добра ґрафиня (sic!). Бідний сердега Антін, але побожний. Провидіння опікується ним і не дасть йому заподіяти кривди. Згине йому останній кінь, очевидно милосерд на ґрафиня, коли тільки почує про це, прийде з поміччю й купить йому нового коня, ще кращого. Попаде служниця Аннунька (обовязково побожна, наче овечка) в нужду, не забуде про неї Матінка Божа, появиться її у сні та обіцяє докладно 70 зл. (sic!). Шпилем такої глибокої релігійности є перша заголовкова новеля („Вістун з того світу“), що її автор хіба тому висунув на перше місце. У ній являється в часі сну також Божа Мати й обраховує докладно 327 корон 50 сотиків (sic)!, скільки автор видав на памятник своїй померлій матері. По такій бухгальтерийній побожності починаємо ще більше тужити за великими католицькими письменниками заходу. А коли це діється? Буцімто за наших часів. Автор іноді подає докладно дати: рік 1930, 1931 тощо, або доба недавно минула. А світ? Переважно (поза споминами з Імінду) якась Аркадія, якісь неймовірні ідилічні відносини. Автор не здає собі справи, що такими образами може впливати власне неморально, бо вони скріплятимуть життєву пасивність загалу. Форма старосвітська, деякі мотиви й підхід до них виразно нагадують добрячого Квітку-Основяненка, що писав такі ідилії перед стома роками. От хочби такий „Марків син“. На мові видно намагання до правильности, хоч форм, слів чи зворотів незовсім літературних можнаби знайти добрих кілька десятків.

Новелі Маковського підходилиби для „Золотого Колосу“, „Народньої Справи“ чи „Правди“. Деінде вийшлиби в видавництві для селян або півінтеліґенції. У нас друкує їх тижневик католицької умової еліти, в якому Маковський довший час мав сливе монополь від літератури. Можливість цього не свідчить про літературне вироблення редакторів часопису. *М. Барський.*

Визволення України, Deliverance of Ukraeena, Грудень 1932, ч. 1. Варшава.

Журнал, який хоче інформувати чужинців про Україну, і видається в двох текстах — українськім і анґлійськім, може бути взірцем того, як не треба інформувати чужинців про нас. Передусім сама назва —„Ukraeena“: писати так „Україну“ — це варварство. Видавець журналу не є перший, який популяризує імя нашої вітчини серед анґлійської чи взагалі европейської публики. Отже повиненби знати, що більш як від 300-х літ назва Україна має свою усталену — і привичну для европейського ока — писовню, а саме Ukraine (що в ріжних мовах ріжно вимовляється). Писатиж так, як видавці журналу, не тільки значить вносити баламуцтво в привичний для чужинця термін, але й установити стільки латинських писовень „України“, скільки є на світі народів, яких видавці захочуть ущасливлювати своїми інформаціями. Це все одно, якби напр. Італійці, пишучи по французьки, конче завзялися навчити Французів писати назву їх вітчини не Italie, а Italia що є очевидний абсурд. Зміст журналу — по духу є змістом українофільських передвоєнних інформаційних статей. Передусім іде мова не про боротьбу з Росією, лише — з большевизмом (як перед війною — з царатом). Даль-

ше — ідуть вірші (деякі чомусь російські!), трафаретний „огляд історії“ України, літератури і мови, про „кобзаря“, а на титуловій картці — три „каліки перехожії“, сліпці з бандурами: старий асортимент провансальщини. Коли видавці гадають, що цим „змалюють картину героїчних зусиль українського народу до визволення“, то мабуть помиляються. Цілком незрозуміла ідея двох паралельних текстів: так як пишеться для українця — не пишеться для чужинця і навпаки. Чужинця цей журнал не може зацікавити. Самої доброї волі в таких підприємствах не вистарчає. *М. Л.*

—o—

Від Редакції і Адміністрації

Вп. ПП. Ґавинчук, листи з заповідженими грішми отримали, гроші теж. Просимо присилати гроші через краєві банки. П. Грицюк (Канада), Т-во „Просвіта“ (Вінніпеґ), М. Примак (Полудн. Америка): гроші отримали, книжки висилаємо.

Вп. П. Д. С. Фербей в Канаді: гроші отримали, книжки висилаються.

Вп. П. Л. Годівський (СДПА) — журнал висилається.

Книг. „Просвіта“ в Торонто. книжки 2 і 3 вислані. Просимо вирівнати передплату.

Вп. П. А. Господин (Вінніпеґ): теми, порушені в Вашім листі, здавна нас цікавлять. Що деякі еміґранти перестають цікавитися життям „старого краю“ — це явище загально-еміґрантське, не лише серед наших земляків в Америці спостережене. В наступній, 5-ій книзі умістимо спеціяльну статтю, присвячену завданням заокеанської еміґрації, як їх розумів наш журнал.

Вп. П. В. Постригачеві: що Ваш вірш Богданові Лепкому появився в „Дзвонах“ без Вашого відома — віримо. Світ взагалі повний містерий, а особливо — наш літературний.

Вп. П. Дм. Геродот, Румунія — 91 (девядесять один) зл. п. за передплатників в Румунії отримали, дякуємо за старання. Наступні книжки, як і попередні, висилатимуться точно по виході.

Від Вп. П. В. Сиротинського — 5 зл., від Вп. Пані Роз. Румакової — 10 зл. і від Вп. П. Ст. Ромашка — 10 зл., переслані через нас для Видавничої Спілки — їй передані.

Середньошкіль. молоді в Кременеччині, Укр. молоді в Луцьку, Стриянам, Вп. ПП. інж. В. Борисові, М. Дяченкові, О. Вакуленку (Болгарія), Р. Іваницькому, Ст. Кармалецькому, проф. Ст. Конрадові, Ів. Меналюкові, д-рові Ю. Савчакові — за привіт сердечно дякуємо.

Вп. П. М. Підлужний: вірш піде.

Вп. П. О. Танцюрі (Цюмань), К. Цмоцеві з Синевідська Вижного, Р. Іваницькому з Волосянки, В. Криванюкові з Канади, які, як пишуть, або „самі сидять без хліба“ або „два роки без заняття“, але передплачують наш журнал, вирівнуючи належність що місяця, — щиро дякуємо!

Натомісць не можемо дякувати деяким „нашим Високоповажаним“, які і дня без хліба чи без заняття не були, але які не тільки не шлють передплати, але до яких — по зворот книжок — треба ходити по кілька разів, аби (був і такий випадок) несподівано на їх бюрку знайти і забрати книжки „Вістника“, яких вони „не діставали“. Особливо не можемо дякувати: 1) п. П. Кратові, який по отриманні упімнення — доніс, що виїхав до Америки (мабуть з 1 і 2 книжками, які не вернули до нас); 2) ані д-рові Мир. Конрадові з Турки, який „готов ствердити в суді присягою“, що 1 і 2 книжки „своєчасно вернув“, з яких ми на жаль дістали одну; 3) ані д-рові Бог. Сапруці з Жовкви, який не звернув 1-ої і 2 книжки, ані дир. „Маслосоюзу“ п. інж. Мудрикові у Львові, який книжку, як пише й звернув, але ми її чомусь не дістали; 4) ані „Чительні учнюф ґімназіум ім. Міцкевіча“

в Самборі, яка повідомляє, що в наслідок кризи передплачувати Вістника не може, але з післаних книжок не звернула жадної; 5) ані нарешті п. меценасові Й. Черевкові з Луцька, з якого канцелярії дістали зворот лише 2-ої з перших двох висланих книжок і лист, в якім проситься „на пшишлосць жадних ксьонжек не висилаць". Наших заступників просимо потрудитися до цих панів і вияснити справу, взгл. відібрати книжки.

В слід. книжках Вістника зявляться м. і. праці М. Іванейка — Мистецтво, О. Лагутенка — Паризьке малярство, Ю. Липи — Розмова з порожнечею, М. Мезенцева — Технократія, А. Річинського — Боротьба душ у Достоєвського, У. Самчука — оповідання; стаття про завдання заокеанської еміґрації і пр.

Передплата в Румунії виносить — 700 леїв річна, 375 — піврічна і 190 — квартальна.

Не принятi до друку вірші і дрібні рукописи не звертаються, з їх приводу редакція не листується.

ERRATA: В рецензії в 2 кн., ст. 156, ряд. 5 з гори зам. на якому має бути по якому; ряд. 15 з гори: зам. до часів — за часів; ряд. 5 з долу: зам. фнод — фонд. В 2 кн. в перекладі оповід. М. Бавна — „Безсмертні гріхи": зам. служанка має бути служебка, як було в рукописі перекладчиці (М. Струтинської). В кн. 3., ст. 206, ряд. 20 з гори: зам. (XXIII. I) має бути (Гом. на Рим. XXIII. I.); ст. 204, ряд. 27 з гори: зам. диктатура має бути республика і диктатура.

—o—

ВСІХ ТИХ,

що дістали книжки „Вістника", просимо як найскорше вирівнати залеглість і не наражати видавництво на страти, а себе на отримування упімнень.

Кличемо прихильників приєднувати нам передплатників та присилати адреси бажаючих передплатити наш журнал! Хто не хоче стати передплатником, хай зараз зверне книжку! Дарових і „окавових" чисел не розсилаємо!

Єднайте колективних передплатників Вістникові — Бібліотеки, Касина, Бесіди, Громади, Клюби, Читальні, спортові товариства і пр.!

Шукаємо заступників на Галич, Копичинці, Ходорів, Снятин, Дубно, Берестъ і Холм.

Американських передплатників просимо негайно вирівнати залеглість за післані книжки. Присилати гроші найліпше через краєві банки. Виразно зазначити, що гроші призначаються для „Вістника", Чарнецького 3 м. 6.

Всім закордонним відбирачам „Вістника",

які ані не прислали досі передплати, ані здеклярували приступлення до числа наших передплатників, висилку дальших книжок стримуємо аж до вирівнання залеглости. Кредитувати місячника в теперішних часах, не можемо.

Від Україн. Допомогового Комітету в Румунії

Полилася нова хвиля біженців з України. За перших кілька днів прибуло більше сотні втікачів.

Всі вони обірвані, майже голі, виснажені й голодні.

Український Комітет звернувся до Офісу Нансена з проханням дати безповоротну допомогу — для рятунку голих і голодних втікачів з України. Але Офіс не видає безповоротних допомог.

Гаряче просимо: Допоможіть Комітетові в організації допомоги новим втікачам з України.

Пожертви приймаються в Українському Комітеті в Румунії:

„Comitetul Ukrainian" str. Delea-Veche 45. Bucarest, IV. Romania.

Нові книжки

Бібліотека Українського Военно-істор. Т-ва, кн. 2. Базар, 1921—1931, Каліш, 1932. ст. 170.

Лев Ясінчук, Для рідного краю (відгомін ювил. свят в Америці у честь Рідної Школи) Львів, 1933, накл. автора, ст. 98.

Іляр. Свєнціцкий, Опис рукописів І. кириличні пергаміни XII—VII вв. Вид. Націон. Музею за допомогою Міністерства Віроісповідань і Освіти публичної, Львів, 1933.

І. Борщак — Р. Мартель, Мазепа, Львів, 1933, накл. „Черв. Калини", ст. 179.

Др. Яким Ярема, Дитячі переживання і творчість Шевченка. Бібліотека „Укр. Школи", ч. 1. ст. 18

Ілько Гаврилюк, З часів боротьби, Каліш, 1931, ст. 40.

— „ — Наболілі душі, повість, Чернівці 1929, ст. 112.

Данило Мордовець, Гайдамаки „Укр. Бібліотека", історична повість, І і ІІ ч. Львів, накл. І. Тиктора, ст. 127.

Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка, т. CL. II. вп. 1. *І. Борщак*, Мазепа — людина й історичний діяч; *М. Андрусяк*, Звязки Мазепи з Стан. Лещинським і Карлом XII, Львів, 1933, ст. 61.

Надіслані журнали

Кооперативна Республика, Львів, март, 1933.

Літопис Черв. Калини, Львів, чч. 1, 2, 3.

Вогні, місячник для української молоді, Львів, ч. 7, березень.

Світ Дитини. березень 1933, Львів.

Місіонар Пресв. Серця Ісусового, Львів, ч. 3.

Дзвіночок, часопис для українських дітей, Львів, ч. 17.

Вселка. діточий часопис, Львів, чч. 1, 2 і 3.

Життя і Знання Львів ч. 3.

Тризуб, тижневик, Париж, чч. 9, 19, 11.

Дзвони, літ.-наук. журнал, ч. 2, Львів.

Українська Школа, часопис м. вп. „Учит. Громада" Львів, ч. 1—2.

Нова Хата, журнал для плекання домашньої культури, ч. 3. Львів,

Рідна Мова, науково-попул. місячник, Варшава, ч. 3.

Жіноча Доля, часопис для укр. жіноцтва, Коломия ч. 5.

Рідна Школа, ілюстров. часопис для всіх, Львів, ч. 5.

Січ, орган укр. евангел. реформ. громад. Коломия ч. 3.

Дажбог, Львів, ч. 3.

Студенський Шлях, лютень-березень, 1933, Львів.

Шлях виховання й навчання, педаґоґ.-методичний тримісячник. Львів, X—XI—XII, 1932.

Oriens, dwumiesięcznik poświęcony sprawom religijnym wschodu. Nr. 1—2, Kraków.

Myśl Narodowa, tygodnik, Warszawa Nr. 10, 11.

Ost. Europa, zeitschrift für die gesamt. Fragen d. Europ. Ostens, Februar, 1933, Berlin.

Przegląd Współczesny, luty, 1933. Kraków.

Ruch Słowiański, Lwów, Nr. 2.

Biuletyn Polsko-Ukraiński, miesięcznik. Warszawa, marzec, 1933.

Одинока правдива українська домашня кухня.
Спеціяльні українські страви. Ціни дуже дешеві.
РЕСТОРАН І КАВАРНЯ
„УНІОН"
ВУЛ. КОСЦЮШКИ 1. (НАРОДНЯ ГОСТИННИЦЯ).

Львівська державна наукова бібліотека
№ П 4275

„НОВИЙ ЧАС“

найбільш поширений і найдешевший щоденник

виходить щодня рано і коштує тільки **15** гр.

Місячна передплата — всього 2 зол. 50 гр.

„Новий Час“ приносить кожного дня відомости з усіх ділянок життя, кількістю інформацій дорівнує чужій щоденній пресі інформує всіх — про все.

Хто отже читає **„НОВИЙ ЧАС“** — той знає все.
А платить за те денно **15** грошів
або місячно — **2** золоті **50** гр.
За кордоном річно **6** дол. амер.

Адреса: **„НОВИЙ ЧАС“ ЛЬВІВ, вул. Боїмів ч. 4.**

Телефони: 30-13 і 106-13.

Не гайте ні одної хвилини та сейчас замовляйте „Новий Час“.

„Українська Школа“

орган Товариства Учителів середніх і вищих шкіл „Учительська Громада“ у Львові.

Замовляти: Книгарня „Рідної Школи“ у Львові, вул. Сикстуська 20 ч. Передплата річна 5 зол., поодиноке ч. 50 сот.

ІЛЮСТРОВАНИЙ ПІВМІСЯЧНИК

„РІДНА ШКОЛА“

„РІДНА ШКОЛА“ — це трибуна у найживотніших підставових справах української нації, якими є шкільництво й виховання та дороговказ у її змаганнях.

В „РІДНІЙ ШКОЛІ“ — друкують свої праці найвизначніші українські письменники, педаґоґи і сусп. діячі з краю і зза кордону.

ПЕРЕДПЛАТА в краю для Чехословаччини, Румунії й Австрії виносить: місячно 1 зол., чвертьрічно 3 зол., піврічно 5·50 зол., річно 10·00 зол.
Для прочої заграниці: 2 доляри на рік, 1 дол. на пів року.

Адреса: „РІДНА ШКОЛА“, Львів, Ринок 10.

Конто П. К. О. 153.427. Телефон 77-52.

Студенський Шлях

виходить, як місячник в 1—2 арк. друку. Річна передплата 7·20, з почтою 8·00 зл. п., адреса Львів, Супінського 21.

ЄДИНА НАЙЛІПША паста до взуття „Елеґант“

Консервує шкіру. Уживайте лиш цю пасту.

ЛЬВІВ, Кордецького 51. Тел. 60-04.

III
П 12531
1933 Р. 1 кн. 4

„ВІСТНИК“

місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя.

ВІСТНИК даватиме твори красного письменства, оригінальні й перекладні, головно західно-европейських і американських авторів.

ВІСТНИК даватиме статті про мистецтво наше й чуже.

ВІСТНИК принесе літературно критичні оцінки сучасного письменства

ВІСТНИК інформуватиме про нові течії в науці і займатиметься актуальними питаннями громадського життя.

ВІСТНИК має кореспондентів в головних европейських культурних центрах.

В журналі містили або міститимуть свої статті: **В. Андрієвський, М. Андрусяк, Б. Антонич, В. Біднов, Л. Бурачинська, І. Гончаренко, О. Грицай, Дм. Донцов, Г. Келєр Чикаленко, М. Кордуба, Н. Королева, В. Королів-Старий, А. Крезуб, М. Куликівна, Н. Лівицька-Холодна, Ю. Липа, Л. Лукасевич, Л. Луців, Е. Маланюк, М. Матіїв-Мельник, Л. Мосендз, М. Мухін. О. Наріжний, С. Наріжний, О. Ольжич, Всев. Петрів, Ю. Пирогова, В. Постригач, В. Приходько, А. Річинський, У. Самчук, С. Сірополко, Ст. Смаль-Стоцький, о. Ст. Смачило, О. Стефанович, М. Струтинська, О. Теліга. І. Федорович-Малицька** й інші.

Передплата, яку треба слати **виключно** на **Чарнецького 3 м. 6,** або на чекове конто. 500.371, виносить: квартально зл. 6.60; піврічно — 12; річно 23; для заграниці — 4 амер. дол. Ціна окремої книжки — зл. 2·20. — — — — — —

„НОВА ХАТА“

Журнал для плекання домашньої культури.

Подає зразки сучасної літератури. Популяризує наше народнє мистецтво. Містить найновіші звідомлення зі спортового світу. Обговорює новини практичного домашнього господарства й огородництва. Елєгантні моди взоровані на найновіших париських журналах. Ручні роботи основані на народніх мотивах. Колірова таблиця взорів.

Чвертьрічна перед. зол. 4·50. Поодиноке число коштує 1·50 зол.

Адреса: **„НОВА ХАТА“, Львів, Ринок ч. 39. І. п.**

Видає: Ольга Бачинська. За редакцію відповідає **Іван Устиянович**
Ред. і Адм. — Львів, Чарнецького 3/6.

З друкарні Ставроп. Інст. в піднаймі З. Медицького у Львові.